

**DRUŠTVO
EKONOMISTA
BEOGRADA
osnovano 1932**

**EKONOMSKI
VIDICI**

**ISSN 0354-9135
UDK-33
COBISS.SR-ID 116154887**

**Godina XXV, Broj 1-2
Beograd, jun, 2020.**

EKONOMSKI VIDICI

Časopis Društva ekonomista Beograda (Osnovano 1932.g.)

Godina XXV

Beograd, jun 2020.

Broj 1-2 str. 1 - 154

Izdavač:

Društvo ekonomista Beograda,
Beograd, Kneza Miloša 12
Tel/faks: 011/2642-026
AIK BANKA A.D. BEOGRAD
Tkući račun: 105-2149076-03
Web: deb.org.rs
E-mail: deb.ekonomski.vidici@gmail.com

**Predsednik Društva
ekonomista Beograda:**

dr Gojko Rikalović

Glavni i odgovorni urednik
dr Jelica Petrović - Vujačić

Redakcija, Board of Editors

Редакционная коллегия

dr Jelica Petrović - Vujačić, dr Zorka Zakić, dr Vesna Milićević, dr Petar Đukić, dr Ljubinka Joksimović, dr Gojko Rikalović, dr Milan Šojić, dr Jugoslav Mijatović, dr Sreten Vuković, dr Sida Subotić, dr Radmila Grozdanić, dr Snežana Grk, dr Bojan Ilić, dr Gordana Kokeza, dr Dejan Molnar, akademik Časlav Ocić, dr Slobodan Kotlica, dr Rajko Bukvić, dr Mirjana Gligorić, dr Hristina Mikić, dr Milan Beslać

Tehnički urednik:

Slavomir Mirković

Štampa:

ALKAGRAF, Beograd

Časopis izlazi četiri puta godišnje

Publisher:

Economists Association of Belgrade
(Founded in 1932),
Beograd, Kneza Miloša 12
Tel/fax: 011/2642-026

**President of Economists Association of
Belgrade:**

dr Gojko Rikalović

Editor-in-Chief:

dr Jelica Petrović - Vujačić

Technical Editor:

Slavomir Mirković

Издательство:

Союз экономистов Белграда,
Београд, Кнеза Милоша 12
Тел/факс: 011/642 026

**Председатель Союза экономистов
Белграда:**

др Гојко Рикаловић

Главный ответственный григорий редактор:
др Јелица Петровић - Вујачић

Технический редактор:

Славомир Мирковић

SADRŽAJ

Snežana Grk

NAUČNA MISAO O DEMOKRATSKOM I TEHNOKRATSKOM DRUŠTVU	1
--	---

Marinko Lolić

FILOZOFSKO RAZUMEVANJE SAVREMENOG KONTEKSTA KRIZE HUMANISTIČKIH I PRIRODNIH NAUKA.....	17
---	----

Petar Đukić

EKONOMSKA POLITIKA U DRUŠTVU ZASNOVANOM NA ZNANJU I INOVACIJAMA	29
--	----

Paјко Буквић

О КВАЛИТЕТУ И ВИДЉИВОСТИ ДРУШТВЕНИХ И ЕКОНОМСКИХ НАУКА СРБИЈЕ.....	49
---	----

Milan Vujović

NEKA PITANJA NASTANKA I REŠAVANJA KOSOVSKIH PROBLEMA.....	75
--	----

Jelena Bjelić, Ognjen Erić and Snježana Vujnić

TRADE, ECONOMIC AND INDUSTRIAL GROWTH OF THE REPUBLIC OF SRPSKA.....	93
---	----

Svetlana Drljača

BRUTO DOMAĆI PROIZVOD I NOMINALNI DEVIZNI KURS KAO FAKTORI KREDITNOG RIZIKA U BANKARSKOM SEKTORU REPUBLIKE SRBIJE	113
---	-----

Gojko Rikalović and Dejan Molnar

REGIONAL PERFORMANCES OF THE SERBIAN ECONOMY IN THE CONTEXT OF EU COHESION POLICY.....	129
UPUTSTVO ZA AUTORE	151

Originalni naučni rad

**NAUČNA MISAO O
DEMOKRATSKOM I TEHNOKRATSKOM DRUŠTVU**

Snežana Grk*

grksnezana@gmail.com

Rezime

Nauka je oblik društvene svesti, ali je i ogromna društvena proizvodna snaga. Promene u društvu zavise od razvoja nauke i tehnologije, ali zavise i od svesti i manifestacije moći vladajućih elita. Manipulacija svešću i istinom u demokratskom društvu sada je glavni instrument politike. Pošto se politika uvlači u sve pore modernog društva, naučna stajališta su veoma bitna.

Ulazimo u epohu posthumanosti u kojoj će tehnička dostignuća menjati demokratiju uvodeći ljudsko društvo u tehnokratiju. Tehnika postaje „mrežno sveznanje“, a umeće vladanja postaje tehnokratija. Kretanje ka tehnokratiji je put u diktaturu eksperata i birokrata koji ili zamjenjuju ili diktiraju narodnu volju.

U ovome radu se promišlja o političkoj istini u demokratiji, tihom razgibavanju demokratije, o intelektualcima i naučnicima u politici, društvenom razvoju i tehnokratiji, veštačkoj inteligenciji i posthumanosti.

Ključne reči: naučna misao, demokratsko društvo, filozofija, politika, tehnokratsko društvo, veštačka inteligencija, posthumanost.

JEL KLASIFIKACIJA: A13, B11, B52, O31, O33

* Član Odbora za ekonomske nauke SANU

UVOD

Po definiciji nauka je u praksi provereno ljudsko znanje, do koga se dolazi sistematskim i metodološkim istraživanjem.

Sve pojave u prirodi i društvu predmet su naučnih posmatranja. U zavisnosti od toga nauka se deli na dve osnovne grupe: prirodne i društvene nauke. Prirodne nauke proučavaju prirodne pojave, uključujući i život u biološkom smislu, dok društvene nauke proučavaju društva i ponašanje ljudi. Ova dva naučna polja se opet dele na niz pojedinih nauka¹, u okviru kojih postoje još uže i specifičnije naučne discipline o užim pojavama u prirodi i društvu.

Svi ne mogu da znaju sve činjenice. Ali je važno da usvojimo naučni način razmišljanja, kao i pristup donošenju odluka ili zaključaka. Značajna dostignuća u formalnim naukama (gde je klasifikovana i matematika) uglavnom dovode do značajnih dostignuća u empirijskim naukama. Formalne nauke omogućavaju da se formiraju hipoteze, teorije i zakoni u otkrićima u prirodnim naukama. Neophodno je znati kako se dolazi do rezultata, kako se vrše merenja i koje statističke metode i modeli primeniti. Ovim pojmovima treba dati naglasak u predmetima iz prirodnih nauka. Ali, potreba za poznavanjem ovih pojmoveva izražena je i kod društvenih nauka, u saznanjima kako ljudi deluju i misle, budući da su informacije sastavni deo društva. Pregršt informacija koje se dobijaju preko interneta treba znati kanalizati u procesu odlučivanja odnosno treba znati filtrirati bitne od nebitnih informacija, kao i tačne od netačnih.

Politika je u današnjem modernom svetu sveprisutna, a naučna stajališta za politiku su vrlo bitna. Naučnici moraju istraživati, analizirati i raspravljati o najbitnijim procesima i pitanjima koja se tiču države i društva.

Nauka treba objektivno i tačno da predstavi pojave i događaje u prirodi i društvu. U nauci svako tvrđenje mora počivati na dovoljnim i relevantnim racionalnim razlozima. Ali, naučne tvrdnje nisu uvek imune od filozofskih i

¹ Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u grupu osnovnih istraživanja svrstava sledeće nauke: fizika; hemija; biologija; matematika i mehanika; medicina; geonautika i astronomija; istorija, arheologija i etnologija; društvene nauke; jezik i književnost. Društvene nauke se dele na sedam kompleksnih naučnih disciplina kao zasebne nauke, i to: pravo; ekonomija; filozofija; sociologija; pedagogija; političke nauke. Integralna i interdisciplinarna istraživanja obuhvataju sledeće: biomedicina; energetika i energetska efikasnost; životna sredina i klimatske promene; informacione i komunikacione tehnologije; novi materijali i nano nauke; poljoprivreda i hrana; unapređenje donošenja državnih odluka i afirmacija nacionalnog identiteta.

ideoloških vrednosnih prepostavki. Stoga je potrebno praviti razliku između pogrešnog i pravog mišljenja, i između mišljenja i istine. Razmišljajući o konceptu istine, u svesti se stvara slika međusobne povezanosti tri pojma, a to su: politika, demokratija² i filozofija.

1. PROMIŠLJANJE O POLITIČKOJ ISTINI U DEMOKRATIJI

Budući da se teško shvata odnos između filozofskog pojma istine i demokratskog pojma slobode – postaje upitan demokratski koncept istine. Stoga se teško može zaključiti da je demokratija stvarna suština filozofije.

Karakteristike filozofije su: objektivna dosledna reč i njena izloženost sudu drugih. Dakle, filozofija prihvata rasprave odnosno diskusiju o svim mislima (što je demokratski). Pa ipak, kada misleća osoba iznosi svoje stavove (kulturne, socijalne ili religijske), to za filozofiju nema nikakve važnosti. Zato što svako mišljenje nema podjednaku vrednost. Znači, filozofija po svom cilju nije demokratska. Filozofija ne prihvata demokratski princip slobode mišljenja, jer postoji razlika između pogrešnog i pravog mišljenja, i između mišljenja i istine. O ovome je govorio Platon (Πλάτων)³. “Ne važe slobode, ako je mišljenje suprotno istini”.

Ono što filozofija prihvata jeste logika misli i važnost argumenata. U filozofiji se prihvata svaka diskusija, ali postoje stroga pravila kako se to radi. Drugim rečima, ravnopravnost misli se nalazi u sferi logike, što je u metafizičkom smislu “matematička dimenzija” filozofije. A to znači da postoje stroga pravila kod donošenja zaključaka.

Francuski filozof Alen Badju⁴ (Alain Badiou) jedan od najznačajnijih mislilaca sadašnjice, u svojim promišljanjima postavlja pitanje: Da li je demokratija važnija od filozofije? Istovremeno sučeljava različita mišljenja

² Demokratija (grčka reč demos znači narod i cratos znači vlast, vladavina), po svom etimološkom poreklu, označava vladavinu naroda. Pojam demokratija nastao je u antičkoj grčkoj i označavao je prema Aristotelu (Αριστοτέλης), koji je živeo 384.pne.-322. pne. i koji se smatra jednim od najuticajnijih ličnosti grčke filozofije, lošu vrstu vladanja narodom, zajedno sa oligarhijom i tiranijom, a nasuprot monarhiji, aristokratiji i timokratiji kao dobrim vladavinama naroda. Danas demokratija podrazumeva vladavinu prava, zaštitu građanskih prava i ličnih sloboda.

³ Platon (Živeo od oko 427. pre n.e. do 347. pre n.e.) filozof Antičke Grčke jedan od najuticajnijih ličnosti zapadne civilizacije koja je postavila osnove filozofije i nauke.

⁴ Badju (2018).

dvojice filozofa. Platon⁵ kaže: "Filozofija je mnogo važnija od demokratije". Ričard Rorti (Ricard Rorti) tvrdi: "Demokratija je važnija od filozofije". Alen Badju kaže: "I ako je pravednost filozofska ime za politiku kao kolektivnu istinu onda je pravednost važnija od slobode."

Najupečatljiviji Platonov stav o demokratiji⁶, a istovremeno i suština problema demokratije, vidi se u njegovom promišljanju da demagog političar ne poseduje dovoljno znanja o idejama i filozofiji, da bi mogao dobro da vlada. Nedostatak znanja o ideji dobrog ne može dovesti do istine.

Rasprava Platona u njegovom delu "Država" svodi se na prirodu pravde i tumačenje šta je pravednost. Platon kaže da je matematika najbolja paradigma pravednosti. Ovde se mora prihvati kao "posledica misleće osobe sloboda prvog izbora aksioma". U matematici postoje logička pravila, koja se moraju poštovati da bi se izveo konkretan dokaz.

Nasuprot matematici, kod koje izvedeni konkretni dokaz predstavlja istinu, kod politike se polazi od prihvatanja osnovnog izbora, koji može biti revolucionarni ili konzervativni, i prihvatanja posledica takvog izbora.

Filozof Alen Badju se takođe pita: Kakva je naša današnja situacija? Istovremeno daje i odgovor. "Ne postoji nikakva pravednost u savremenom svetu." Na osnovu iznetog stava on zaključuje da cena slobode u zapadnom svetu jeste "monstruoza nepravednost", unutar zemalja, i pogotovo izvan njih.

Promišljajući o mislima ovde navedenih filozofa, nameće se pitanje: Kako se dolazi do političke istine, i šta je politička istina?

Do političke istine se dolazi preko demokratije, koja to nije. Zapravo, demokratija je samo sredstvo za iznalaženje političke istine. Demokratija se danas mora razumeti kao oslobođanje naroda, kao nešto što se događa. Ustvari, demokratija je događaj koji povlači određene političke posledice. A da li se poznatoj formi demokratije skoro nazire kraj – to još ne znamo, odnosno ne možemo sa sigurnošću tvrditi. Kao što ne možemo sa sigurnošću tvrditi šta je politička istina.

⁵ Platon je neprijateljski posmatrao demokratiju. Razlog je verovatno taj što je Atinska demokratija osudila na smrt ispijanjem kukute njegovog učitelja Sokrata (*Σωκράτης*). Razlog zašto je Sokrat osuđen na smrt (399. godine pre nove ere) je političke prirode. Zapravo, Sokratovi prijatelji su se okrenuli od Atine i pomagali Sparti da pobedi u Peloponenskom ratu. Smrt Sokrata će biti presudna za kritički odnos Platona prema demokratiji.

⁶ Ovo se nalazi na početku šeste knjige, Platon (2005): *Država* (preveli Albin Vilhar i Branko Pavlović), Beograd, Dereta, 484c, str 143.

2. TIHO RAZGIBAVANJE DEMOKRATIJE

Termin “neoliberalna demokratija” u nauci se upotrebljava već dvadesetak godina. Kao sinonimi u upotrebi su i nazivi “parcijalna ili delimična demokratija”, “demokratija niskog intenziteta” (“low intensity democracy”), “prazna demokratija”, čak se koristi i sinonim “hibridni režimi”.⁷ “Neoliberalna demokratija” derogira sistem “liberalne demokratije” koju karakterišu ne samo višestranački izbori nego i trodeoba vlasti vladavina prava, zaštita građanskih prava i ličnih sloboda. To je režim u kojem se relativno slobodni izbori redovno održavaju, ali postoji prisustvo nedostatka svih vrednosti koje su vezane za liberalnu demokratiju. Danas se istraživači spore o nekim elementima takvog društvenog uređenja, jer se više ne radi o “otvorenom društvu”.

Donedavno je broj demokratskih zemalja rastao. Ali, poslednjih godina imamo trend njegova pada. Američki model se uzimao kao primer demokratije. No, Amerika je takođe primer da demokratije mogu odumirati i izborima, uz tiho urušavanje demokratskih pravila i normi. Država u kojoj predsednik napada slobodu misli i izražavanja, napada štampu, ne može biti uzor demokratije. Čak ni Evropska unija ne može da garantuje demokratiju Zapadnog Balkana.

Evropska unija izgrađena je na temeljima liberalne demokratije. Ulaskom deset zemalja u Uniju 2004. godine, u “staroj Evropi” provejavalo je mišljenje kako se bivše komunističke države integrišu u slobodni svet, kako Evropa jača, te kako se liberalna demokratija širi Evropom. Govorilo se da će nove članice Evropske unije postajati one države koje budu primenjivale načela liberalne demokratije.

Međutim, “zlatno doba liberalne demokratije”, kako je izgledalo u 90-im godinama više ne postoji. Stvari su se izmenile. Evropska unija se menja, Evropa se menja, i svet se menja. Velika internacionalizacija (kao globalizacija) zahvatila je celu Evropu i svet. Događa se neverovatno brz razvoj, ali koji ima za posledicu ekonomske, društvene i političke napetosti. Od 90-ih godina do danas, u većini zemljama srednje i istočne Evrope, prisutne su političke opcije koje veruju da se kroz zatvaranje, direktno državno upravljanje, pa i izlazak iz Evropske unije može postići nešto bolje.

Pokazalo se da liberalna demokratija u EU ne pruža dobre odgovore na kompleksna pitanja, kao na primer ekonomsku krizu koja je pogodila svet

⁷ Goldstein, (2018), str. 36 i 37.

2008. godine, ili kretanje migrantskog pohoda na Evropu 2015. godine. U procesu internacionalizacije (globalizacije) neke nacionalne države izgubile su mogućnost da kontrolišu vlastitu sudbinu.

Bez obzira na razlike među državama članicama Unije, sigurnosna pitanja, sajber terorizam, nekontrolisani valovi migranata koji zapljuškuju Evropu najviše su doprineli rastu nezadovoljstva i beznađu ljudi što opet pogoduje populistima i nekim “elementima” liberalne demokratije. Porast frustracija ima tendenciju razgrađivanja demokratije i stvara veće mogućnosti da se autoritativni lideri održe što duže na vlasti. Izraženi rast antiliberalnih trendova u nekim državama izaziva buđenje nacionalizma.

Ali, to je novi suverenistički nacionalizam koji želi zaštитiti pre svega svoju državu naciju, koja je utemeljena na zajedničkim tradicijama jezika, religije i kulture. Znači, suverenistički nacionalizam nije šoviniozam i nacizam koji želi porobiti ili uništiti drugoga, već želi zaštитiti sopstvenu slobodu i demokratiju.

Promišljajući o ovde navedenim društvenim procesima nameće se pitanje – jesu li dobri aktuelni politički modeli, geopolitički odnosi i prevladavajuće ideje nekih evropskih lidera. Velika internacionalizacija složen je društveni proces, jer nalazi u području raširenih uverenja, vrednosti, interesa i poimanja sveta. Sve je izraženija polarizacija života u demokratskome društvu.

3. INTELEKTUALCI I NAUČNICI U POLITICI

Svaka misleća elita ima svoju odgovornost. Tako i evropska elita ima odgovornost da očuva Evropsku uniju, koja je sada suočena sa demografskim, migrantskim, ekonomskim i političkim problemima. Razjedinjene članice Unije razgrađuju demokratiju. Da bi se zadržali uticaj i snaga EU sada je potrebno da članice sve više misle zajednički i “govore jednim glasom”. Ali, taj glas mora biti glas razuma.

U zrelim demokratijama nove ideje obično kreiraju pojedinci, moguće i političari koji imaju intelektualno obrazovanje i širinu. Intelektualci i naučnici u politici mogu delovati na dva načina: kao pokretači revolucionarnih promena i događaja, a u zemljama ustaljene demokratije pojavljuju se kao mislioci koji otvaraju neke nove vidike ili su inicijatori reformskih zahvata. Kod nas sve je to malo drugačije. U većini država Zapadnog Balkana intelektualci, čak i kada pokušaju, vrlo retko uspevaju ostvariti uticaj u politici. Što ne znači da

intelektualci ne razmišljaju i ne pišu o ozbiljnim društvenim temama. Mnogo je parcijalnih analiza, ali nema ozbiljnih sinteza. Kod nekih intelektualaca i naučnika njihove parcijalne analize su zbumujuće, jer se oni nalaze pred iskušnjima novih oblika nacionalizma.

Mnogi ne razumeju da ovo što imamo danas na svetskoj sceni nije nacionalizam u pravom smislu reči. To je novi oblik Orbán-ovog nacionalizma. On štiti nacionalne interese, jer je evidentno da srednji sloj radničke klase u većini evropskih država nestaje. Razlog za nestajanje srednjeg sloja nije samo imigracijski val iz islamskih zemalja nego i unutar same Evropske unije je došlo do preseljavanja radnika iz siromašnih država Istočne Evrope u one bogatije države, što je imalo za posledicu obaranje cene rada. Migracije unutar Evrope, kao i one “otvorenih vrata” koje je zagovarala kancelarka Angela Merkel (Angela Merkel), uperene su protiv radničke klase. Zapravo, interes kapitala je da se snižavanjem cene rada povećava profit.⁸ U “uvozu” migranata i snižavanju cene rada se vidi interes pre nego solidarnost.⁹

“Pojava migracija se posmatra kroz prizmu verovanja da razvijena društva sama po sebi mogu apsorbovati različitosti”¹⁰. Takvi liberalni stavovi i kultura levice ne ide u korist evropskim radnicima, jer oni njoj nisu potrebni.

Dakle, kapitalizam vladajuću klasu usmerava prema internacionalizmu, a radničku klasu okreće ka nacionalizmu tačnije novom suverenističkom nacionalizmu.¹¹ Kao što je napred već rečeno, taj novi suverenistički nacionalizam želi zaštititi pre svega svoju državu naciju, koja je utemeljena na zajedničkim tradicijskim vrednostima (jezik, religija i kultura), i time štiteći slobodu i demokratiju.

Pravi nacionalisti nemaju sklonost prema pravim društvenim reformama, jer su uglavnom podlegali fetišizmu nacije. Nacionalno pitanje se sve više stavlja u fokus interesovanja, uz zanemarivanje demokratije. Demokratija može rešiti i nacionalno pitanje, dok rešavanje nacionalnog pitanja obično ne garantuje demokratiju.

U društвima koja i pored toga što se nazivaju demokratska u većini slučajeva naučna misao biva podložna kritici ili marginalizaciji, pod uticajem partijskih stavova i ubedjenja vodećih ljudi u državi.

⁸ Grk, (2017), str. 27.

⁹ Isto.

¹⁰ Grk, (2017a), str. 23.

¹¹ Grk, (2019), str.1-39.

Intelektualci se izmiču od politike, pošto mnogi ne mogu prihvati kompromise koje aktuelna politika nameće. Stoga svaki pokušaj sastavljanja stručnih i nestramačkih Saveta, koji sa sobom nose konstruktivnu kritiku, teško mogu da zažive i propadaju.

Strah od mislećih ljudi u politici poprima velike razmere, pa intelektualci koji se nađu u svakodnevnoj politici naprsto zaćute.

Ovde se vidi velika podudarnost sa vremenom u kome je živeo Platon. Evo zašto. Po Platonovom mišljenju, u demokratiji filozof ne može slobodno da govori, a da ne ugrozi svoj život kao i život svojih prijatelja. Stoga on savetuje filozofa da se čuva od demokratije kao što bi se čuvalo od oluje, i da u javnosti čuti, a da se filozofijom bavi u privatnosti. Ovakav Platonov stav može se razumeti zbog pogubljenja njegovog učitelja Sokrata ($\Sigma \omega \kappa \rho \alpha \tau \eta \varsigma$), kome je presuđena smrtna kazna, navodno zbog "kvarenja" omladine. Zato je Platon u svojoj filozofiji govorio kroz mitove i alegorije. Ali, ovakav stav Platona da filozof deluje odnosno bavi se svojim promišljanjima u privatnosti, navodi na zaključak da tada filozof postaje totalno beskoristan za narod.

Iz današnje perspektive posmatranja to bi značilo da intelektualac, naučnik, koji se izmiče od ozbiljnih društvenih pitanja i fenomena postaje beskoristan za društvo. Međutim, stvarni razlog takvog ponašanja intelektualaca i naučnika jeste što današnji političari imaju ključnu ulogu u odlučivanju u javnim politikama ili konkretnim programima.

Kada je očuvanje vlasti krajnji i isključivi cilj političkog delovanja, kao što većina vladajućih elita shvata politiku, tada se stvara veliki prostor za populiste. Za populizam je karakteristično postojanje određene vrste političke metaideologije, odnosno slabe ili tanke političke ideologije koja ima određenu viziju, ideju društva i politike, ali nema detaljno razrađen sistem vrednosti, što je tipično za prave ideologije.

U režimima kakve imamo danas, misija progresivnih intelektualaca je nemoguća u menjanju društva nabolje. Evo zašto. U demokratskom centralizmu intelektualac može imati mišljenje o nekoj pojavi ili događaju dosta dugo sve dok partija na vlasti ne zauzme svoj stav. Kada se zauzme partijski stav, tada i misleći intelektualac mora biti na partijskoj liniji razmišljanja Dakle, intelektualac više nema pravo na sopstveno mišljenje, što je potpuno totalitarno. Oni pojedinci koji kritički javno iznose svoje mišljenje bivaju marginalizovani ili eliminisani. Drugim rečima, sputava se sloboda javnog iznošenja političkih stavova. A pojedinci koji kritički nastupaju na javnoj sceni postaju proglašeni neprijateljima nacionalnih interesa.

Autoritativni stil vladanja ne privlači moralne intelektualce, nego poslušnike koji u trenutku kada bude uključeni u konkretna rešavanja problema u ekonomiji i društvu postaju "zarobljenici" političkih interesa. Oni tada prestaju biti intelektualci, u pravom smislu reči, i postaju marijonete ili "poslušnici" totalitarnog vladajućeg režima. Međutim, oni intelektualci koji su dosledni u odbrani sopstvenog mišljenja, a imaju znanje i ideje, i pre svega drže do morala, postaju nepoželjna konkurenca strukturama na vlasti.

Nemački filozof Emanuel Kant (Immanuel Kant), koji je centralna figura moderne filozofije, mudro je rekao: " U politici napravite li bilo koji korak, morali bi se pokloniti moralu."

4. DRUŠTVENI RAZVOJ I TEHNOKRATIJA

Stabilnost porasta svetske nacionalne ekonomije zavisi od nekoliko važnih faktora: globalizacije, demografskih kretanja, političke situacije i promena u samim kompanijama i preduzećima, nastalim usled primene tehničkih znanja. Pomenuti faktori determinišu svetski ekonomski rast.

Bogatstvo nacionalnih ekonomija u velikoj meri zavisi od stope zaposlenosti i od veličine radne snage. Da bi radna snaga bila dovoljno jaka da pokrene rast u pojedinoj državi ona mora biti mnogoljudna i edukovana. Dinamičan ekonomski rast u razvijenim zemljama rezultat je koncentracije ljudi u oblasti nauke i tehnologije, matematike, informatike i svega što ima kreativni karakter. Kreativne industrije su okvir u kome treba tražiti generatore rasta. Na kreativnim industrijama se baziraju ekonomije zasnovane na znanju.

Moderne ekonomije sa velikim performansama značajnu pažnju poklanjaju intelektualnom kapitalu. Ogoromna je moć intelektualnog kapitala, kada se kanališe u pravcu razvoja društva. One zemlje koje su primenjivale znanje kroz inovacije su postale konkurentne i na znanju zasnovane ekonomije.

Po pitanju svih parametara moderne ekonomije – znanja, istraživanja i razvoja (R&D), patenta, informatičkih tehnologija (IT) – Evropska unija zaostaje za SAD, kojoj se velikom brzinom približavaju zemlje Azije, čija se privreda vrтoglavо razvija, pre svega Kina, Indija, Tajvan. Rezultati koji su do sada postignuti u EU na planu istraživanja i razvoja ne ostavljaju puno prostora za preveliki optimizam. Pre svega, zbog sporog rasta investicija u istraživanja i razvoj u Evropskoj uniji, stvorena je situacija da Indija proizvodi

više inženjera i naučnika od Evrope dok je Kina na vreme prepoznala da je znanje ključni faktor ekonomskog uspeha pa je poslednjih decenija utrostručila ulaganje u istraživanje i razvoj.

Moderno znanje imaju isključivo visoko razvijene zemlje. To je razumljivo jer one poseduju finansijsku moć, a sa tim idu specijalizovani kadrovi i visoka tehnologija. U uslovima globalne ekonomije siromašne zemlje izvoze obrazovane kadrove, a razvijeni svet privlači te kadrove i tako se vrši transfer znanja u tržišnu vrednost, da bi zatim nerazvijene zemlje uvozile proizvode i usluge razvijenih.¹²

U kontekstu daljih ekonomskih perspektiva rasta i razvoja društva, potrebno je “veliko ekonomsko otvaranje” za dolazak investicija, a sa njima ide otvaranje novih radnih mesta, i dotok novih informacija i znanja. Najbolji primer za ovu tvrdnju su takozvane “mlade” privrede Turska, Azerbejdžan, središnja Azija i istočno Sredozemlje, čiju regiju pokriva EBRD, koje se nalaze pred velikim izazovima – kako generisati stalni dotok visokokvalitetnih radnih mesta za sve brojnije mlade radnike, kako oni ne bi odlazili u Zapadnu Evropu.¹³

Novo doba brze “eksplozije” tehnoloških promena i digitalizacije nametnulo je potrebu obrazovanja ljudi, kako bi se tehnička dostignuća znala koristiti u svakodnevnom životu. Poslovno okruženje se radikalno menja. Razlog su uznemirujuće (disruptivne) tehnologije koje se pojavljuju i razvijaju u relativno kratkom vremenu.

Industrija 4.0 kao jedan novi razvojni koncept, moderniji od onog ranije, menja profil globalne privrede na novi i drugačiji način. Industrija 4.0 od radne snage zahteva različita tehnička i društvena znanja. Vodeće tehnologije postaju biotehnologija, nanotehnologija, IT, elektronika i robotika.

U akademskim krugovioma se skoro 65 godine istražuje veštačka inteligencija. Njen krajnji domet su roboti. Mogućnosti robotike su prepoznatljive, pa broj roboata u svetu rapidno raste, a “gustoća naseljenosti” u odnosu na radnike najveća je u Kini, Južnoj Koreji, Singapuru, Nemačkoj i Japanu. Velika je razlika između zemalja koje su više orijentisane inovacijama i onih koje to nisu. Zemlje koje primenjuju ove uznemirujuće tehnologije brže napreduju (mereno povećanjem BDP).

Podsticaji za robotizaciju u tranzicijskim državama u Evropi jači su nego u drugim zemljama u razvoju upravo zbog smanjivanja radne snage

¹² Grk, (2018), pp 136.

¹³ EBRD, (2018).

i rasta troškova plata. Zahvaljujući primeni novih tehnologija, na nivou razvijenih zapadnoevropskih privreda su Slovačka i Slovenija, a velikom brzinom se približavaju Mađarska, Poljska i Češka. Roboti su prisutni u automobilskom, elektroničkom, hemijskom i sektoru uredaja. U Slovačkoj i Sloveniji izmereno je da na svakih 10 hiljada proizvodnih radnika već imaju više od 93 robota. U regiji koju pokriva EBRD 1993. godine bilo je 1500 industrijskih roboata, a u 2016. godini već ih je 41 hiljada. Ali, njihova primena varira od zemlje do zemlje. To je u korelaciji sa nivoom direktnih stranih investicija (FDI). Stručnjaci EBRD su koristeći regresionu analizu izračunali da je jedan posto rasta FDI u određenom sektoru u određenoj zemlji povezan s 12 posto rasta korišćenja industrijskih roboata.¹⁴

Roboti se danas koriste da obavljaju poslove koji su rizični, zbog povreda u radu, grešaka koje mogu nastati, zbog premora ljudi i slično. Ali, roboti rade po determinisanim pravilima, pa zato nisu svemoćni da bi radili baš sve poslove. Roboti nemaju dušu i nisu umni kao ljudi koji mogu da prikupljaju podatke i da ih selektuju, odnosno razdvajaju bitne od nebitnih informacija. Dakle, tehnologija će povećavati produktivnost ostavljajući ljudima prostor za rad i primenu njihovih veština na poslovima koje roboti ne mogu raditi.

Glavni parametar razvoja društva je dobra strategija obrazovanja radne snage kako bi ona bila osposobljena da koristi savremene tehnologije u poslovanju. U tome je značajna uloga struktura na vlasti, prvenstveno u kreiranju novih politika koje će pratiti uticaj tehnoloških promena. Tercijarno obrazovanje će biti vredna investicija samo ako je konfigurirano da ispunjava zahteve budućnosti.

5. VEŠTAČKA INTELIGENCIJA I POSTHUMANOST

Veštačka inteligencija uvod je u dolazeću epohu posthumanosti. Nastupilo je vreme kada postaje lako vladati i pokoravati ljude jer sami pristaju na ropstvo. Kako? Velika i sofisticirana kontrola ljudi, njihovih preferencija, misli, osećaja pretvara ih u robu koju onda softverske kompanije dalje prodaju. Bilo bi moralno da neka institucija odlučuje šta je primereno objavljivati, a šta nije, odnosno šta može a šta nemože biti dostupno javnosti.

Danas preveliku moć imaju softverske kompanije koje odlučuju o dostupnosti informacija. Tehnika i softverske kompanije (Google, Facebook,

¹⁴ Isto.

Amazon, Zuckerberg) brišu granicu između privatnog i javnog. Brisanje te granice je suština totalitarizma.

Kompanije usmerene na razvoj veštačke inteligencije mogu uskoro postati alatom za razvoj novih autoritarnih sistema. Kina je tehnološko najrazvijeniji autoritarni režim današnjice. Važnost državnih granica izbrisana je snagom umreženih biznisa. Googllove, Facebookove, Baiduove ili Alibabine arhive podataka raspršene su po serverskim farmama koje mogu biti bilo gde i njihovi se, određeni ili neodređeni, sadržaji mogu prodati bilo kome u bilo koju svrhu. Svetski ekonomski forum (WEF- The World Economic Forum) u Globalnom izveštaju o riziku u 2019. godini¹⁵ je prepoznao pretnju iz paralelnog “on-line svemira”. Ovoj pretnji se ne može stati na kraj, jer oni koji bi trebali postaviti oštra pravila igre istovremeno su i najbolji kupci trgovanih sadržaja.

Vlada Kine sponzor je programa “društvenih kredita”, koji bi algoritamski pratio život svakog građanina do najsitnijih detalja – od ličnih finansija, preko internetske – društvene aktivnosti, sve do potrošnje energije. Takvom saradnjom između vlasti i korporacija (Alibabe i njegova spin-outa Ant Finansial, Googlea, Amazona i Facebooka) stvara se pretnja koja je daleko opasnija od svih hladnoratovskih sistema nadzora građana. Kombinacija represivnog režima sa telekomunikacijskim monopolom ozbiljna je pretnja svakom otvorenom društvu.

U tehnološkom društvu vladari svoje odluke zasnivaju na naučnim i tehnološkim otkrićima i saznanjima pre nego na sociopolitičkim. Njih interesuje prvenstveno tehnološki napredak. U takvoj socijalno – ekonomskoj teoriji suština postaje to da u organizaciji privrede i uređenju svih društvenih odnosa treba primeniti “merilo energije”, naime, punu primenu utvrđenih i naučno mogućih činjenica u svima granama društvenog života, čime bi blagostanje naroda bilo značajno povećano.

Filozofi Frankfurtske škole, posebno Jirgen Habermas (Jürgen Habermas)¹⁶ i Herbert Marcuse, gledaju tehniku i tehnologiju kao produkt i ideologiju kapitalizma. Zapravo, oni smatraju da je kretanje ka tehnokratiji put u diktaturu eksperata i birokrata koji ili zamenjuju ili diktiraju narodnu volju.

Tehnologija preuzima ljude i počinje da vlada njima. Ovo otvara mnoga etička pitanja. Veštačka inteligencija podrazumeva kompjuterske sisteme

¹⁵ The World Economic Forum, (2019).

¹⁶ Jürgen Habermas , U delu *Teorija i praksa tehnološkog društva*. https://www.kupindo.com/Filozofija/28955317_Jirgen-Habermas-TEORIJA-I-PRAKSA (dostupno 4.12.2018.)

koji podatke i informacije pretvaraju u znanje. Generacije koje dolaze će morati znati kako stvarati kvalitetno programiranu veštačku inteligenciju i kako brinuti za nju. Stoga se već sada buduće generacije moraju pripremati za suživot sa računarima. To znači da će kompanije i vlade morati još više investirati u ljude, kako bi se oni osposobili da nadgledaju, servisiraju i komuniciraju sa mašinama – kobotima (roboti koji sarađuju sa ljudima).

Pošto tehnologija ne poznaje etiku, postavlja se pitanje – gde je tu čovek? Čovek je izmislio veštačku inteligenciju, ali on mora biti i odgovoran za nju jer ona nema etiku.

Kompjuteri će biti inženjeri, matematičari, ali neće poznavati etičnost. Pored toga što će mnogi ljudi ostati bez posla, jer će ih digitalizovanim i automatizovanim poslovima zameniti mašine, te inteligentne mašine mogu uništiti ljude. Ljudska kreativnost će se sve više ceniti, ali ljudsko društvo bez etike može nestati. Stoga će se sve više ceniti ne samo da je neko dobar naučnik, stvaralac, misilac, nego da je prvenstveno dobar čovek. U vremenu koje dolazi sve manje će se ceniti materijalne stvari, a sve više znanje jer ono jedino čoveka čini nepobedivim.

Zato je od izuzetne važnosti čovekova kognitivna inteligencija, odnosno njegova umna sposobnost da primećuje, istražuje, analizira, zaključuje i vrhunski rešava probleme i zadatke iz okruženja. Definicija inteligencije po Evansu glasi: "Inteligencija je sposobnost sistema da se prilagodi promenama u svetu tako što će uspešno rešavati netrivijalne probleme i što je ta sposobnost veća (odnosno profinjenija snaga prilagođavanja) sistem je intelligentniji."¹⁷

U eri veštačke inteligencije koja dolazi najtraženija vrednost u društvu će biti emocionalna inteligencija (EQ). Kod nje je naglasak na osećajima, odnosno na svesti. Suština je u tome da se spozna šta su osećanja, šta ona znače i kako se odnositi prema njima. Visok nivo emocionalne inteligencije uglavnom garantuje uspeh čoveka u savremenom društvu. Društveno-emocionalna veština je jedna od bitnih ljudskih veština budućnosti, koju treba razvijati od rođenja. U emocionalnoj inteligenciji roboti i nadolazeće disruptivne tehnologije ne mogu zameniti ljude. Budući da se bol, sreća, bes, ljubav i emocija ne mogu digitalizovati, u budućnosti će vladati roboti i emocionalno intelligentni ljudi.

¹⁷ <https://www.bastabalkana.com/2014/10/sta-je-kognitivna-inteligencija/> (dostupno, 08.12.2018.)

ZAKLJUČAK

Naučna stajališta su veoma bitna pošto se politika uvlači u sve pore modernog društva. Glavni instrument politike je manipulacija svešću i istinom u demokratskom društvu. Ali, istorija je svedok da ništa nije večno, pa tako ni demokratija. Danas je sudbina demokratije ozbiljno dovedena u pitanje. Strah koji se širi Evropom i svetom nije liberalna demokratija, nego nestanak demokratije kao takve. Dolaskom Donalda Trampa (Donald Trump) na vlast u Sjedinjenim Američkim Državama započeo je globalni – tržišni rat. Biznis je u fokusu interesovanja mnogih. Svet je ugrožen zbog toga što konzumerizam postaje ideologija kojoj se vladajuće elite klanjaju.

U Americi preovlađuje stav da je sadašnji tip globalizma omogućio uspon nedemokratskih sila, u prvom redu Kine. Pošto je Kina veliki zavisnik o izvozu, za razliku od SAD, Donald Trump zagovara ekonomski nacionalizam i demontažu globalizma. Stoga je trenutno na delu destrukcija postojećeg poretku, sa neizvesnim vremenom trajanja i neizvesnim ishodom.¹⁸

Sagledavajući sveobuhvatno procese na međunarodnoj sceni ide se ka zaključku da stanje destrukcije ima direktno dejstvo na Evropu.¹⁹ Neuspeh ideje slobode i tolerancije mogao bi značiti i ohrabrenje podržavanju suprotnih ideja, nacionalizma i autoritarnosti.

U Evropskoj uniji ograničena je moć izabranim vladama u ekonomskoj sferi zbog pretrpe raspada globalizacije i gušenja demokratije. Države u Evropskoj uniji formalno imaju demokratiju, ali vladari dveju država donose ključne odluke za Uniju.

Globalizacija se raspada, a njene krhotine se uvlače u nacionalizam. Ali to je suverenistički nacionalizam, koji nije šoviniozam i nacizam koji želi porobiti ili uništiti drugoga, već želi zaštititi sopstvenu slobodu i demokratiju. Populistički i antiimigrantski pokreti stvaraju se ne samo zbog religijskih pitanja, već i zbog ekonomskih.

Društvo je ušlo u fazu kada “tinjajuća” demokratija postaje dekor pred “eksplozijom”tehnike. Disruptivne tehnologije nezadrživo prodiru u društveni život, i zahtevaju oblikovanje svesti ljudi. Nove tehnologije uvode ljudsko društvo u tehnokratiju, odnosno vladavinu stručnjaka i inženjera. Velika je moć tehničke naučne misli, jer zahvaljujući njoj se modelira demokratija, a ljudsko društvo se uvodi u tehnokratiju. Takav oblik vladanja preko tehnike

¹⁸ Grk, (2019), str. 1-39.

¹⁹ Isto.

omogućava da ona postaje "mrežno sveznanje". Tehnika postaje ideologija. Tehnika kao ideologija počinje da ugrožava demokratiju, jer je brzo modelira. Umeće vladanja postaje tehnokratija. Tehnokratija vodi u diktaturu eksperata i birokrata koji zamjenjuju ili diktiraju narodnu volju. Nova tehnologija postaje Božanstvo kojeme se svet divi. Ali, u pogrešnim rukama nova tehnologija postaje opasno oružje.

SCIENTIFIC THOUGHT ON THE DEMOCRATIC AND TECHNOCRATIC SOCIETY

Abstract

Science is a form of social consciousness, but it is also a huge social production force. Changes in society depend not only on the development of science and technology, but also on the awareness and manifestation of the power of the ruling elites. The manipulation of consciousness and truth in a democratic society has now become a major instrument of politics. As politics is slithering into all the pores of modern society, scientific stances are very important.

We are entering an era of posthumanity in which technical advances will be reshaping democracy by introducing human society into technocracy. Technology is becoming „network omniscience“ and the art of ruling is becoming technocracy. The move towards technocracy is the road to a dictatorship of experts and bureaucrats who are either replacing or dictating the people's will.

This paper reflects on the political truth in democracy, the quiet commotions of democracy, the intellectuals and scientists in politics, social development and technocracy, artificial intelligence and posthumanity.

Key words and expressions: scientific thought, democratic society, philosophy, politics, technocratic society, artificial intelligence, posthumanity.

LITERATURA

Badju Alen, (2018), Demokratsko društvo nije pravedno, Objavljeno u nedeljniku *NIN*, br. 3008.

<http://akuzativ.com/teme/731-demokratsko-društvo-nije-pravedno> , (dostupno 29/08/2018.)

EBRD, (2018), *Work in Transition*, SEEbiz.eu, 18. Nov. 2018.

<https://www.vesti.rs/Ekonomija/Istrazivanja-EBRD-a-sta-stoji-iza-masovnog-iseljavanja-iz-Hrvatske-i-regije-html>, (dostupno 25.01.2019.)

Goldstein Ivo, (2018), Da li je država skrojena samo za podobne?, *Globus*, 12/10/2018, str. 36-38.

Grk Snežana, (2017a), Svet – vreme previranja, Monografija radova, *Svet i Srbija – vreme promena*, urednici Snežana Grk i Dejan Molnar, Izdavač CID, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 11-32.

Grk Snežana, (2019), Svet u vihoru turbulencije, monografija radova *Svet i Srbija – ekonomска i društvena gibanja*, urednici Snežana Grk i Dejan Molnar, Izdavač CID, Ekonomski fakultet, Beograd, str.1-39.

Grk Snežana, (2017), Svet – iskušenja čovečnosti, Monografija radova, *Svet i Srbija – izazovi i iskušenja*, urednik Snežana Grk, Izdavač Institut društvenih nauka, Beograd, str. 11-40.

Grk Snežana, (2018), The Society of Knowledge, *Plenary Lectures*, 9th DQM International Conference, Proceedings, Life Cycle Engineering and Management, *ICDQM-2018*, Editor akademik Ljubisa Papic, Serbia, 28-29 June 2018, Organized by: The Research Center of Dependability and Quality Management DQM, Prijedor, Serbia, pp. 136-142.

Jürgen Habermas , U delu *Teorija i praksa tehnološkog društva*.

https://www.kupindo.com/Filozofija/28955317_Jirgen-Habermas-TEORIJA-I-PRAKSA (dostupno 4.12.2018.)

Platon, (2005): *Država* (preveli Albin Vilhar i Branko Pavlović), Beograd, Dereta, 484c

The World Economic Forum (2019), *The Global Risks Report 2019*

<https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2019> , (dostupno 25.01.2019.)

<https://www.bastabalkana.com/2014/10/sta-je-kognitivna-inteligencija/> (dostupno, 08.12.2018.)

Originalni naučni rad

FILOZOFSKO RAZUMEVANJE SAVREMENOG KONTEKSTA KRIZE HUMANISTIČKIH I PRIRODNIH NAUKA¹

Marinko Lolić*

marinkololic@gmail.com

Rezime

U radu se ukazuje na ključne elemente i uzroke savremene krize prirodnih i humanističkih nauka iz perspektive filozofije. Cilj razmatranja jeste da se na precizniji način ukaže na najvažnije aspekte savremenog epohalnog konteksta u kojem se aktuelizuje problem odnosa prirodnih, društvenih i humanističkih nauka. U svojoj analizi autor se bavi razmatranjem promena u percepciji samog pojma krize koji se reflektuje u oblasti filozofije, društvenih nauka i ekonomije, do kojeg je u modernom dobu došlo posle niza epohalnih revolucionarnih promena u prirodnim i humanističkim naukama. Autor u zaključku rada ukazuje na nekoliko mogućih modela razrešenja postojeće krize.

Ključne reči: filozofija, kontekst, kriza, humanističke nauke, društvene nauke, ekonomija

JEL KLASIFIKACIJA: Z11, Z13

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2020. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

* Institut društvenih nauka, Centar za filozofiju, Beograd

UVOD

1. Spor između prirodnih i humanističkih nauka ima svoju dugu istoriju. Za neke autore ova polemika počinje još u antičkoj Grčkoj u doba kada mnoge nučne discipline još uvek nisu bile sasvim jasno diferencirane. Iako uzroci spora između prirodnih i humanističkih nauka zadržavaju neke konstante, oni sasvim jasno, sa promenom istorijskog konteksta i same uloge nauke i naučne misli o društvu u modernom dobu dobijaju neke nove, potpuno specifične aspekte.

2. Veoma jasan znak da će nauka zauzeti ključno mesto u životu modernog čoveka sažet je i u filozofskom geslu – znanje je moć, s kojim je samouvereno nastupila moderna epoha. Pod tim sloganom izvršena je početkom novog veka temeljna promena strukture i uloge institucije srednjevekovnog i nastanak sekularnog modernog univerziteta, što je dovelo do epohalne transformacije društvenog života i kako kaže Borkenau prelaska sa feudalnog "staleško-tradicionalnog društvenog poretku"² na građansku sliku sveta. Sve te revolucionarne promene u političkom polju, pratila je na globalnom planu postepena laicizacija obrazovanja modernog čoveka. Time su bile stvorene glavne društvene i ideološke pretpostavke koje su predstavljale bitne aspekte modernog konteksta u kojem se na nov način odvijao spor između prirodnih i humanističkih nauka.

3. Nova serija savremenih evropskih filozofskih rasprava o krizi i odnosu prirodnih i humanističkih nauka koja je svoj vrhunac doživela početkom prošlog veka i zapretila da dovede u pitanje temelje evropskog identiteta, preneta je, jednim važnim delom sa evropske naučne i filozofske scene (koja je tridesetih godina prošlog veka sa nastupanjem nacizma, doživela sutan u Zapadnoj Evropi) i u našu sredinu. Bežeći od rasne mržnje Hitlerovog nacističkog režima, jevrejski filozof, nemačkog porekla, Artur Libert emigrirao je u Jugoslaviju i postao gostujući profesor na Beogradskom Univerzitetu, gde je razvio svoju veoma intenzivnu pedagošku i javnu filozofsku delatnost. Kao predsednik, jednog od najpoznatijih filozofskih udruženja, Kantovog društva i dugogodišnji urednik čuvenog časopisa *Kant-Studien*, on je zahvaljujući svojim razvijenim filozofskim vezama uspeo za kratko vreme da u Beogradu osnuje i pokrene rad međunarodnog udruženja *Philosophia* i izdavanje istoimenog časopisa u kojem je, u "doba pomračenja evropskog uma", svoje intelektualno utočište našla, evropska i svetska

² Borkenau (2013), str. 98.

filozofska elita. Svoj doprinos u publikovanju časopisa *Philosophia* dali su i jugoslovenski i srpski istaknuti filozofi i intelektualci. Treba napomenuti, da je "snažan podstrek za osnivanje svetskog udruženja za *Philosophi*-u Libert (je) našao u poslanici³ Edmunda Husrela (Edmund Husserl)", koju je tvorac

³ Na molbu organizatora Osmog filozofskog kongresa (Prag od 2. do 7. septembra 1934. godine), nekolicini istaknutih filozofa da odgovore na pitanje kako vide zadatak filozofije toga vremena iz sačuvanih materijala može se zaključiti da su na tu molbu odgovorili Aleksander, Tenies i Huserl. Dok su se Tenies i Aleksander uzdržali da govore o filozofiji uopšte, već su samo dali mišljenje o svojim filozofskim preokupacijama, za razliku od njih, "Huserl je, upravo preispitujući svoje vlastito filozofsko stanovište, smatrao da je neodložni zadatak filozofije (i filozofa) da se ponovo i odlučno suoči s pitanjem o svojoj suštini, pozivu i krizi u kojoj se našla. Rasvetljavanje temelja krize savremenog sveta, njegove nauke i filozofije, Huserl ističe kao glavni zadatak odgovornih pripadnika filozofske zajednice. Strogi i hladni mislilac s neočekivanim patosom upućuje na opasnost odumiranja i filozofije i Evrope utemeljene na duhu istine i samodgovornosti, te ukazuje na sudbonosnu odgovornost filozofske zajednice u vremenu izopačenja koje zahvata i nauku i na njoj utemeljeni način opstanka čoveka.

Huserl žali što u kratkoj poslanici nije mogao da obrazloži i dalje razvije svoje tvrdnje. ... Iz ove klice razvilo se, najpre, njegovo predavanje "Filozofija i kriza evropskog čoveštava", koje je održano u Beču u maju 1935, te ciklus od četiri predavanja u Pragu, novembra iste godine, pod naslovom "Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija". Ova poslednja predavanja (prvi put su) objavljena su u Beogradu u časopisu *Philosophia*, koji je pokrenuo Artur Libert. Huserlov tekst je imao velikog odjeka u međunarodnoj filozofskoj zajednici u trenutku kada je njeno dalje postojanje bilo ugroženo i kada ju je uticajni filozof zauvek napustio." Kučinar (2007), str. 6. O velikom teorijskom značaju Huserlovog spisa govorи i Danilo Basta koji smatra, da "od svih priloga koje je *Philosophia* objavila, i to ne samo u prvom broju, najobimniji i kudikamo najznačajniji jeste Huserlova rasprava *Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija*." Stoga naš filozof s pravom ističe, da će "u analima istorije savremene filozofije zauvek (će) ostati zapisano i vazda će biti pominjano da je u beogradskom časopisu *Philosophia* zaslugom Artura Liberta, prvi put ugledao svetlost dana poslednji veći rad jedne od najistaknutijih filozofskih ličnosti XX veka. To je prvorazredna kulturno-istorijska činjenica. Ona postaje još značajnija ako se ima na umu da je posle 1933. Huserlu praktično bila onemogućena svaka javna delatnost u Nemačkoj." Ovom prilikom je zanimljivo navesti početni parus iz kraćeg predgovora koji je Huserl posebno napisao za "beogradsko" objavljivanje ovog spisa: "Spis koji započinjem ovom raspravom i koji će dovršiti jednim nizom daljih članaka u *Philosophia*, čini pokušaj da se na putu teološko-istorijske refleksije o izvorima naše kritične naučne i filozofske situacije obrazloži neizbežna nužnost transcendentalno-fenomenološkog preokreta filozofije. Prema tome, ona postaje samostalan uvod u transcendentalnu fenomenologiju." Polazeći od krize savremene kulture, Huserl je ovim spisom želeo da doprinese rasvetljavanju uzroka u onoj meri u kojoj se ovi odnose na novovekovnu filozofiju i novovekvone nauke. On je uvideo da je novovekovna ideja univerzalne filozofije, zasnovana na poverenju u apsolutni um, doživela slom, kao što su se i nauke, koje su prvobitno bile članice filozofske univerzalnosti, s vremenom pozitivistički redukovale na nauku o činjenicama. Taj proces rastakanja samog idealja univerzalne filozofije, koju je novi vek postavio kao sveobuhvatnu nauku, kao nauku o totalitetu bića,

fenomenologije uputio "Osmom međunarodnom filozofskom kongresu u Pragu (1934). Na tom kongresu je i on sam ukazivao da filozofije nema bez 'kritike, kritičkog duha, bez saomodgovornog spontaniteta."⁴

Zanimljivo je da je Libert u to vreme "smatrao da filozofija mora da se uzdrži od izravnog političkog upitanja u svetski sukob. Organizujući društvo *Philosophia* u vreme kad se nazirao svetski rat, zastupao je ideju o "neutralnoj" filozofiji, koju je u momentu zaoštravanja međunarodnih odnosa razumevaо kao formu njenog, ma koliko to paradoksalno zvučalo, jedino mogućeg angažmana i kao uslov opstanka svetske filozofske zajednice. Stanovište neutralnosti napustio je tek pred kraj Drugog svetskog rata, u besedi "Suština slobode i njen značaj za duhovno stvaralaštvo", na konferenciji "Spas i preporod nemačke kulture" u Londonu 1944. godine."⁵

U prvom broj časopisa *Philosophia* Libert je objavio prvi deo Huserlove *Krise evropskih nauka*, jedne od najznačajnijih filozofskih knjiga XX veka u kojoj se problem prirodnih i duhovnih nauka postavlja kao ključni. Inspirisan Huserlovim radovima o krizi filozofije, Libert je u svojim razmatranjima tom pitanju posvetio veliku pažnju u nekoliko svojih poznih radova.

KRIZA HUMANISTIKE

Kraj XX, koji se završio serijom veoma kompleksnih, većih i manjih globalnih političkih, ekonomskih i tehnoloških kriza i početak XXI veka, koji je započeo digitalnom tehnološkom revolucijom, obeležila je, prema mišljenjima nekih autora, možda, jedna od najdubljih kriza humanističkih nauka u savremenoj istoriji. Za neke istraživače savremenih društvenih promena, intenzitet te krize naglašen je sasvim dovoljno već u samoj sintagmi "kriza humanistike", dok drugi nastoje da se u svom kritičkom razumevanju ovog problema postave na sofisticiraniji i diferenciraniji način. Pre svega, učesnici rasprave o "krizi humanistike", smatraju da se u razumevanju ne samo sam po sebi znači krizu filozofije i u isti mah krizu svih novovekovnih nauka, što je za Huserla bilo istoznačno sa sve većom i izrazitijom krizom evropskog ljudstva i njegovog kulturnog života, čitave njegove egzistencije. To je tačka na kojoj filozofi, ukoliko svoj poziv uzimaju ozbiljno, moraju preuzeti odgovornost. Huserl kaže: 'Mi smo ... u našem filozifranju funkcioneri čovečanstva ... nosi istovremeno u sebi odgovornost za istinsko bivstvovanje čovečanstva, koje postoji samo kao bivstvovanje usmereno na telos i, ako uopšte, može se ostvariti samo pomoću filozofije – pomoću nas ako smo ozbiljni filozofi.' Basta (1992), str. 206 – 207.

⁴ Kučinar (2015), str. 25.

⁵ Isto, str. 25 – 26.

geneze, već i glavnih aspekata ovog problema moraju istaći dva međusobno povezana pitanja: 1. na šta se izraz kriza humanistike danas tačno odnosi, i 2. koliko puta smo u istoriji moderne i savremene intelektualne kulture zapravo već ukazivali na krizu humanistike?

Jedan od brojnih odgovora na ova pitanja glasi da kriza humanistike ne traje tek poslednju deceniju XXI veka, pa čak ni čitav 20. vek⁶, već bi se moglo, sasvim osnovano, reći, da ona seže mnogo dublje, tačnije do samih početaka refleksije o humanistici. U tom duhu, neki autori, poput Džefri Golt Harfama (Harpham), direktora Nacionalnog centra za društvene nauke u Severnoj Karolini, pišu: "Čini se da još od vremena Hindenburga profesori uzvikuju: 'Oh, te društvene nauke!'"⁷

Neki istraživači, koji se bave razmatranjem sprova u i oko savremenih humanističkih disciplina smatraju da je odgovor na prvo pitanje mnogo jednostavniji, ali, po njihovom mišljenju, bili bismo znatno bliže istini ako bismo rekli da se, zapravo ona međusobno prepostavljaju. Treba odmah istaći, da se prvo pitanje odnosi pre svega na globalnu ekonomsku krizu naše savremenosti, tj. na već svima dobro poznata notorna drastična smanjenja budžeta za nauku savremenih država.

Oštro smanjivanje budžeta za naučna istraživanja u humanističkim naukama, nekoliko poslednjih decenija, poprima razmere neumoljivog globalnog trenda koji je sasvim vidljiv ne samo u poslovno-pragmatičnim SAD, već i kod tehnoloških giganata kao što su Japan i u zemaljama EU poput Nemačke i Francuske, koje su do juče bile pravi mali rajevi humanističke univerzitetske kulture. Prema nekim relevantnim istraživanjima, za visokoškolsko obrazovanje se globalno i unisono, kao da je o tome postignut planski i sasvim reflektovan konsenzus na svetskom nivou, prednost daje obrazovanju u disciplinama od neposredne praktične upotrebljivosti znanja na tržištu rada u uslovima savremenog neoliberalizma. Za uglednog slovenačkog sociologa Rastka Močnika, koji se bavi istraživanjem visokog obrazovanja u postkapitalizmu, "sutan univerziteta je evropski, ako ne i svjetski proces."

⁶ Među istraživačima ne postoji slaganje o genezi krize humanistike. Tako, na primer, Džefri Golt Harfam, direktor Nacionalnog centra za društvene nauke u Severnoj Karolini, ističe, „kako malo pripadnika ovih nauka razmišlja o značaju društvenih naka.“ Harfam (2005), str. 4. Po njegovom mišljenju, kritička refleksija bi pomogla istraživačima društvenih fenomena da bolje razumeju „vlastite aktuelne i potencijalne doprinose znanju u celini pa čak i kulturi uopšte. Drugim rečima, bili bi sposobniji da na kritički način reflektuju jednu od najtrajnijih dilema u visokom obrazovanju – većitu krizu u društvenim naukama.“ Harfam (2005), str. 4.

⁷ Isto, str. 4.

Objašnjenje debakla univerzitetskog humanističkog obrazovanja Močnik vidi u prođoru kapitala na univerzitet, odnosno u "investicijama kapitala u proizvodnju znanja" zbog čega je, po mišljenju ovog autora, i "sama produkcija znanja postala (je) produkcija vrijednosti, a to znači, produkcija viška vrijednosti i proizvodnja za tržiste..." To je glavni razlog zbog čega je, po Močnikovom mišljenju, na univerzitetima došlo do "masovnog napuštanja teorije i regresije (nauke) u ideologiju." Močnik ističe da tim procesom "rukovode nacionalne vlade, ali one djeluju u korist transnacionalnog kapitala i time pogotovo žele da sačuvaju dobrano načetu (...) ideoološku hegemoniju evroatlanskog basena."⁸

Odgovor na drugo pitanje, koje smo postavili na početku ovog razmatranja, istovremeno nam otkriva nove činjenice koje bacaju dodatno svetlo na prvo pitanje: o krizi humanistike raspravlja se zapravo samo u polju humanistike, i to praktično otkad postoji sama humanistika. Pri tom treba odmah reći da rasprava o krizi humanistike, bez obzira na specifičnost različitih epohalnih društvenih i kulturnih prilika, počiva na istorijski konstantnom motivu koji se tiče sukoba između utilitarnog i samosvrhovitog, heterogenog i autonomnog načela, između obrazovanja za profesiju i obrazovanja koje ima za cilj znanje radi znanja.

Ako bismo pokušali da u kratkim crtama rekapituliramo naše polazne teze o karakteru krize humanističkih nauka danas, mogli bismo reći da motiv krize predstavlja ključnu figuru metadiskursa humanistike o humanistici, drugim rečima: retorika krize postala je jedna od njenih najstabilnijih konstanti.⁹

Međutim, neki istraživači smatraju da u najnovijoj epizodi te dugotrajne i kontinuirane rasprave o krizi humanistike postoje i neki novi momenti koji se tiču različitih oblika teorijske i ideoološke polarizacije u samom krugu humanističke naučne zajednice oko različitih odgovora na tzv. realne probleme, dok se termin isključivo odnosi na spoljašnje uslove institucionalne krize oko humanistike, na uslove reprodukcije humanističkih disciplina poput književnih, kulturno istorijskih studija i filozofije. Neke istaknute autorke i

⁸ Močnik (2019), str. XIV; Up. Borojević (2008), str. 98.

⁹ „No, o krizi u društvenim naukama se govori već toliko dugo da je postala sastavni deo načina na koji humanisti razumevaju sebe i svoje delo. Kriza, nekada smatrana za otežavajući činilac, postala je način života. Šta bi danas društvene nauke bez te krize? Predavači društvenih nauka su se toliko navikli na razgovor o krizi da su mnogi od njih zadovoljni što je uopšte imaju, umesto bilo kakvog drugog obrazloženja. Štaviše, ponekad se čini da kriza jeste (jedino) obrazloženje ...“ Harfam (2005), str. 4. ; Up. Kozelek (1997), str. 52.

autori, temeljni poznavaoци овог проблема, попут Marte Nusbaum указују на то да се криза заправо састоји у самој позицији хуманистике, која лебди "између науке и уметности"¹⁰ те посебно у начину и оријентацији саморазумевања хуманистичких disciplina попут књижевних, културно историјских студија и филозофије те посебно кад је реч о начину и оријентацији саморазумевања хуманистичких disciplina и стратегија њиховог начина самооправданja у ширем друштвеном и политичком контексту.

Наиме, док актери ове расправе на једној страни још увек insistирају на principima који се не могу подвести под pragmatičke principe који карактеришу идеју образovanja за profesionalne karijere u diskusiji su uključeni i argumenti koji ne favorizuju само pragmatičku vrednost humanistike za demokratsko društvo¹¹ као такво него указују и на unutrašnju povezanost хуманистичких садрžaja s procedurama njihovog usvajanja i savremenim standardima univerzitetskog rada попут "informatičke писмености", ali i уваžавања неких најосновнијих друштвених питања која се тичу "individualне, друштвене и еколошке моралности."¹² Све те procedure подразумевaju демократско нацело широке доступности грађе и суделovanja u refleksivnoj и критичкој produkciji znanja, које се углавном, zbog korupcije која vlada u visokim krugovima akademiske zajednice, krši i ne poštuje.

Zastupnici ове школе mišljenja, smatraju da tzv. криза хуманистике представља заправо име за konsenzus, izričit ili prečutan, међу samim akterima хуманистичких disciplina o tome da je криза хуманистике заправо diskurs same хуманистике o vlastitom položaju kako u naučnom polju tako i u друштвеном и политичком полju. Po mišljenju ovih autora, taj se konsenzus ne тиче само спољашњих okolnosti institucionalne reprodukcije хуманистичких disciplina u akademском pogonu, nastavnom i istraživačkom, niti pak само brige oko tržišne оријентације studijskih programa za profesionalne karijere na tržištu rada.

Prema nekim tumačima savremene krize хуманистичких nauka, položaj хуманистике u suštinskom smislu zavisi mnogo i od samog samorazumevanja хуманистике, односно, od toga kako se njeno vlastito samorazumevanje manifestuje kroz metodoloшку autorefleksiju, autokritiku i konceptualno samoobnavljanje. Međutim, čini se, da upravo ta unutrašnja tačka predstavlja još jedan, možda, čak, ključni momenat krize u globalnom diskursu хуманистике.

¹⁰ Up. Nusbaum (2012), str. 352.

¹¹ Isto, str. 354.

¹² D'Ambrozio (2008), str. 120.

Sagledavajući problem krize humanističkih nauka iz perspektive potreba i razvoja savremenog demokratskog društva Marta Nusbaum ukazuje na vladajući globalni trend koji čini konцепција образovanja koja se isključivo oslanja na teoriju ekonomskog rasta¹³. Ovaj problem autorka razmatra na primeru образовне politike SAD i Indije dve najveće svetske demokratije. Nusbaum podseća da obe države imaju veoma razvijenu pedagošku i образовну традицију коју су у SAD развили истакнути филозофи и педагози Djui¹⁴ (Dewey), и која не бастви само традицију америчког, већ и европског образovanja чији су представници Русо (Rousseau), Pestaloci (Pestaloci), Herbart (Herbart), Frobel (Fröbel), Montessori (Montessori) и др., а у Индији Tagora (Tagore). Приступајући проблему humanističких nauka na kritički način, autorka pokazuje da bez obzira koliko je za svaku nacionalnu ekonomiju važan ekonomski rast on sam po sebi ne garantuje суštinski veći kvalitet života svih građana jedne земље који se pre svega ogleda u заштити zdravlja, kvalitetnom образovanju i očuvanju zdrave животне средине. Stoga se Nusbaum u svojim radovima zalaže za alternativnu концепцију ekonomskog rasta u виду paradigmе "ljudskog razvoja."¹⁵ Prednost tog modela u односу на данас dominantnu i по својим negativним učincima na polju kritičke nauke о društvu, paradigmu "ekonomskog rasta", јесте у томе што она prepoznaje pojedinca kao posednika neotuđivog ljudskog достојанства које moraju поштовati svi zakoni i institucije."¹⁶

Prema autorkinom mišljenju model "ljudskog razvoja"¹⁷ posvećen je demokratiji¹⁸ као једном од ključних елемената достојанственог ljudskog života управо то да имамо право glasa u odlučivanju о мерама које ће управљати našim životима. Stoga Nusbaum smatra da ће сваком pojedincu највише odgovarati она vrsta демократије u којој značajnu ulogu igraju fundamentalna права која се ljudima ne mogu oduzeti nekim većinskim hirom – dakle, највише ће му odgovarati snažna garancija за политичку slobodu;

¹³ „Stoga je još čudnije što su ljudi na čelu institucija zaduženi za образовање u obe nacije (Indija i SAD, prim. M.L.) i dalje ponašaju као да је једини циљ образовања ekonomski rast.“ Nusbaum (2012), str. 357.

¹⁴ Isto, (2012), str. 358.

¹⁵ Isto, (2012), str. 362.

¹⁶ Isto, (2012), str. 362.

¹⁷ Isto, (2012), str. 363.

¹⁸ „Борба за демократију је и политички образовни задатак. (...) Дуга традиција се протеже од Томаса Джеферсона до Чарлса Райта Милса, и она велича значај образовања као суštinskog за демократски javni живот. Ово завештавање javног diskursa као да је izbledeло, како амерички универзитети изнова стварају same sebe popuštajući pred zahtevima пижаче.“ Žiru (2008), str. 111.

sloboda govora, udruživanja, i praktikovanja religije, i fundamentalna prava u drugim oblastima, poput obrazovanja i zdravstva.

Kao što vidimo, savremnu krizu humanistike predstavlja ustvari oštra polemika o konceptualnim, metadisciplinarnim sukobima unutar same humanistike, koje neki njeni akteri s pravom nazivaju i "ideološkim ratovima" koji su odgovorni bar delimično za sadašnje srozavanje popularnosti humanističkih studija među mladim naraštajima: koji sve više traže utočište u obrazovanju za posao, a sve manje za "vaspitanje za život". Nove generacije navodno daju alibi upravama univerziteta i kreatorima obrazovnih politika da podstiču tzv. realnu ili ekonomsku krizu institucionalne i infrastrukture humanistike.

Na osnovu prethodnog razmatranja možemo konstatovati da se upravo u tim sporovima oko samog pojma humanistike jasno pokazuje veza između spoljašnjeg i unutrašnjeg aspekta njene krize. Stoga, upravo momenat vlastite krivice humanistike za navedeno usitnjavanje, destabilizaciju i rastakanje vlastitog polja kroz "ideološke ratove" možemo i moramo vrednovati kao najvažniji, odnosno suštinski deo posla, koji imamo u vidu kada govorimo o humanističkim naukama. Diskusije koje često proglašavamo zabrinjavajućom krizom mogu biti i znak važnih inovacija i promena. Ne smemo smetnuti s uma da suprotstavljanje vrednosti znanja radi samog znanja i pragmatične vrednosti i upotrebljivosti humanističkih studija leži u njima samima.

Kolegiji koji stavlju naglasak na kritičke teorije i metodologiju discipline predstavljaju ono najbolje što imamo za proučavanje kritičkog mišljenja i za osposobljavanje studenata da misle etički o društvenoj pravdi. Stoga se gotovo svi slažu da je od ključne važnosti za svaku koncepciju humanističkog vaspitanja sadržan u njihovom kritičkom potencijalu bez koga nije moguća izgradnja pravednog, slobodnog i humanog društva. Kolegiji o savremenoj kritičkoj teoriji društva osposobljavaju studente da uče da misle strogo, detaljno i skeptički, da istražuju temeljne prepostavke i za stanovišta koja drugi zauzimaju šire istorijske i ideološke okvire u kojima se prikazuje znanje i grade argumenti te da razviju svoj vlastiti kritički pogled na stavove s kojima se suočavaju. Teorije se tiču načina na koji treba preispitati uvrežene prepostavke i istraživati i same temelje i ukazati na nedostatak temelja, oblikujući stavove o vrednostima, značenju i istini: postavlja se pitanje – da li nešto može biti vrednije od toga?

Nešto slično ovom problemu o krizi humanistike, desilo se i u raspravama o krizi epistemologije, sedamdesetih godina prošlog veka, koje su nakon pojave knjige Ričarda Rortija Filozofija i ogledalo prirode (1979)

potresle sam filozofski ideal istinite spoznaje o svetu i čitavu zgradu filozofije nauci otvorile širom vrata načelu "održavanja konverzacije" te proglašile stvaranje u istinskom smislu neutralnih diskursa ciljem filozofije, u zajednici epistemologa iskristalisa se stav da je s velikom pompom proglašena smrt epistemologije, a zapravo radilo se o krizi jednog diskursa, ili još preciznije, o jednom tipu epistemologije na koji se suvislo može odgovoriti samo s još više epistemologije.

S obzirom na sličnost konteksta koji karakteriše i problem krize savremene humanistike, čini se, da možemo pokušati primeniti istu devizu na širem planu govora o krizi humanistike koji se isto onoliko hrani vlastitom retorikom krize koliko tu krizu proizvode neoliberalne politike obrazovanja. Na osnovu svega rečenog sledi da jedino kritika, refleksija i novo istraživanje mogu ukazati na nedostatke prethodnih istraživanja. Humanističke kao i prirodne nauke nemaju, još od Kantove Kritike čistog uma nikakva druga sredstva za autokorekciju osim skepticizma i kritike – upravo ništa drugo osim autokorekcije. Istorija skepticizma i njegova uloga u konstituisanju teorije saznanja govori protiv toga da je epistemologija kao diskurs o istinskoj spoznaji samo skup prividnih i lažnih problema.

Odnosno, obrnuto, istorija nauke i filozofije podjednako svedoče o tome da su procesi ponovnog formulisanja i izoštravanja problema kao i pročišćavanje pojmovnika jedini put i ujedno jedino svedočanstvo o napredovanju ljudskog mišljenja¹⁹. Neko je jednom prilikom, imajući u vidu prirodne nauke, rekao da je mrtva samo ona disciplina u kojoj su prestali nastajati problemi. Ta tvrdnja ne vredi danas ništa manje za humanističke discipline²⁰ nego što oduvek već vredi za prirodne nauke.

¹⁹ Osvrćući se na stanje krize društvenih nauka i pokušavajući da pronađe izlaz iz nje Bent Flivbjerg u svojoj knjizi *Šta mogu društvene nauke*, iznosi jedan veoma zanimljiv stav koji vredi navesti u ekstenzivnijem obliku: „Dans su društvene nauke zarobljene u borbi koju ne mogu dobiti, zato što su prihvatile uslove koji su samoporažavajući. Videćemo da su društvene nauke u svojoj *fronetičkoj* ulozi najjače tamo gde su prirodne nauke najslabije: isto kao što društvene nauke nisu mnogo doprinele objašnjavajućoj i predviđajućoj teoriji, ni prirodne nauke nisu doprinele refleksivnoj analizi i raspravi o vrednostima i interesima, što je preduslov za prosvećen politički, ekonomski i kulturni razvoj u bilo kom društvu i što je u samom jezgru fronesisa. To bi takođe trebalo da bude jezgro društvene nauke ukoliko želimo da prevaziđemo sadašnje mučno stanje ratova nauke.“ Flivbjerg (2012), str. 18.

²⁰ Stoga je ne samo razložno, već i veoma podsticajno Harfamovo razumevanje aktuelne „krize“ humanističkih nauka za koju ovaj autor kaže da ona „nije pretnja ili katastrofa, nego preterano dramatično opisivanje stalnog svojstva društvenih nauka, koje bi humanisti trebalo ne samo da prihvate, nego i da svim sredstvima podstiću.“ Harfam (2005), str. 11.

THE PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE CONTEMPORARY CONTEXT OF CRISIS OF THE HUMANITIES AND NATURAL SCIENCES

Abstract

This paper shows the crucial elements and causes of the contemporary crisis of the natural sciences and humanities from the philosophical standpoint. The aim of the consideration is to show more precisely the most important aspects of the contemporary epochal context in which the issue of the relation of the natural, social sciences and humanities is actualized. The author discusses in his analysis the shifts in the understanding of the very concept of crisis which is reflected in the field of philosophy, social sciences and economics which was brought about by the series of epochal revolutionary changes in the natural sciences and humanities. The author offers in the conclusion several possible models of the solution of the present crisis.

Key words: philosophy, context, crisis, humanities, social sciences, economic

LITERATURA

Barbls. N. (2008), "Podučavanje i tragičan smisao obrazovanja", Zenit, br. 8, 99 – 108.

Basta, D. (1992), "Philosophia i njegov osnivač Artur Libert", Filozofski godišnjak, br. 5, 206 – 207.

Bleker, D. (2008), "Obrazovanje kao normativna dimenzija filosofske hermeneutike", Zenit, br. 8, 88- 95.

Borkenau, F. (2013), "Prirodno pravo i društveni ugovor" u Danilo N. Basta (ur.) (2013), Kroz prozorsko okno prevođenja – sakupljeni prevodi (1974 – 2013), Dosije studio, Beograd, str. 98 – 131.

Borojev, J. (2008), "Kako organizovati obrazovanje u Rusiji – virtuelna diskusija", Zenit, br. 8, 96 – 98.

D'Ambrozio, U. (2008), Univerzitet i transdisciplinarnost – uloga univerziteta u modernom društvu", Zenit, br. 8, 118 – 126.

Epštajn, M. (2008), "Dijaloško saznanje i sudska univerziteta", Zenit, br. 8, 116 – 117.

Flivbjerg, B. (2012), *Šta mogu društvene nauke?*, Službeni glasnik, Beograd.

Harfam, Dž.G. (2005), "Ispod i iza 'krize u društvenim naukama'", Zlatna greda, br. 47, 4-11.

Kozelek, R. (1997), *Kritika i kriza*, Plato, Beograd.

Kučinar, Z. (2007), "Beleška o Huserlovoj poslanici", Srpski književni list, br. 55, str. 6.

Kučinar, Z. (2015), *Artur Libert – život i dela*, Dosije studio, Beograd.

Libert, A. (2015), "Filozofija u međunarodnom duhovnom životu", u Z. Kučinar, *Artur Libert – život i delo*, Dosije, Beograd, str. 143 – 150.

Libert, A. (2015), "Suština slobode i njen značaj za duhovno stvaralaštvo", u Z. Kučinar, Z. (2015), *Artur Libert – život i dela*, Dosije, Beograd, str. 160 – 165.

Mihalski, K. (1987), *O krizi*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.

Močnik, R. (2019), "Kuda vodi prođor kapitala u obrazovanje", Danas, subota/nedelja, 19-20. oktobar, str. 14 – 15.

Nusbaum, M. (2012), "Ne za profit: zašto je demokratiji potrebna humanistika?" Reč, br. 82/28, str. 349 – 363.

Žiru, A. (2008), "Korporativni rat protiv visokog obrazovanja", Zenit, br. 8, 109 – 117.

Originalni naučni rad

EKONOMSKA POLITIKA U DRUŠTVU ZASNOVANOM NA ZNANJU I INOVACIJAMA¹

Petar Đukić*

djukic@tmf.bg.ac.rs

Rezime

Današnje društvo nalazi se pred ogromnim izazovima koje nameći tri vrste promena: tehnološke, klimatske i demografsko-socijalne. Sve ove promene donose nove izazove istovremeno podižući opšte rizike. Kontrola rizika postaje polazna kategorija održivog društveno-ekonomskog i tehnološkog razvoja. Znanje, kao resurs postaje fundamentalni faktor takvog razvoja. Ljudi ga stiču učenjem, ne samo u pragmatičkom smislu, već i zato što im je znatiželja od prirode data. Nauka, kao vrhunski način učenja ljudi, i ključni faktor napretka zahteva sistematizovan rad i ulaganja. Učenje, i naučna politika u Srbiji sastavni su deo ekonomske politike današnjeg srpskog društva, i trebalo bi da bude iznad svih sektorskih politika. Srpska naučna struktura i srpska naučna i stručna dijaspora, razvojni su potencijal opšteg društvenog napretka. Podsticaji za objedinjeno delovanje domaće nauke i one u okruženju, pa i čitavom svetu postaju imperativ održive budućnosti Srbije.

Ključne reči: znanje, rizici inovacija, naučna politika, naučna dijaspora, održivi sistem naučnih istraživanja.

JEL KLASIFIKACIJA: 011, 041

¹ Ovaj rad rađen je u okviru projekta “Modeliranje razvoja i integracije Srbije u svetske tokove u svetlu ekonomskih, društvenih i političkih gibanja”, evidencijski broj 179038, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

* Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu

UVOD

Ljudi su oduvek želeli što više da znaju i saznaju o svetu oko sebe. Deo takvog poriva je potpuno razumljiv. Znanje se stiče učenjem – saznavanjem i usvajanjem nepoznatih sadržaja u ljudskom poimanju i razmišljanju, kao i praktičnom delovanju. Ključni motiv za sticanjem znanja je kvalitetniji i duži život².

Međutim, postoji i još jedan često prenebregavan motiv znanja – da se bude uspešniji od ostalih, pa i da se ovlada drugima, kao i da se kontrolišu i upotrebljavaju tuđi resursi. U izvesnom smislu kao da naučni rad i dostignuća u većoj meri nego ostale ljudske aktivnosti, sadrže one povitivne, božanske, ali ne retko i negativne, đavolje motive. Najbolji primer je onaj sa otkrićem i prvom upotrebom nuklearne bombe 5. avgusta 1945. godine. Ta bomba, verovatno mimo volje njenog prvobitnog konstruktora, bila je upotrebljana za masovnu destrukciju i pomor nedužnih ljudi, ali je ipak, smatra se „namernom greškom“ eksplodirala, ne na zemlji već u vazduhu, tako njeno razorno dejstvo nije bilo potpuno.³

1. NAUKA I ZNANJE U SLUŽBI ILI PROTIV ČOVEKA

Literatura je prepuna saopštenja o toma kako nauka pomaže čoveku da prevlada teškoće, smanji smrtnost usled bolesti, gladi, prirodnih i drugih nesreća. Jedana dobra zbirka dela naučnih otkrića između 16. i 17. veka, prikazana je manje više kao prodor slobodne naučne misli u diskurs razmišljanja i delovanja ljudi islobođenih prethodnih mitova, klerikalističkih i drugih prerasuda. Samo tokom 150 godina ili između 1543. godine, kada Nikola Kopernik objavljuje *O kruženju nebeskih sfera* otkrivši da se Zemlja okreće oko Sunca a ne obrnuto, i 1687. godine kad je Isak Njutn, (u karantinu!) objavio *Principe prirodne filozofije*, otkrivajući zakone gravitacije, desila se velika naučna revolucija⁴ koja je predstavljala blagodet za život i perspektive ljudi, osnovu za svih kasnijih tehnoloških revolucija.

² Đukić (2014), str. 24-25

³ Poznato je da je Albert Ajnštajn u toku II svetskog rata, zahtevao od predsednika Truma da usavrši atomsко naoružanje. Kada je video pustoš i razaranje na mestu eksplozija u Japanu, predomislio se, kao i deo američkih generala poput Daglasa Mekartua, pa su kritikovalo svaku upotrebu atomske bombe. Dvajt Ajzenhauer je takođe bio kritičar upotrebe atomske bombe.

⁴ Kišjuhas (2020), str. XIII

Ima i onih naučnih eksperimenata *in vivo* koji se tiču društva, a koje su gotovo uvek odobravali i zlopotrebljavali političari, odnosno ljudi koji se bave dominacijom određene nacionalne, ideološke ili političke strukture ili društvene grupe nad drugom. Postoji jedno milenijumsko istraživanje i svedočenja eksperata OUN koje je, objavljeno na kraju II milenijuma saopštenjam da je XX veku, u svim nađunacionalnim i građanskim ratovima stradalo 137 miliona ljudi, od čega i otvorenim građanskim i međunarodnim, odnosno svetskim ratnim sukobima oko 40 miliona. Sva ostala stradanja i gubici ljudskih života mogu se pripisati ostalim razlozima, od kojim veliki deo „socijalnom inženjeringu“ odnosno ljudski, ideološkim i političkim prepravkama poretka stvari.

Novija istraživanja naučnika polaze od najšireg pojma *democid*, koji uključuje namerna ubistva, ljudi u ratovima, kao i sva ubistva ljudi od strane vlasti uključujući genocid, politicid, i druga masovna ubistva, tolerisanjem ili izazivanjem gladi, bolesti i sl.⁵. Democid nije neophodno eliminacija celokupne kulture ili celih kulturnih grupa, već pre društvenih grupa bez svoje države, za koje je vlast smatrala da ih treba iskoreniti zbog političkih razloga ili nekom obećanog ili politički proklamovanog tretmana u budućnosti. Democid je samo tokom XX veka, tačnije od 1900. do 1987. godine odneo ukupno oko 169 miliona života ljudi. Od tog broja ukupno je u svim međunarodnim i građanskim ratovima poginulo 38,5 miliona osoba, a svi ostali izgubili su živote usled socijalnog inženjeringu, ili preseljenja, ideologije, a u krajnjoj liniji u cilju ovladavanja (tuđim, odnosno ograničenim) resursima. Sve to nije moglo da sputa osnovno humanističko usmerenja nauke.

Načno otkriće oduvek je označavalo krunu dela, ali je širenje i sistematizacija znanja ključni pokretač napretka i kvalitetnijeg života. Naime, pored znanja kao božjeg dara i kreativnog proviđenja odbranih naučnika, ništa manje značajno nije ono široko rasprostranjano operativno znanje svakodnevnog postupanja sa ljudima, podacima, informacijama i činjenicama koje dovodi do tzv. pametnog i inkluzivnog rasta. Naučna otkrića bila su podstaknuta mnoštvom oslobađajućih i stimulativnih istorijskih promena i činjenica kao što su humanizam i renesansa, ili pak prosvjetiteljstvo, kao i političke promene koje su oslobađale potencijalne naučnog i tehnološkog progresa. Međutim budućnost zanja i kulture i dalje ostaje neizvesna i rizična⁶.

Ovaj rad, predstavlja uobličavanje izlaganja autora na okruglom stolu „Uloga nauke u demokratskom društvu“ i treba da bude intoniran pozitivno.

⁵ Rummel, (2020) p.1.

⁶ Vinney, Nandi (2012), str. 25, 26.

Okrugli sto organizovalo je Društvo ekonomista Beograda 26. XII 2019., na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, sa Fakultetom kao suorganizatorom, ali se njegov dovršetak dešava, početkom maja 2020. u vreme pandemije korona-virusa. Od nauke se u ovom momentu očekuje širom sveta mnogo više nego u prethdoinih sedamdesetpet godina, odnosno od kraja II svetskog rata. Mada se većina očekivanja svodi na što brži pronalazak vakcine protiv prvog (da li drugog i trećeg?) talasa pandemije Kovid 19, ozbiljni članci opravdano skreću pažnju na činjenicu da je današnja nauka integralna, multidisciplinarna i da do odlučnih rezultata i proboga u medicini ne može da dođe bez odgovarajuće podrške biologije-ekologije, hemije i fizike, kao i psihologije, prava, ekonomije i filozofije. Pored ujedinjenih naučnika na svetskom nivou, najvažniji uslov za prevladavanje globalnog neprijatelja je usaglašena globalna politička reakcija ujedinjenog čovečanstva.

Za to je izgleda neohodna i promena opšteg sistema društvenih vrednosti. Kao da je došlo vreme povratka vremenu „univerzalne nauke“ iz XVI i XVII veka u doba Frencisa Bekona. Pojedine činjenice globalnog života i stanja životne sredine, kao i klimatske promene, odnosno aktuelna pandemija, danas više nego do sada, skreću pažnju na lošu stranu dominirajućeg tzv. disciplinarnog pristupa, sve od XIX veka pa na ovamo, bez mnogo pokušaja sagledavanja celine delovanja čoveka na prirodu i obrnuto.

2. ULOGA NAUČNE POLITIKE U DRUŠTVU ZASNOVANOM NA ZNANJU

Teorija ekonomskog rasta stara je koliko i sama ekonomска nauka, ali se tek savremeni koncept tzv. „nove ekonomije“⁷ ili ekonomije zasnovane na znanju (*knowledge based economy*) distancirao od klasičnog razumevanja razvoja kao posledice raspolažanja radnom snagom, kapitalom i prirodnim resursima⁸. U tom smislu je i poimanje resursa prošireno i redefinisano sa rada, kapitala i zemlje, na prirodne, tehnološke, finansijske, i ljudske, (humane, kulturne, socijalne) a u krajnjoj liniji na materijalne i nematerijalne. Ponekad se pri tome dolazi dolazi i do konfuzije, usled nestandardizovane upotrebe termina kao što su ljudski kapital, socijani kapital i ljudski resursi, ali je van sumnje da se ovaj oblik nematerijalnih resursa smatra najuticajnijim, u objašnjenju razlika razvojnih perspektiva nacija sličnih ekonomskih pozicija.

⁷ Đukić, (2014), str. 23.

⁸ Drucker, (1995).

2.1. Politika tehnoloških promena

Promena je ključna determinanta prirode, života i društva⁹, a politika i strategija znanja i tehnoloških promena deo je društveno organizovane podsticajne aktivnosti. U društvu zasnovanom na znanju i inovacijama pokazuje se da ogroman broj tih inovacija nastaju spontano, onako kako su ih tretirali Jozef Šumperet i Peter Draker, pre svega kao posledicu ispoljavanja slobodnog preduzetničkog uticaja i uslova za delovanje talentovanih ljudi. To je potpuno legitiman pristup. Sve analize pokazuju da je za razvoj preduzetništva i kvalitetan rast zasnovan na ekonomiji zasnovanoj na znanju, neophodne ekonomiske i druge slobode. Međutim, slobode ne znače ništa po sebi, ako nema odgovarajućih institucija koje bi ih garantovale, pa i podsticale njihovo pozitivo, stvaralačko ispoljavanje.

Danas gotovo da nema nacije ili regionala koji ne vodi računa o preduzetničkoj ekonomiji u smislu društvenog usmeravanja, ili raznih pokušaja podsticanja preduzetništva, kao i naučnih istraživanja inovacija itd. Razume se da je to ujedno i stimulisanje ideja i inovacija, bilo da su one naučne, organizacione, praktične ili socijalne. Ekonomija koja se zasniva na znanju nije nikakav poseban privredni sektor niti grana ekonomike nauke i struke. To je, prema mišljenju najpoznatijih neoklasičara, takav pristup razvoju kao procesu „usmerenom na razotkrivanje onih procesa koji uzrokuju tehnološke promene“¹⁰.

Funkcionalne institucije su verovatno najvažnija prepostavka za usvajanje principa ekonomije zasnovane na znanju i inovacijama. O tome svedoči ekonomска istorija celog modernog sveta. Kina za svoje viševekovno razvojno tavorenje i nedovoljno generisanje održivog rasta, sve od srednjeg veka pa naovamo, može da zahvali slabim institucijama, posebno onim koje traba da štite intelektualnu i drugu svojinu, ugovor i ekonomse slobode. Današnja Kina to pokazuje drugačijom strategijom razvoja, pa između ostalog i manjak političkih sloboda nadoknađuje ekonomskim slobodama, otvaranjem i međunarodnom konkurencijom. Naučna politika Kine nije za podcenjivanje bez obzira na tajnovitost ključnih relacija u društvu između naučnika, političara, građana. Sve institucije i standarde koji su proistekli iz iskustava tržišne ekonomije, Kina je prihvatile bez dvoumljenja, otkad je krajem sedamdesetih godina XX veka, otpočela njena pragnatična epoha u kojoj nije važno da li je (privreda) „mačka crna ili bela“, bitno je da kovi miševe, odnosno da je ekonomski efikasna.

⁹ Madžar, (2017).

¹⁰ Samuelson, Nordhaus, (2009), p. 567.

2.2. Humana ili etički neutralna nauka

Toretičari kvalitetnog tzv. inkluzivnog rasta još nisu odgovorili na pitanja koja se tiču kontroverzi i nijansiranih razlika između značenja humanog, kao ljudskog, očovečenog, i uljuđenog; i humanog u smislu antropogenog ili nečega što jednostavno dolazi od čoveka. Iako se ta pitanja obično tretiraju kao etička ili filozofska, ona su i ekonomска jer se tiču karaktera ekonomskog razvoja, a pogotovo tehnoloških promena, koje su daleko brže nego one koje se registruju u socijalnoj strukturi a ljudskog su porekla. Gde je tu kultura? Jedan od najvećih rizika koje donose tehnološke promene, zajedno sa ostalim pa i najaktuelnijim klimatskim promenama je porast i kontrola nejednakosti¹¹.

Pri generisanju dugoročnog rasta, posebno se podvlači kategorija *tehnoloških promena*, zbog čega je nastala “teorija endogene tehnološke promene”. Ona pokušava da otkrije i objasni način kojim privatne tržišne snage, odluke u javnoj politici i alternativne institucije dovode do „različitih obrazaca tehnološke promene“. Za razliku od neoklasične teorije, ovaj pristup u većoj meri se usmerava na same tehnološke promene i koristi od njih. Promene se tretiraju kao „ključni je sastojak rasta neke zemlje“, koji povećava proizvodnju za dati skup inputa. Ima tehnološih rešenja koja jednostavno zbog prirode globalne eksterne koristi moraju da budu javno dobro, što ne ide uvek i prilog inovatorima i kompanijama koje ih podstiču. Tako naprimjer, u vreme dovršetka ovog teksta, generalni sekretar Ujedinjenih nacija Antonio Gutereš izjavljuje da će vakcina protiv koronavirusa, jednom kada bude napravljena, biti “globalno javno dobro” odnosno dostupna svima¹². I sama tehnološka promena je proizvod, podložan teškim tržišnim neizvesnostima, pa i čestim neuspesima jer je tehnologija javno dobro, koje se skupo za proizvođenje ali podesno za reprodukciju. Zbog toga vlade sve više nastoje da osiguraju jaka prava na intelektualno vlasništvo za kreatore novih tehnologija¹³.

Tehnologija je već davno definisana kao najbolja moguća veza nauke, veštine i zanata, tako da se mnoga tehnološka rešenja i naučna rešenja, danas tretiraju kao *javno dobro*, jer ih istovremeno može koristiti veliki broj učesnika na tržištu, zbog čega se brzo širi njihova upotreba i povećava ukupni društveni učinak. Ne želeći da taj učinak umanjuje, a u nameri da podrže privatni interes

¹¹ Milanović, (2019), Picketty (2015), Rodrik (2011), Wilkinson G. Richard & Pickett Kate (2009).

¹² Preneo je TASS, <https://www.standard.co.me/svijet/guterres-vakcina-protiv-virusa-korona-da-bude-globalno-javno-dobro/>

¹³ Samuelson, Nordhouse 2009, str. 568.

za naučnim otkrićima i tehnološkim inovacijama, vlade nastoje da zaštite nosioce tehnoloških promena štiteći tzv. intelektualnu svojinu. Intelektualna svojina kao pravni institut (oparacionalizovan kao izum, patent, licenca...) predstavlja jednu od najvažnijih tekovina savremene tržišne privrede koja je garant rasta u dugom roku.

3. EKONOMSKA POLITIKA I ULAGANJE U ZNANJE SRBIJE

Rezultati ulaganja u znanje Srbije pokazuju značajno slabije naučne pokazatelje nego što je bio slučaj u SFRJ. Današnja Srbija i dalje lagano zaostaje za prosekom u svetu, ne samo po rezultatima i u odnosu na perspektive. Mladi, kao i striji naučni radnici koji stvaraju u svetu, nemaju mnogo motiva da se vrate u zemlju i ponude rezultate svojih projekata Srbiji.

3.1. Uzroci zaostajanja

Vrhunski naučnici koji rade po svetskim laboratorijama ne bi mogli definitivno pružiti takve rezultate koji se od njih očekuju bez svojih internacionalnih timova i laboratorijskih struktura. To pokazuju troškovi i struktura ulaganja u nauku, inovacije, kao i odnos javnog i privatnog naučnog sektora. Nije tajna da u današnjoj Srbiji Vlada finansira 99% naučnih istraživanja i projekata, i da oni nemaju gotovo nikakav odziv u privatnom poslovnom sektoru. Naime, velike kompanije koje mogu da angažuju ili plate istraživanja i projekte, uglavnom to čine oslanjajući se na postignute naučne rezultate u inostranstvu, a naši naučnici mogu da postignu određene rezultate i praktično ih upotreba sammo u mešovitim timovima zajedno sa istraživačima sa stranih naučnih ustanova, univerziteta i instituta. Kako se to sve objašnjava?

Jedno objašnjenje polazi od prepostavke da strane kompanije, naučnici, države ne žele ovdašnji naučni razvoj, pa sputavaju naš potencijal, jer nas tretiraju kao manje-više prostu i jeftinu radnu snagu, za rad u srednjim i nižim tehnologijama. Drugo obajšnjenje opet za sve okrivljuje državu, jer ona navodno ne ume da stimuliša pravi naučni rad, da „odvoji žito od kukolja“, pa bi se pamentnjom naučnom politikom moglo doći do kudikamo boljih naučnih rezultata u zemlji. Konačno treće stanovište polazi od šire politike i strategija razvoja ne samo nauke već i obrazovanja, zdravlja i zaštite životne sredine, svega onoga što čini prepostavke za kvalitet i primenu naučnih rezultata.

Ovaj poslednji pristup čini se najpodesnijim da se uz pomoć relevantnih pokazatelia objasne uslovi ulaganja i rezultati naučnog rada i primene ekonomije znanja u Srbiji. Današnja Srbija, uprkos zvaničnom opredelenju da nastoji da izgradi ekonomskiju zasnovanu na znanju, sopstvenom ekonomskom politikom bukvalno podstiče improvizaciju i nedoslednost, razočerenja i beg „sive mase“ u inostranstvo. To ćemo ppkušati da dokažemo, kasnije i uz nekoliko primera.

3.2. Ulaganja u znanje - Srbija danas

Kada se kaže da Srbija očekuje dosta jer dosta i sve više ulaže u nauku, to ponekad može da zvuči realistično, imajući u vidu sve što se dešavalo nakon sloma druge Jugoslavije, snakcija, ratova itd. Ali to satanje ne može da se poredi sa današnjim.

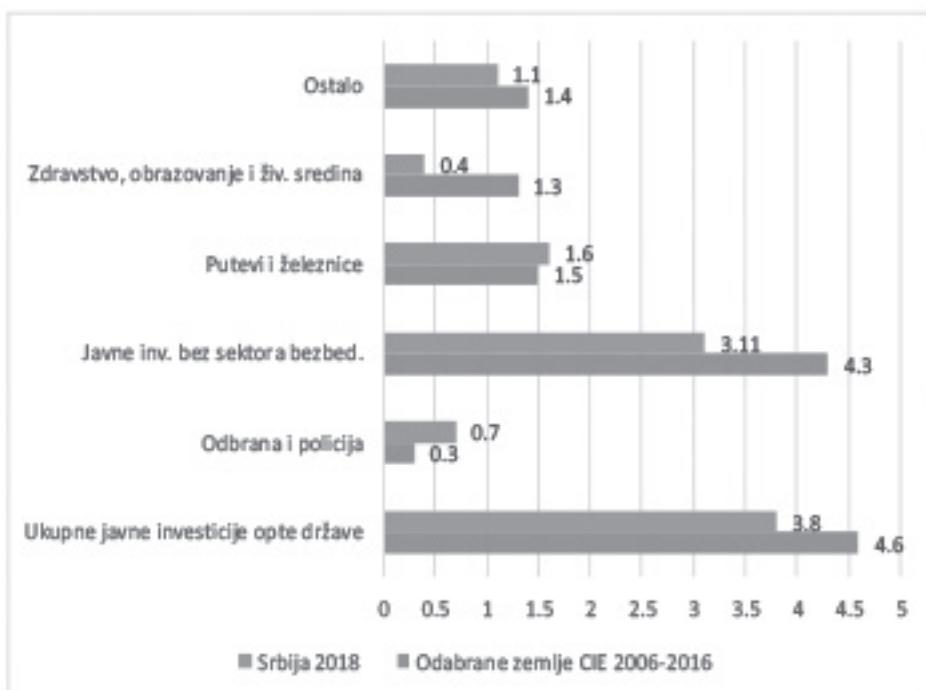
3.2.1. Širi kontekst prepostavki. Danas možemo da se poredimo sa bivšim zemljama centralne i istočne Evrope (CEE) kao i sa onima o okruženju. Nauka nije usamljano ostrvo razvoja koje podstiča samostalno sopstveni razvoj. Zdravstvena zaštita i obrazovanje, sa jedne strane kao i institucije sa druge čine onaj čvrsti temelj na kome se uzdiže uspešan naučni rad, i to samo u relativnom smislu. Komiko smo bolji od drugih ili koliko smo konkurentni. O tome ocene daju ne samo autorska več i zvanična institucionalna poređenja koja vrši Svetski ekonomski forum. Jedan od najvažnijih stubova konkurentnosti prema WEF je snaga institucija. U svim relevantnim istraživanjima pokazuje se da su institucije u Srbiji slabe, formalizovane i nedorasle izazovima razvoja (Đukić 2019 , str. 22-25) Mnoštvo je pokazatelia o paralalnom finansiranju elemntarnih prepostavki za društvo znanja, ali su možda ključmne tri: koliko se ulaže u obrazovanje javnih sredstava- koliko se ulaže u dravstvenu zaštitu, infrastrukturu, kao i u zaštitu životne sredie. Radovi naših eksperata o toj dimenzini naučne politike pokazuju sve veće zaoszajanje. Tako na primer autori Petrović, Brčerević, Šaranović¹⁴, na osnovu serije podataka javnih izdataka Srbije u odnosu na izdatke 11 zemalja centralne i Istočne Evrope (ex socijalizma) argumentovano pokazuju da su ovdašnje investicije opšte država izrazito nedovoljne i da je njihova struktura samim tim manje podsticajna za društvo znanja. Tako naprimer daleko veći deo BDP Srbija ulaže u vojsku i policiju u odnosu na zemlje CIE11¹⁵, ali zato trostruko niži procenat BDP

¹⁴ Videti: Petrović, Brčerević, Šaranović (2019), str. 21.

¹⁵ Zemlje CIE11: Bugarska, Češka, Estonija, Hrvatska, Letonija, Litvanija, Mađarska, Poljska, Rumunija, Slovačka i Slovenija

u ostale investisije bez sektora bezbednosti. Posebno je nisko ulaganje u obrazovanje, zdravstvenu i ekološku zaštitu (vidi sliku 1).

Slika 1. Po svim osnovama udeo javnih investicija Srbije zaostaje za udelom u odabranim zemljama CIE, izuzev u izdacima za odbranu i policiju.

Izvor: Petrović, Brčerević, Šaranović (2019), str. 18-22.

I u istraživanim efekata naših naučnih projekata koje preko naučno-istraživačkih institucija finansira Vlada Srbije, odnosno Ministarstvo za prosvetu i naučno-tehnološki razvoj. Suština lošeg postavljanja sistema javnog finansiranja je što se naučna istraživanja finasiraju, uglavnom prema formalnim kriterijumima, i što nisu u direktnoj vezi sa privredom, pa tako i gotovo potpuno izostaju tržišni podsticaji za primenjenu nauku¹⁶.

3.2.2. Reforma finasiranja naučnih projekata. Sledeći veliki problem je trenutni veoma inertno i birokratski uređen način finansiranja nauke i njegova „reforma“. Na osnovu novog Zakona o nauci i istraživanjima, u članu 126. kao „jednu vrstu nagrade najboljim mladim istraživačima“ raspoređenim po

¹⁶ Zec, Radonjić (2019), str. 197.

projektima, na fakultetima i institutima, i centrima pri fakultetima nudi se mogućnost da ostanu bez tih pozicija, ostanu bez tih pozicija. Država daje samo preporuke kako da oni budu angažovani u budućnosti bez preuzimanja bilo kakve finansijske obaveze¹⁷.

Inače *distribucija javnih sredstava* za nauku „funkcionije“ na osnovu starih projekata na isti način sve od 2011. Projektni ciklusi trajali su 4 ili 5 godina prethodno, ali su u nemogućnosti izbora pravih kriterijuma produžavani nekoliko puta po godinu dana, tako da se sistem upotpunosti izgubio vezu sa stvarnih naučnih rezultata i formalnih prvobitnih prijava. Ustvari novi konkursni ciklus već jednom je raspisan, a nakon prijave poništen (proleće 2017), ali je bez obrazloženja poništen od strane istog ministartva koje je konkurs raspisalo bez obrazloženja. Verovatno je jedan od najvažnijih kriterijuma finansiranje materijalnih izdataka za prokete, odnosno finansiranje neophodnih materijalnih troškova. Iskustva istraživača iz biologije, hemije, medicine, vererine i drugih eksperimentalnih nauka pokazuju da je svako istraživanje baz materijala i opreme na ivici legitimite. Tako, naprimjer naučni projekti se u zemljama OECD dinasiraju sa dvadeset puta većim sredstvima nego u nas, a u svakom finansijskoj krizi, kao što je fiskalna konsolidacija, poplave ili recesija izazvana Kovidom 19, drastično se smanjuju materijalni troškovi.

3.2.3. *Sistem zarada i plate istraživača.* Plate onih koji su pored nauke nastavom na fakultetima, razlikuju se potpuno nezavisno od toga šta nastavnici i koliko rade,. Osnovna derterminanta je gde radiš, an a na šta i koliko vkavitetno radiš. To je rezultat činjenice tzv. zatečenog stanja ili inercije, u kojoj jedan isti posao, kako profeora univerziteta, tako i portira ili spremaćice obrazovnih i naučnonastavnih institucija razlikuju i 3-4 puta. Sistematizacija radnih mesta i uređivanje sistema raspodele u zanimanjima u javnim službama i državnim preduzećima, najavljivano je još od jeseni 2014. Pre godinu dana na osnovu tzv. „Četvrtog paketa mera reformi“ usaglašenog sa Evropskom komisijom, Vlada je jednostavno odložila taj paket za drugu polovinu 2020, na šta je prigovorio jedino Fiskalni svet, sa prepostavkom ocenom da će to odlaganja važiti za čitavu 2020. Pošto ee faktički cena 2020. godina odvija u znaku navrednih ekonomskih mera za podsticanje rasta i likvidnost, sa sigurnošću se može prepostaviti da će sistem reformi sistema zarada (platni razredi) biti odložen i u toku sledeće 2021. godine za neku sledeću, što bi značilo da je ova „reforma“ metaforički nazvana platni razredi

¹⁷ Zec, Radonjić, (2019), str. 195.

permanentno u režimu povremenih najava i zaledivanja, za sada čitavih 8 godina¹⁸.

3.2.4. Stimulacija rada istraživača van NIO. Pokazalo se da mnogi naučnici koji nisu u sistemu tzv. najčno-israživačkih organizacija, učestvuju u nauci, istraživanjima naučnim skupovima, pišu monografije i naučne radove, izlažu ih na kongresima. Oni za to nemaju nikakvu satisfakciju. Instituti i Fakulteti namaju načina da ipodstaknu njihov naučni rad, čak ni materijalnim troškovima, finaniranjem njihovog učešća na kongresima itd. Ako već mogu da učestvuju u realizaciji projekata na kojima su radili ili ih vodili u toku radnog veka, veoma je uputno da se podstakne njihov danjurad u nauci na osnovu privremenih poslova u nauci koje bi obavljali za inaučno-istraživačke institucije. Ovo tim pre što su iskusni naučnici Srbije, kao i pristupnici znanja uopšte ogromen ekonomski potencijal koji često nema odgovarajuću tržišnu evaluaciju koji bi suigurno imao u ekonimskim i tehnološkim naprednjima sredini zemalja OECDa.

4. DA LI I KAKO KORISTITI SRPSKU NAUČNU DIJASPORU?

Današnji srpski naučnici velikim delom su okrenuti ka inostranstvu. To znači da je kadrovski srpska nauka daleko efikasnija i korisnija za svetsku nauku (kako kompanije, poslovni, tako i vladin sektor) nego što bi bila za našu nacionalnu ekonomiju i tehnologiju. To ne znači da od nje nemamo koristi, ili da od njenog učinka treba odustrodati. Samo tek, valja istini pogledati u oči. Navedimo ovde nekoliko primera naših sjajnih naučnika, nekadašnjeg i današnjeg ešalona.

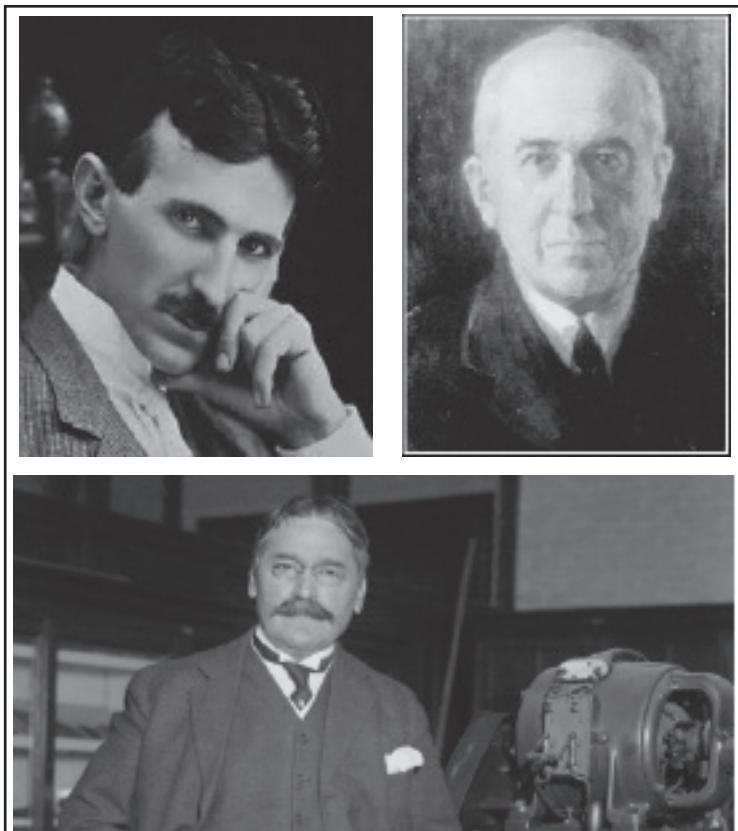
¹⁸ Interesantno je da je sistem platnih razreda bio “ozbiljno koncipiran” i razmatran još kao deo paketa mera fiskalne konsolidacije, koji je trbalo da se primenjuje uz štednju u javnom sektoru i službama od 2015-1018. Naravno, entuzijazam tadašnje potpredsednice vlade i ministarke za javnu upravu, kojoj je ta reforma bila poverena, davno je zaboravljan. Više o tome u Đukić (2019a, str. 28).

4.1. Srpski naučnici u svetu - nekad i sad

4.1.1. Srpska naučna dijaspora i „prelivanje tehnologije“ - nekad

Pojam „prelivanje tehnologije“ uočili su najpre istraživači društveno-ekonomskog razvoja uviđajući blagotvorno dejstvo novih tehnoloških rešenja u jednoj grani proizvodnje, na ostale sektore, i grane privrede.

Slika 2. Tesla, Milanković i Pupin – srpski naučnici stasali u Austrougarskoj, SAD i u ostatku Evrope

U tekstu je već prethodno pomenut potencijalni brzi pronađazak vakcine i njene masovne i sistemske upotreba, pre sledeće zimske sezona. To bi bio projekat od najvećeg mogućeg javnog i globalnog značaja koje Svetska zdravstvena organizacija već pominje kao globalno „javno dobro“. Sve i da ostane privatno, licencirano otkriće, vakcine protiv Kovida 19, imaće

javni i globalni pozitivan uticaj jer će se njeno delovanje.

Međutim, šta bi se desilo da Nikola Tesla, Mihajlo Pupin ili Milutin Milanković nisu imali prilike da odu u „svet“ i iskoriste tehničke i finansijske potencijale tehnološki naprednijih?

4.1.2. Učinak srpske naučne dijaspore - danas

Srbija je prema mogućnostima da zadrži svoje talente unutar zemlje (podaci Svetskog ekonomskog foruma) negde pri kraju rangiranih zemalja, najčešće 138. od oko 140 rangiranih zemalja. Mnogi današnji naučnici i istraživača koji u svetu postižu ogromne uspehe, takođe ne bi mogli da se ostvare u tom potencijalu u Srbiji. Ovde ćemo sa dopuštenjem koautora udžbenika (Đukić, Đukanović 2018) kao i udžbenika “Inženjerska ekonomija“ (P. Đukić, 2018) dati primer tri istorijska slučaja najpoznatijih srpskih naučnika (Tesla, Poupin, Milanković) kao i današnjih srpskih hemijskih inženjera koji rade kao naučnici u svetu, u Kanadi i SAD.

Slika 3. Gordana Vunjak Novaković

Ovde prikazujemo tek tri slučaja od mnoštva naučnika, koji su se u svet otisnuli tokom devedesetih godina XX veka. Sva tri slučaja naših naučnika u svetu, su primarno formirani na Tehnološko-metalurškom fakultetu iz Beograda.

Zvanično proglašena za najveću srpsku naučnicu svih vremena. Više od 20 godina se bavi istraživanjem i primenom humanih tkiva koja se gaje u laboratoriji. Sa TMF-a, nakon završetka doktorskih studija

otišla u Ameriku, na čuveni Masačusetski institut za tehnologiju (MIT), gde je, zahvaljujući profesoru Robertu Langeru zakoračila je u novu naučnu oblast-inženjerstvo tkiva. Ona je prva Srpskinja koja je postala članica Nacionalne akademije nauka SAD, u kojoj se nalazi više od 300 nobelovaca. Na Univerzitetu Kolumbija (Njujork) rukovodilac je Laboratorije za matične ćelije i inženjerstvo tkiva u kojoj radi 38 istraživača. Član je Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU). Gordana Vunjak Novaković se trudi da svojim

mladim saradnicima prenese znanje i iskustvo, a zalaže se da među svojim saradnicima uvek ima po nekog srpskog studenta. Svuda i u svakoj prilici se trudi da spomene Srbiju i svoj rodni grad.

Slika 4. Strahinja (Zeka) Zečević.

različitih namena, ćelija sa rastopom elektrolita koja koristi ugalj kao gorivo elektrohemijiska pumpa za doziranje lekova putem implantacije u ljudsko telo, sa ljudskom plazmom, kao elektrolitom.

Od 1994. živi u Otavi (Kanada), gde se bavi istraživanjima katodnih

Slika 5. Svetlana Niketić

i anodnih materijala za litijumske baterije nove generacije. One se koriste više puta, sada već predstavljaju dominantan izvor energije za mobilne uređaje, a između ostalog i za električne automobile (Tesla automobile).

U odnosu na uobičajene baterije veoma su štetne po zdravlje ljudi kao i po životnu sredinu, a redak i sve oskudniji materijal kobalt na tržištu postaje sve skuplji. Ove baterije pokazuju najveću elektrohemiju stabilnost, odnosno dugotrajnost pri različitim stepenima punjenja/pražnjenja.

4.1.3. Kako se Srbija odnosi prema najboljem mladom naučniku sveta?

Verovatno se kroz mnoštvo primera naših mlađih i perspektivnih istraživača koji odlaze iz Srbije može uglavnom čuti sličan ili isti komentari: nesposobnost, loši i destimulativni kriterijumi, sistem prevaziđenih vrednosti.

Slika 6. Đorđe Ogrizović (levo) najbolji mlađi naučnik sveta sa autorom rada

Izvor: lična autorska fotografija

U slučaju Đordja Ogrizovića, studenta III godine Tehnološko-matalurškog fakulteta Univerziteta u Beogradu, tako stvari za sada ne stoje. On je čvrsto opredeljan da postane u zemlji.

Ne samo da iza sebe ima više stotina naučnih radova, inovacija i nagrada za mlade naučnike sveta, već je i zvanično od strane Svetske organizacije za zaštitu intelektualne svojine proglašen za najboljeg mlađog naučnika u svetu.

On se, gle čuda, deklariše kao patriota koji hoće i želi da ostane u Srbiji. To je dobra vest, ali i veliki ispit, ne samo za mlađog naučnika, već i za institucije, pre svega za Vladu i Ministarstvo za prosvetu i naučno-istraživački rad, kao i za njegov Fakultet. 19

¹⁹ Đorđe je momak kome jednostavno ide sve, a Tehnološko-metalurški fakultet (sada je na III godini) odabrao je zbog orijentacije ka zaštiti prirodnih resursa, posebno voda. Zato neka mi bude dozvoljeno da bar u ovoj fusnoti, izuzetno koristeći pripovest u prvom licu, citiram deo naše prepiske, odnosno njegovu poruku koju mi je uputio, na poziv da bude gost na predstavljanju moje knjige Bespuća ekonomske politike – tranzicija, institucije, razvoj, u Biblioteci grada Beograda 9. 12. 2019:

“Dragi profesore,

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Nematerijalni prizvodni faktori kao što su nauka, znanje, inovacije, obrazovanje i kultura jedan deo svog uticaja na proizvodnju i ekonomski razvoj ostvaruju spontano. Međutim, drugi deo njihovog organizovanog uticaja mora se podsticati posebnim politikama kvalitetnog i nestandardnog nestandardnog rasta i razvoja. Neke zemlje i regionalne zajednice su takjav rast definisale kao pametan, inkluzivan i ekološki održiv. Suština značenja ove malo pomodne kategorije, proteže se na pojmove „zeleni raast, „cirkularna ekonomija, „bestežinska ekonomija, cocijalno odgovorna ptržišna privrede, ekološki održivo privređivanje. U svemu ovome ima i preterivanja, preklapanja pojmova ali je bitno da je misaoni diskur, pametne, zelene i inkluzivne ekonomije ide ka saobražavanju ekonomskih, ekoloških i socijalnih ravnoteža u društvu i prirodi,

Ni jedna kriza, pa ni kovid-pandemija, ne dešava se bez velikih disbalansa i novih razvojnih poremećaja, koji treba dobro proučitu. Za to je neophodna iznad svega kvalitetna i odgovorna nauka. To ne može u celini da se ostvari tek samo dobrom naučnom politikom, pa ni strogo usmerenim finansiranjem. Međutim, to ne znači tek samo puko povećavanje državnih rashoda za nauku. Birokratski i neselektivan pristup nauci i svin projektima isti o toliko je loš kao što je sadašnji neselektivan pristup državne pomoći ekonomskim subjektima, malim i velikim, sektorski nefokusiran i sa ciljem da se očuva likvidnost i podstankne rast. Takva nauka koja održava likvidnost formalno akreditovani naučnih institucija nije dobro rešenje koje bi vodilo popravljanju relativnos g stanja srpske nauke i u cilju ostvarivanja društva znanja.

Odgovornost za odgovornu nauku mora da se postavi kao integralni splet institucijam aktera i aktivnosti, vladinog i poslovnog sektora, nevladinog civilnog sektora i građana, kao pojedinaca. Kultura razumevanja globalne odgovornosti za vodu, vazduh, kvalitet hrane, energiju i klimu, mora da

Hvala Vam na ovim divnim porukama. Izuzento mnogo mi znači što upravo od Vas, čije znanje i rad veoma poštujem, dobijam ovakve pohvale. Preostaje mi da se i na dalje trudim kako bih istražao na putu kojim se krećem. Meni je vrlo draga što sam imao priliku da pohađam vaša predavanja, koja će mi ostati u sećanju kao najzanimljivija i najkorisnija tokom studija. Hvala na ovom pozivu, uvek sam zainteresovan da čujem nešto novo. Radujem se skorašnjem viđenju i predstavljanju Vaše knjige. Mnogo pozdravlja Đorđe“ (Beograd 11. decembar 2019).

Poručujem – zapamtimo ovo ime, trebaće nam.

postane zajednički najvažnije pitanje današnjeg sveta. Malo je verovatno da će se globalna scena nakon pandemije ili u naučnoj saradnji na globalnom nivou hartmonizovati do te mere da će zajednički projekti i vakcije protiv Kovida 19, prevladati dominirajući nacionalni rivalitet, ili da će se nakon krize kulminirati globalna kooperacija po pitanju emisije GHG. Ona se verovatno neće nastaviti tamo gde je 2016. Ipak, popravlja se svest da bi nauka i naučnici morali da postanu onaj kritični faktor koji podstiče svet da razmišlja o budućnosti na održiv način.

ECONOMIC POLICIES AND KNOWNEDGE AND INNOVATION BASED SOCIETTY

Abstract

Today society is just in front of three huge challenges: technology challenge, climate challenge and demographic - social challenge. All these changes bring the new challenges, but increase general risks too. Risk control becomes the basic category of sustainable socio-economic and technology development. Knowledge, as the resource, becomes a fundamental developmental factor. People gain knowledge by learning, not only in pragmatic sense, but as a product of natural curiosity. So the science, as a top the learning people, requires clever education and general culture with adjusted scientific policy. Learning and scientific policy in Serbia today ought to be an integral part of economic policy and above all sectoral policies. All these challenges could be prevailed by the synergy of scientific, political and cultural cooperation. Scientific policy of Serbia desires the main approach for the developmental future. Serbian scientific structure and today's scientific diaspora have to become the developmental potential of the whole society. The stimulus for the united operation of domestic science and the science in regional and wider environment, and over the whole world becomes the imperative of a sustainable Serbian future.

Key words: Knowledge, Risks innovations, Scientific policy, Scientific Diaspora, Sustainable System of Scientific Researches.

LITERATURA

Drucker, Petter (1995), *Postkapitalističko društvo*, Grmeč-privredni pregled, Beograd

Đukić M. P., (2019), Bespuća ekonomske politike u Srbiji Tehnološko-matalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd

Đukić M. P., (2019a) „Ugrađivanje straha - Platni razredi kao instrument kontrole“, NIN, 4. Jul 2019, str. 40-43

Đukić P.,(2014) „Nova ekonomija i društvo zasnovano na znanju: u svetu koncepta održivog razvoja“, časopis *Economics*, Bijljina Republika Srpska, br. 2, juni 2014, str. 23-49

Đukić. M. P. (2018a), „Innovative economy in the light of reforms and business modernization, *Economics/ Innovative and Economics Research Journal*, Volume 6, No1, June 2018, p.p. 45- 64,

Kišjuhas Aleksej (2020), „Nauka će spasiti svet“, *Danas Nedelja / Kolumna petak / ponedeljak*, 17–20. april 2020. str. XII

Madžar Lj., (2017), “Promena kao oblik trajanja i uslov opstanka”, tekst pripremljen za jubilarnu 60-godišnjicu Instituta društvenih nauka, pisan na specijalni poziv tog Instituta. (materijal je distribuiran redovnim članovima Naučnog društva ekonomista, Beograd)

Milanović, B. (2019), “Klimatske promene i globalna nejednakost”, , Peščanik 26.02.2019, <https://pescanik.net/klimatske-promene-i-globalna-nejednakost/>

Petrović P., Brčerević D., Šaranović S., (2019), „Javne investicije i privredni rast: poruke za Srbiju“, u zborniku *Ekonomска политика Србије у 2019. години*, (Zec, Radonjić- red), Naučno društvo ekonomista Srbije i Ekonomski fakultet, Beograd, str. 11 - 29

Picketty Thomas, (2015) *The Economics of Inequality*, Harvard University Press, USA, 2015

Radonjić Ognjen, Zec Miodrag, (2019), „Izvrnuta srpska paradigma: privredni razvoj, tehnološki progres i nauka“,. Ekonomска политика Србије у 2019. години, Naučno društvo ekonomista Srbije i Ekonomski fakultet, Beograd, str. 205

Rodrik Dani (2011), *The Globalization Paradox – Why Global Markets, States and Democracy cannot Coexist*, Oxford University Press,

Rummel R. J. (2020), “Death by government”, Chapter 1, 20th Century Democide* <https://hawaii.edu/powerkills/DBG.CHAP1.HTM#2> (pristup 27.aprila 2020)

Samuelson, Nordhouse (2009), *Ekonomija*, MATE Zagreb

Stiglitz Joseph (2020), *Rewriting the Rules of the European Economy – An Agenda for Growth and a Shared Prosperity*, W.W Norton & Company, USA 2020-04-01

Vinney Lal, Nandi Ašis (2012), *Budućnost znanja i kulture*, Clio Beograd,

Wilkinson G. Richard & Pickett Kate (2009), *Why more Equal Societies almost always do Better*, Allen Lane, London

Originalni naučni rad

О КВАЛИТЕТУ И ВИДЉИВОСТИ ДРУШТВЕНИХ И ЕКОНОМСКИХ НАУКА СРБИЈЕ

Рајко Буквић*

r.bukvic@mail.ru

Резиме

У раду се разматрају квалитет и видљивост економских и друштвених наука у Србији. Након упознавања с основним подацима о тренутном стању науке, посебно друштвених и економских, исказаном бројем научноистраживачких организација, истраживача и публикованих радова, указује се на неке од проблема који оптерећују научну продукцију и директно утичу на видљивост истраживача, институција и часописа, и то како у оквирима научне заједнице у Србији, тако и у међународним оквирима. Ти су проблеми и одраз, али и узрок нерегуларног стања у (економској) периодици. Главни део рада посвећен је проблемима позиционирања наших часописа, институција и истраживача на међународном нивоу. Истакнуто је неколико признатих портала (MPRA, SSRN, RePEc), са слободним приступом, који садрже изузетно велики број аутора и радова. Положај наших истраживача на тим порталима, као и институција није на завидном нивоу, као ни положај наших часописа на познатој Томсон-Ројтерсовој листи. Да би се положај, односно видљивост наше науке побољшала, потребни су и појединачни напори сваког истраживача, али и институционални, односно организациони рад на другим нивоима. Као претпоставка за све то ипак се истиче добро осмишљена научна политика, која мора да превазиђе неке од актуелних проблема повезаних пре свега с вредновањем рада истраживача.

Кључне речи: квалитет, видљивост, економске науке, друштвене науке, Србија, научна политика, вредновање научне продукције

ЈЕЛ КЛАСИФИКАЦИЈА: I20, I23, I28, Z18

* Почасни професор, Нижегородски државни инжењерско-економски универзитет, Књагињино (Русија).

УВОД

У оцењивању стања економске, и било које друге, науке могући су различити приступи. Најкомпетентнија оцена могла би се очекивати од експертског, иако он (може да) пати од одређене мере субјективности. Ако би се субјективност елиминисала, остао би проблем компетентности оцењивача (његовог познавања не само предметне материје), као и његових других одлика неопходних да се таква оцена одреди и аргументује. Томе треба додати и ресурсе (време, пре свега), које треба уложити, што се у савременим условима ни у ком случају не може сматрати неким споредним фактором. И најзад, не сме се прескочити питање рецепције на коју би таква оцена могла да наиђе, што у средини у којој се не негује научна критика, а за нашу интелектуалну средину тешко би се могло рећи да није управо таква¹, (може да) представља не мали проблем. Имајући све наведено у виду, не изненађује што се овакви покушаји не срећу често, при томе не само када је реч о економској науци.²

Другачија је ситуација, у односу на горњи, с приступом који бисмо могли назвати квантитативним. Иако су квантитативна сагледавања присутна, и нужна, и у експертском приступу (на пример, продуктивност, тј. број радова одређених истраживача, институција, или пак припадника одређеног правца, или школе, у научној мисли). у квантитативном приступу оваква врста показатеља избија у први план, и коначне оцене се у великој мери, или искључиво, заснивају управо на њима. При томе, наравно, не користе се, или не превасходно, једноставни индикатори као поменути, већ је развијен низ мање или више сложених,

¹ Ова оцена може изгледати чудно, пошто се одређене полемике међу научним радницима и универзитетским професорима, уз остало и економистима, воде, чак и у дневној штампи. О томе какве су оне, међутим, много говори текст припремљен за научни скуп 20. 3. 2015. на Економском факултету у Београду, објављиван на више места, и најзад у књизи Madžar (2016). Заправо, о томе доволно говори наслов текста, из ког се види да аутор не полемише са ставовима и схватањима неких других (економиста), већ се с њима (економистима) обрачунава. Да не будем неправедан према економистима, поменују још један драстичан пример, наиме Саопштење за јавност Одељења за филозофију Филозофског факултета у Београду од 23. априла 2015, касније објављено у часопису *Theoria*, O jednom pokušaju prekranja istorije srpske filozofije (2015).

² Заправо, радови у којима би се могла пронаћи и оваква разматрања углавном се баве проблемима из историјске перспективе, и за наша разматрања нису релевантни.

софицистираних. Они показују (или би требало да показују) развијеност, тј. значај или утицајност, неке научне дисциплине, одређене школе мишљења, институције, истраживача, као и с друге стране часописа или издавача, у којима се научни радови објављују.

Ми се не опредељујемо ни за један од наведених приступа. Разлози су једноставни. Први од њих захтевао би много већу компетентност и друге ресурсе, којима аутор не располаже, а други, како је уобичајено, располагање великим базама података о научној (економској) продукцији великог броја аутора, као и софтверским алатима за обраду тих података, а то све аутору није доступно. Аутор се определио и да не сагледава целину материје која је пред њим (стање економске науке), поставивши циљ да у фокус стави само неке од њених аспеката. При томе, аутор не сматра да су избрани аспекти и најважнији, без обзира на чињеницу да је бар један од њих (наиме, „видљивост” аутора и часописа, односно институција на међународном нивоу) експлицитно или имплицитно постављен као такав од стране ресора задуженог за област науке и научне политике.

У наредним редовима најпре ће бити дат краћи преглед актуелног стања науке у Србији (у оквиру тога и друштвених, односно економских), коришћењем општих података Републичког завода за статистику. Наравно, аутор је свестан да показатељи као што су број институција (организација), број истраживача, као и број публикованих радова дају тек грубу слику материје на коју се односе. Ипак, без такве слике даља разматрања остала би без неопходног контекста, због чега ми се она и чини нужном. Након тога биће дат краћи осврт на један од актуелних, али и већ дуготрајних, проблема који „прати” нашу науку, односно научну публицистику, и који сигурно не може бити третиран као независан „случај”, већ има и знатно шире импликације. Једна од њих односи се управо на тему коју је овај аутор ставио у фокус наредног текста, наиме на „видљивост” наших часописа, институција и аутора у научној средини.³ Главни део рада посвећен је проблемима позиционирања наших часописа, институција и истраживача на међународном нивоу. Ни овај део рада не претендује на иссрпност, али аутор се нада да ће излагање бити илустративно и да ће дати доста материјала, не само за оцењивање већ и за размишљање.

³ При томе, не само у локалним (тј. националним) оквирима, како би се на први поглед могло помислiti. Наиме, Google Scholar ажурано прикупља информације о научној публицистици, и о цитираности, из свега што је доступно на интернету, па и сајта о коме ће овде бити речи, а то га и чини „међународним”.

1. НЕКИ ПОКАЗАТЕЉИ АКТУЕЛНОГ СТАЊА НАУКЕ У СРБИЈИ

Током последњих деценија високо образовање и наука у Србији развијали су се у оквирима Болоњског процеса. Сам тај процес, и реформе њиме подстакнуте, прошли су пут од почетне еуфорије, када ништа није стављано под знак питања, барем у званичним, политичким круговима, до најпре тихог, а затим све гласнијег преиспитивања, како њихових резултата, тако и основа на којима су саздани и спровођени, да би се на крају дошло до управо катастрофалних оцена⁴. Реформе су, најблаже речено, као уосталом и у другим транзиционим земљама, спровођене под превагом спољних утицаја на домаће политичке елите⁵, што се највише одразило на област образовања, и то првенствено универзитетског, али није мимоишло ни остale сегменте образовања, као ни цео сектор истраживања (науке). Будући да су се на удару нашли први, или можда најжешће, студенти су током свих ових година пружали најодлучнији отпор реформама, али он није изостао ни у другим структурама. Укључујући и политичку, макар у једном краћем периоду.⁶

*Табела 1. Организације које се баве истраживањем и развојем у 2018.**

Група наука / Сектор	Укупно	Нефинансијски сектор	Државни сектор	Високо образовање	Непрофитни сектор
Природно-математичке	54	26	11	16	1
Техничко-технолошке	99	67	9	22	1
Медицинске	17	6	3	8	-
Пољопривредне	27	10	11	6	-
Друштвене	59	2	9	47	1
Хуманистичке	23	-	11	12	-
Укупно	279	111	54	111	3

* Без Косова и Метохије

Извор: РЗС (2019).

⁴ Видети, на пример: Липковски (2011), стр. 329.

⁵ Jovanović-Kranjec i Luković (2019), стр. 534. Оштрију и конкретнију оцену даје Липковски на цитираном месту, говорећи о неразумним реформама, преузетим (и наметнутим) из Западне Европе.

⁶ Мисли се на период 2004–2008, у ком и поред одређених другачијих тенденција није превладан основни правац у којем се српска наука и образовање крећу у овом столећу.

Основне податке о броју организација које се баве истраживањем и развојем и запосленима у тим организацијама у Србији (без Косова и Метохије), укључујући наравно истраживаче, дају табеле 1 и 2. Коришћени су званични статистички подаци. Прихваћена је класификација званичне статистике, како кад је реч о груписању наука⁷, тако и код сектора у којима су „лоциране” научно истраживачке организације. Кад је реч о другом од ових момената, као што се може видети из табела 1 и 2, нефинансијски сектор за друштвене (и хуманистичке) нема значај који у целини има, што је и очекивано и разумљиво. Оно што је, међутим, мање разумљиво, и што сигурно није добро, то је велика концентрација организација и истраживача у области друштвених наука у сектору високог образовања.

*Табела 2. Запослени у организацијама истраживања и развоја у 2018.**

2018.	Запослени					Истраживачи				
	НФС	ДС	ВО	НПС	Свега	НФС	ДС	ВО	НПС	Свега
ПМН	1068	1983	2156	-	5207	317	1538	1821	-	3676
ТТН	1946	1240	3714	-	6900	885	398	3270	-	4553
МН	24	216	2579	-	2819	-	172	2311	-	2483
ПН	94	1213	1118	-	2425	27	343	772	-	1142
ДН	54	331	3374	2	3761	37	274	2554	2	2867
ХН	-	437	1422	-	1859	-	387	1105	-	1492
Сви	3186	5420	14363	2	22971	1266	3112	11833	2	16213

* Без Косова и Метохије

Извор: РЗС (2012), РЗС (2019).

Без улажења у тумачење приказаних стања, запазимо само да је у осмогодишњем периоду ове деценије број организација повећан за дводесет, и то у свим областима науке, осим у медицинским и друштвеним, где је смањен за 9, односно 18. Број запослених повећан је у истом периоду за 3229, у томе превасходно број истраживача, за 2604. Број запослених и број истраживача смањени су у пољопривредним и хуманистичким, а повећани у осталим наукама.

⁷ Почек од 2014. називи научних области су модификовани: Природне науке, Инжењеринг и технологија, Медицинске науке и науке о здрављу, Пољопривредне науке, Друштвене науке, Хуманистичке науке. Ми смо задржали старе називе.

*Табела 3. Истраживачи укупно, у друштвеним наукама и у области економија и бизнис у 2018. према академским звањима**

	Доктори	Магистри	Специјалисти	Факултет	Свега
Укупно	10840	2905	105	2363	16213
НФС	377	270	11	608	1266
ДС	2250	684	3	175	3112
ВО	8212	1950	91	1580	11833
НПС	1	1	-	-	2
Друштвене науке	2259	433	1	174	2867
НФС	20	8		9	37
ДС	199	71		4	274
ВО	2039	353	1	161	2554
НПС	1	1			2
Економија и бизнис	640	106	0	52	798
НФС	11	6			17
ДС	37	9			46
ВО	592	91		52	735
НПС					

* Без Косова и Метохије

Извор: РЗС (2019).

У структури укупног броја истраживача (таб. 3) преовлађују доктори наука, суделом од две трећине. Број истраживача с магистратуром и с факултетским образовањем практично чини преосталу трећину, а разлика њихових удела је нешто мања од три и по процентних поена. Превага доктора наука још је изразитија у друштвеним наукама (79%) и економији и бизнису (80%), у којима је значајно мањи удео истраживача с факултетским образовањем. С друге стране, подаци у таб. 3 показују да је у друштвеним наукама, као и у економији и бизнису изразита концентрација истраживача у високом образовању: док је у глобалу удео истраживача у високом образовању нешто више од три четвртине, у друштвеним наукама оно износи 90%, а у економији и бизнису 92,5%.

Ни досадашње представљање свих група наука, нити у даљем представљени подаци немају намеру, нити уопште и дају некакву основу

за међусобно супротстављање тих група – друштвене vs. природне науке. То, наравно, не значи да о тој супротстављености⁸, односно разликама, не треба водити рачуна. Уосталом, и наше ресорно министарство међу њима прави одређену разлику, код вредновања научних резултата и постављања критеријума за изборе у научна звања. Питање да ли је та разлика адекватна излази ван оквира циљева постављених у овом раду.

*Табела 4. Објављени научни и стручни радови у 2018, укупно и друштвене науке**

	Свега	Сопствене публикације	Друге у Србији	Иностране публикације
Укупно	28959	7223	9317	12419
НФС	1059	164	347	548
ДС	8376	2726	2454	3196
ВО	19514	4329	6511	8674
НПС	10	4	5	1
Друштвене науке	7495	2770	3005	1720
НФС	147	48	42	57
ДС	1153	586	331	236
ВО	6185	2132	2627	1426
НПС	10	4	5	1

* Без Косова и Метохије

Извор: РЗС (2019).

У таб. 4 дају се основни подаци о оствареним научним резултатима израженим бројем публикација. То, наравно, није једини резултат научно-истраживачког рада, али је хотимично или не, временом постао један од најважнијих, или практично најважнији (“Publish or perish”). Иако уопштен, он даје слику продуктивности, која за наше истраживаче износи 2,13 радова по истраживачу. У области друштвених наука просек је већи и износи 2,96. Ми се нећемо бавити овом разликом, само ћемо истаћи да су и једна и друга бројка изузетно мале. Свако озбиљно разматрање стања у нашој науци мора се позабавити овим питањем. Како се, наиме, може десити да просечан истраживач у току године објави само два, односно три рада? А ако се посматрају радови у иностраним публикацијама, ове бројке су 0,91 и 0,68. За заједницу која

⁸ Иако је општеприхваћен, ја у овом тексту избегавам израз „рат наука”, који је чувеним чланком у часопису *Social Text* покренуо А. Сокал: Sokal (1996).

је као један од кључних циљева поставила објављивање у међународним публикацијама, пре свега у часописима са тзв. СЦИ листе, и која то подстиче нереалним системом вредновања радова⁹, ово свакако није резултат који би могао да се оцени као задовољавајући. Али, не само то. Ове бројке су толико ниске да је аутор морао неколико пута да проверава извор података, како би се уверио да није у питању нека грешка. И да стално себе пита: како је просечни истраживач у Србији у стању да брани свој статус истраживача са два публикована рада у току године? И тад се појавило решење: коауторство. Стварно или, што је далеко чешћи случај – фiktивно. Јер, када су ти публиковани радови потписани с два, три, ... односно n аутора, тада се један исти рад појављује у извештају 2, 3, ... односно n аутора, и наведена два рада по истраживачу постају 4, 6, ... односно n x 2,13 радова. И – сви су задовољни. Преварили смо и себе и друге, али бодови су ту, с њима избори у звања, истраживачка категорија у оквиру пројекта, плата итд. А задовољни су и надлежни за научну политику, па зар не видите да смо већ „научна звезда у успону“. Ако те оцене и релативизујемо¹⁰, мора се признати да један део истине стоји – број објављених радова ипак је значајно већи него у првим годинама века.¹¹

Али, можда и нису баш сви задовољни? И, можда имају разлога за нездовољство? Покушајмо да сагледамо укратко и оно што представља реално стање у науци у Србији, без улажења у финансијска питања, без обзира што се она најчешће истичу као проблематична. То ће, надам се, указати и на проблеме, али и на бар неке од могућности поправљања стања.

⁹ О овом проблему постоји већ доста опширна литература, у којој се даје већи број аргумента. Нешто шире разматрање проблема дато је у: Ćirić (2017).

¹⁰ Почетком 2011. медији у Србији објавили су вест да је Србија проглашена за „научну звезду у успону“, и то трећи пут за редом, као прва на листи Rising Stars годишњег Томсон-Ројтерсовог истраживања о цитираности научних радова. У тој вести Србија је, наводно, прва у свету у 12 (!) научних области: пољопривредне науке, биологија и биохемија, хемија, клиничка медицина, рачунарске науке, инжењерство, наука о материјалима, математика, неуронауке, фармакологија и токсикологија, физика и свемирске науке. Убрзо се појавило објашњење да је реч о статистичкој грешци, али то није могло да умањи пропагандни ефекат, тако да то и даље важи као неоспорна истина, видети: Sabo (2018).

¹¹ Према Статистичком годишњаку (годишта 2003–2005) у годинама 2000–2003 просечан истраживач у Србији објављивао је укупно 0,47; 0,45; 0,27 и 0,34 радова годишње. У односу на то стање, знатно је повећан и број радова у међународним часописима (према наведеном тексту Т. Сабоа, у том периоду број таквих радова био је око 1300 годишње). Поред тога, наши универзитети значајно су напредовали на међународним листама, пре свега Београдски универзитет.

2. СКАНДАЛИ У РЕЖИЈИ ЦЕОН-А: ДА ЛИ У НАШОЈ (ЕКОНОМСКОЈ) ПЕРИОДИЦИ ВЛАДА ХАОС?

Прилог за расправу на окружном столу Nauka i demokratsko društvo¹² овај аутор је почeo опширним цитирањем једног ЦЕОН-овог саопштења.¹³ У њему се образлаже самовољна одлука ЦЕОН-а да из Српског цитатног индекса искључи три часописа Факултета организационих наука. У образложењу се, између остalog, каже: „Pri donošenju ove odluke nismo se bavili proverom integriteta isključenih časopisa, niti smo za to imali dovoljne uslove (...). Za nas je indikativno da FON (...) nije za svoje časopise preplatio servis za detekciju plagijarizma (iThenticate), iako mu CEON za to obezbeđuje veliki popust.” Повод за овакво, једнострano, раскидање уговора је познати случај – плагирање доктората актуелног министра финансија у Влади Републике Србије и понашање ННВ ФОН-а поводом тог случаја, дакле он нема везе с овим часописима, што се у саопштењу и констатује: „Nekom se može učiniti da je naša odluka sporna, pošto se neposredna veza između neetičkog ponašanja NNV FON-a i nesavesnog uređivanja fakultetskih časopisa ne može dokazati.” (Подвикао Р. Б.) Овај поступак, као и само образложение (саопштење) оценио сам као скандал, још један у низу који је приредио ЦЕОН, а за које није понео никакву одговорност.

ЦЕОН (Центар за евалуацију у образовању и науци) добио је, пре готово две деценије, на одређени начин, који не бих коментарисао, право да прикупља и објављује радове из научних часописа Србије, стварајући на тај начин корисну и обједињену базу. Овакви скupови (базе) омогућавају не само једноставно налажење и коришћење научних радова, већ и њихово претраживање, и по разним критеријумима – по ауторима, по годинама, по часописима итд. А на основу њих затим се конструишу одговарајући показатељи који налазе све ширу употребу, као што су разни импакт-фактори, индекси, укључујући сада већ надалеко познати х-индекс, итд. То је, наравно, пракса која је већ давно постала карактеристична за многе научне заједнице у свету. Код нас одговарајућу базу (СЦИндекс, Српски цитатни индекс, www.scindeks.nb.rs) изграђује, дакле, ЦЕОН.

¹² Буквић (2019a).

¹³ Šipka (2019).

Крајем 2011, када сам интензивније почeo да пратим рад ЦЕОН-а, ова база обухватала је 357 српских часописа, са 44.445 доступних радова и укупно 123.395 реферисаних чланака и 1.551.847 референци, а негде до октобра 2013. она је проширена на 1.878.022 референци из 142.869 чланака (од тога 52.725 у виду пуног текста), објављених у 411 часописа. Тада је дошло до поменутог скандала, који и ЦЕОН помиње у саопштењу (додуше, не као скандал већ као изостанак суфинансирања од стране министарства науке). Избацивањем часописа који нису прихватили уцену ЦЕОН-а, у бази је осталог свега 339.846 референци из 19.990 чланака, од тога 12.172 у виду пуног текста из непознатог броја часописа.¹⁴ Тиме је нанета огромна штета српској науци. Сви који су, макар и мало, пратили видљивост наших аутора и часописа на популарном Google Scholar претраживачу сећају се како је и колико тренутно опало њихово присуство на овом сајту, а тиме и њихова видљивост и цитираност. Протекле године нису биле довољне да се та штета надокнади. Уместо да се бави проширивањем обухвата, укључивањем и других релевантних публикација (чланци у зборницима научних радова), као што је случај у другим репозиторијумима, после скандала који су сами направили, више од пола деценије није било довољно чак ни за то да се база врати у претходно стање. У време када сам припремао рад за Нову Галаксију¹⁵, 1. маја 2019. у репозиторијуму је био заступљен 251 часопис, што је тек нешто преко 60% од броја часописа крајем 2013. И тек 70% од броја часописа с поменутог краја 2011. Ни број чланака обухваћених базом (95.001), као ни број референци (1.404.155) још увек се нису приближили претходном наведеном стању.

Погледајмо још два пресека, 25. децембра 2019. и 15. маја 2020. Стање обухвата у бази СЦИндекс је следеће (видети таб. 5). Дакле, прошло је пола деценије од првог од поменутих скандала, и ето какви су резултати.

Табела 5. Реферисани часописи, радови и референце у ЦЕОН-овој бази

Показатељ	20. 10. 2013.	25. 12. 2019.	15. 5. 2020.	Индекс	
1	2	3	4	$5=(3:2)*100$	$6=(4:2)*100$
Часописи	411	259	265	63,0	64,5
Радови	142.869	99.171	102.321	69,4	71,6
Референце	1.878.022	1.445.981	1.598.248	77,0	85,1

Извор: Саставио аутор на основу података из www.scindeks.ceon.rs

¹⁴ Значајно је да ЦЕОН није из базе избацио часописе који нису прихватили уцену УБУДУЋЕ, већ их је избацио и за претходни период за који је средства добио од ресорног министарства. И све то без одговарајуће реакције државе.

¹⁵ Буквић (2019б).

О овоме је више пута писано у јавности. Прилог за поменуту расправу отпочео сам тиме због следећег: човек (институција?), који је узимајући паре од наших пореских обvezника (најпре преко министарства, а затим од учењених издавача), и који је успео да направи толику штету научној заједници, сада се поставља као врховни (морални) пресудитељ у стварима које с њим и његовим радом немају везе, и самовољно кажњава три часописа, и то зато што неко други у току ПЕТ ГОДИНА није био у стању да реши проблем једног спорног (плагираног) доктората. Три часописа за која се, како сам он каже, не може доказати веза између њихових уредништава и неетичког понашања ННВ Факултета који те часописе публикује. И у коме су, наравно, радове објављивали и научни радници и истраживачи из ове или и из других институција. И као врхунац, признајући да се није бавио провером интегритета ових часописа!

У претходном излагању већ смо имали прилике да се суочимо с неким од (крупних) проблема периодике. Погледајмо (економске) часописе у Србији. У поменутој и још увек референтној бази СЦИндекс крајем децембра 2019. налазили су се следећи часописи груписани у економске науке (вид. таб. 6). Укупно, у бази је 38 часописа. Међутим, одмах је потребно направити неколико ограда. Као прво, на ЦЕОН-овом сајту даје се списак реферисаних економских часописа на ком се налазе и часописи који више не излазе – реч је о претходним називима активних часописа (Jugoslovensko bankarstvo, Privredna izgradnja, Singidunum revija, Zbornik radova – Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment). Даље, овде је на неки чудан начин сврстан и часопис Pravni zapisi. С друге стране, Oditor, економски часопис, који се иначе налази у бази, није сврстан у економске.

Следећи моменат потврђује потребу за коментаром. Наиме, у економске часописе сврстан је и International Review (Висока школа за пословну економију и предузетништво, Бг.). Међу објављеним чланцима овог часописа преовлађују економски текстови (бар колико је овај аутор успео да уочи, без посебног класификовања и преобрајања), али ако часопис уистину припада економским наукама, онда се поставља питање његовог назива, који није адекватан. Ово је занимљиво и важно и само по себи, будући да отвара питање препознатљивости часописа по називу, што би требало да је елементарна ствар. Али, изгледа да није. С друге стране, неадекватан је назив још неких часописа, рецимо

Industrija (Економски институт, Бг.) и Ekonomika preduzeća. Први од наведених, сасвим јасно – у свом имену и нема никакву одредницу која би упућивала на економију (треба истаћи да у Србији постоји још један часопис истог имена, и на истом писму, при чему том другом више пристаје ово име). Други од наведених (Ekonomika preduzeća) несумњиво припада економским наукама, али никако не њиховом делу који се односи на (економику) предузећа, и он по правилу и не публикује радове из те области.¹⁶ Најзад, и поменути Oditor превасходно објављује текстове који с његовим називом немају везе.¹⁷ Не улазећи у разлоге тога, морамо истаћи да је то лоша пракса. Није тешко замислити да таква пракса може бити злоупотребљена, заправо да томе можда и служи. И да би она, поред осталог и зато, морала да буде промењена. А ако то неће да учине сами издавачи, морало би да се побрине ресорно министарство. Као путоказ могла би да послужи не само важећа пракса водећих часописа у свету, већ и научна политика, тј. пракса земаља које су се током периода транзиције суочавале, или се још суочавају са сличним проблемима унапређења науке и посебно периодике.¹⁸ Све би то требало да буде додатни разлог за темељно претресање и иновирање решења из прописа о научним часописима и њиховом уређивању, од чијег је доношења прошла више него деценија.

¹⁶ Тако, свеска 1–2/2020 садржи 10 радова: 1) Oblikovanje buduće privrede Srbije – novi model rasta i povezana platforma za vođenje ekonomskih politika; 2) Ciljanje deviznog kursa; 3) Migracije s istoka na zapad Evrope – da li Srbija može da odoli naletima vetra? 4) Turbulencije na tržištu novca – blagovremenost i kredibilitet od presudne važnosti 5) Negovanje i zadržavanje talenata u Srbiji; 6) Industrija video igara u Srbiji – šansa za novu industrijsku politiku 7) Industrija 4.0 kao poluga inovacija – pregled potencijala Srbije i prilike za nova istraživanja; 8) Srbija - u potrazi za održivim rastom; 9) Politika javnih investicija u Srbiji usmerena na podsticanje rasta – više i efikasnije; 10) Ekonomска konfrontacija SAD i Kine – paradoksalni rezultat Има ли овде економике предузећа?

¹⁷ Овај проблем је формалан, и нема везе с квалитетом објављених текстова. Али, тај формални проблем био би непремостив при кандидовању часописа за Томсон-Ројтерсову листу. Тежња да се на тој листи нађу можда и није реална за неке часописе, тј. издаваче, али надлежно министарство би као циљ морало да има да на њој буде више наших часописа, и то превасходно друштвено-хуманистичких наука.

¹⁸ На пример, ситуација у периодици у Русији значајно се поправила током последње деценије, заправо од када је на снази систем ВАК, по коме се часописи региструју за одређене научне области из детаљне класификације ВАК. Иако то није једини разлог побољшања, његов допринос не треба потцењивати.

Треба истаћи да на горњој листи нема неких економских часописа који се већ дugo публикују, пре свега поменути Management (ФОН). Заправо, он се налази на листи часописа, али само с називима чланака и аутора, док текстова нема, као ни свих других пратећих информација. Такође, међу часописима нема и следећих: Ekonomske teme, Agroekonomika и Finansije. Код првог, свима нам је у сећању (или би требало да буде), још један од сканала у истој режији. Шта је у питању када је реч о другом, није ми познато, као и кад је реч о часописима које издају Пољопривредни факултет у Новом Саду и посебно Министарство финансија (!). Такође, на листи нема и часописа Ekonomski analisi, Ekonomske ideje i praksa и Ekonomska analiza, као и Tržište, novac, kapital, све из мени непознатих разлога, док се часопис Oditor налази у бази али није сврстан у економске.

Економија припада друштвеним наукама, и нормално, економски текстови се објављују и у часописима као Теме, Зборник Матице српске за друштвене науке и Glasnik za društvene nauke (Алфа БК универзитет). Први од наведених налази се у бази СЦИндекс, само на листи часописа, а други не. О чему је реч код часописа Теме, није ми познато. За часописе Матице српске званично заузет став издавача био је не прихватити уцену ЦЕОН-а. Најзад, за часопис Алфа БК универзитета такође ми није познат разлог због којих се не налази у СЦИндекс-у.

Економски текстови објављују се и у другим часописима друштвених наука: Социолошки преглед, Српска политичка мисао, Međunarodni problemi, Turističko poslovanje (Висока туристичка школа струковних студија, Бг.), Право и привреда, Filozofija i društvo, као и из области просторне и регионалне проблематике (Spatium, Институт за архитектуру и урбанизам Србије; Зборник радова Географског института, Географски институт Јован Цвијић).

Очигледно је, dakле, да база СЦИндекс и све што се на основу ње израчунава, не може имати кредитабилитет. Такође, и да се не зна коме и чему све то служи, уз остало и ЦЕОН-ова категоризација часописа¹⁹.

¹⁹ Проблеми категоризације часописа (не само ЦЕОН-а), које сматрамо сложеним и осетљивим, и који заслужују озбиљну анализу, остају овом приликом ван нашег разматрања. Рецимо само да не мислимо да би их требало препустити искључиво квантитативним критеријумима, нужно је за то користити и експертско мишљење.

3. ДА ЛИ СУ НАШИ (ЕКОНОМСКИ) ЧАСОПИСИ ПРЕПОЗНАТИ У МЕЂУНАРОДНИМ РАЗМЕРИМА?

Као релевантну слику значаја наших часописа можемо узети њихов ранг на међународним листама, пре свега на Томсон-Ројтерсовој. Без намере да је глорификујемо (чему су склони истраживачи, и још више администрација, задужена за вредновање њиховог рада) даћемо ту листу (таб. 6). Уз мање промене ту је већ годинама 23 часописа.

Из друштвених наука у WoS су реферисани само *Panoeconomicus* и *Psihologija*. Импакт-фактор првог (IF2) је између 0,078 и 0,778, а другог између 0,082 и 0,545, вид. таб. 7. Вредности на основу петогодишњег импакт-фактора нешто су другачије. И по једном и по другом показатељу часописи су релативно стабилно пласирани у оквиру часописа из својих група наука (нешто боље према петогодишњем фактору).

Наведено добија на значају с још бар два аспекта. Први се односи на поменуто, знатно више, вредновање публикованих радова (и тиме форсирање њиховог објављивања) у иностраним часописима. У поменутом тексту²⁰ Ј. Ђирић се пита зашто се, тако, системски дискриминишу српски језик и научна делатност у сопственој средини? Јер, како истиче Ђирић, „окретање само објављивању у иностранству и потпуно фаворизовање онога што се објављује у иностранству води сигурном деградирању и урушавању своје сопствене науке, свог сопственог знања и свог самодостојанства“. У вези с тим је питање „Какав је интерес српских пореских обвезника да финансирају научнике који објављују своје радове у иностранству, у иностраним часописима и своје знање, стручност, науку, проналаске и патенте релативно јефтино продају“ у иностранству. И када бисмо занемарили финансијска и с њима повезана етичка питања²¹, остаје суштинско питање: како се с таквом научном политиком мисли унапређивати српска наука и српска научна продукција?

²⁰ Ćirić (2017), стр. 124.

²¹ Реч је о комерцијализацији објављивања у разним часописима који се преко ноби појављују на тзв. СЦИ листи, да би након неког времена, уз мање или веће скандале, с те листе бивали елиминисани. Једном таквом скандалу с часописом *Metalurgia International*, допринос су дала тројица наших аутора, вид. Đurić, Delibashić, Radisic (2013). Начин на који такви часописи доспевају на листу, шта и како објављују док се на листи налазе (важно је да аутори плате), шта се након тога дешава с њима, питања су занимљива по себи. Али, поента је на следећем. Након што такав часопис бива скинут с листе, наше надлежно тело доноси одлуку да се радови публиковани у том часопису до момента скидања с листе не бришу, остаје вредновање као да ништа није било. Дакле, нерегуларности због којих је часопис скинут с листе, постоје тек од тог момента скидања с листе! Има ли ту логике и права?

Табела 6. Српски часописи реферисани у JCR (2013–2018)

Назив часописа	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Acta Veterinaria - Beograd	0,133	0,375	0,741	*	0,604	0,656
Applicable Analysis and Discrete Mathem.	0,708	0,860	0,787	0,762	0,887	0,967
Archives of Biological Sciences	0,607	0,718	0,367	0,352	0,648	0,554
Chemical Industry and Chem. Engin. Quart.	0,659	0,892	0,617	0,664	0,944	0,806
Computer Science and Information Systems	0,575	0,477	0,623	0,837	0,613	0,620
Filomat	0,753	0,638	0,603	0,695	0,635	0,789
Genetika	0,492	0,347	0,308	0,351	0,392	0,459
Hemijska industrija	0,562	0,364	0,437	0,459	0,591	0,566
Int Journal of Electrochemical Science	1,956	1,500	1,692	1,469	1,369	1,284
Journal of Medical Biochemistry	0,721	1,045	0,742	1,148	1,378	2,000
Journal of Mining and Metallurgy: Sec B	1,135	0,832	1,239	0,804	1,400	0,859
Journal of the Serbian Chemical Society	0,889	0,871	0,970	0,822	0,797	0,828
MATCH-Comm Math Comp Chemistry	1,829	1,466	3,858	3,139	2,580	2,126
Nuclear Techn. and Radiation Protection	*	0,560	0,372	0,620	0,429	0,614
Panoeconomicus	0,778	0,770	0,412	0,444	0,438	0,594
Processing and Application of Ceramics			0,944	1,070	1,152	0,976
Psihologija	0,188	0,232	0,474	0,333	0,396	0,545
Publications de l Institut Matematique-Bg.	0,152	0,270	**	<u>ESCI</u>	<u>ESCI</u>	ESCI
Science of Sintering	0,444	0,575	0,781	0,736	0,667	0,885
Serbian Astronomical Journal	1,100	0,704	0,429	0,529	0,840	0,833
Srpski arhiv za celokupno lekarstvo	0,169	0,233	0,277	0,253	0,300	0,299
Thermal Science	0,962	1,222	0,939	1,093	1,433	1,541
Vojnosanitetski pregled	0,269	0,292	0,355	0,367	0,405	0,272

* Title Suppressions, ** Dropped

Извор: Састављено на основу базе Народне библиотеке Србије

Идеја да српски научници објављују радове на енглеском језику у англофоним, углавном америчким часописима, уместо на српском у српским часописима, да пишу књиге на енглеском језику уместо на српском, „опасна је и погубна” замисао²². Међутим, то није све. Други аспект проблема односи се на публиковање српских часописа на енглеском језику. Пре извесног броја година, наиме, ресорно министарство, у складу с антационалном научном политиком која се спроводи већ дуги низ година, упутило је издавачима научних часописа „препоруку” да текстове публикују на енглеском језику. И за дивно чудо, значајан број часописа прихватио је препоруку, као и многи организатори научних скупова, уосталом. Можемо оставити по страни чињеницу да је то резултовало карикатуралним енглеским језиком²³, што се и могло очекивати. Важније је друго. Чак и кад би наши аутори писали на беспрекорном енглеском, они не би развијали домаћу научну терминологију, јаз између иностране и домаће науке, који се наводно покушава премостити, само би растао. Шта све то значи и када све то води? Да ли смо већ у понору?²⁴

Вратимо се ономе што могу да учине издавачи. Има, наиме, нечег што изазива чуђење, протест, можда и још нешто, а односи се на то да још увек нису сви наши (економски) часописи усвојили JEL класификацију (на пример, Анали Економског факултета у Суботици, Agroekonomika, Ekonomski signali, Ekonomija: teorija i praksa, Poslovna ekonomija). Даље, немају сви часописи ни DOI бројеве објављених чланака. Док је овај други моменат повезан с одређеним материјалним проблемима, код првог је у питању просто неадекватно и недопустиво понашање уредништава.

²² Milenković (2016). Реч је о хуманистичким наукама, али исто важи и за друштвене, па и за све науке, без обзира на различит степен формализације језика у њима.

²³ Наведимо рад Jovićević & Mihajlović (2019), с катастрофалним правописом и запањујућим грешкама. Ту је Лоренцова крива (Lorenz curve) постала и Lorenzo's guilty и Lorenzo's fault, а понуда (supply) – offer. Наравно, ово није једини, а можда ни најкарактеристичнији пример. Али, кад човек чита овакав енглески, просто му дође да каже: Хвала Богу што радови наших аутора нису видљиви у међународним размерима. Интересантно је да је све то промакло бројној екипи редактора (10), чланова научног одбора (331) и рецензентата (83), који су потписани на зборнику.

²⁴ Како у поменутом тексту каже И. Миленковић: „Јер, наравно, људи у министарству не знају да језик обликује мишљење, да је језик конститутиван за мишљење, да не постоји мишљење које не полази од језичких и културалних кодова чак и када те кодове руши да би изградило нове, они не знају да се појмовни апарат прави и примењује на матерњем језику. Они не знају да се на своме језику сања.”

Како неко може да очекује у савременим условима да његов часопис и објављени радови буду видљиви на интернету без DOI броја, и да буду претраживи у било којој од практично безброј база без JEL кодова?

Табела 7. Импакт-фактор часописа Panoeconomicus и Psihologija

Год.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Panoeconomicus										
IF2	-	0,078	0,396	0,400	0,778	0,770	0,412	0,444	0,438	0,594
Ранг	-	293/305	240/321	256/333	168/333	178/333	274/345	293/347	307/353	306/363
IF5	-	-	-	-	0,691	0,867	0,438	0,546	0,571	0,746
Ранг	-	-	-	-	210/333	195/333	284/345	282/347	295/353	283/363
Psihologija										
IF2	0,082	0,141	0,279	0,292	0,188	0,232	0,474	0,333	0,396	0,545
Ранг	112/112	117/120	108/125	108/126	122/129	122/129	106/129	120/129	124/135	124/137
IF5	-	-	-	0,210	0,230	0,333	0,500	0,420	0,650	0,739
Ранг	-	-	-	107/126	117/129	115/129	109/129	115/129	111/135	113/137

Извор: Састављено на основу базе Народне библиотеке Србије

У извесним случајевима неизоставан услов за пласирање рада у бази, чак и када оригинално (у време када је чланак објављен) тога и није било управо су DOI бројеви и JEL кодови. JEL кодови су, рецимо, услов за базу MPRA – Munich Personal RePEc Archive, као основе за једну од најрелевантнијих електронских база економских текстова RePEc.

4. КОЛИКО СУ НАШЕ ИНСТИТУЦИЈЕ И ИСТРАЖИВАЧИ ПРЕПОЗНАТИ У МЕЂУНАРОДНИМ РАЗМЕРИМА?

Поред часописа, наравно, битан је „пласман” на међународном плану и наших институција (универзитети, факултети, институти). Најпознатија у том домену је Шангајска листа, и о томе је код нас током последњих година дostaписано. За овог аутора успех је ако се на листи, рецимо међу 500, утолико пре 400 или 300, нађе ма и један наш универзитет. То не значи да не треба тежити бољем, али публицитет

којим је пропраћена последња листа, с акцентом на томе да ли ћедан наш научник бити представник (неког од наших) универзитета, не показује здраву ситуацију.²⁵

Већу пажњу увек изазива оно што је повезано с појединцима. У овом случају рангирањем, тј. вредновањем научних резултата појединачних истраживача. Нас пре свега интересују економисти, а ту је ситуација, бар када је реч о међународним поређењима, доста једноставна. Наших истраживача ту, наиме, по правилу нема. Захваљујући С. Стојиљковићу, ова тема је покренута у обновљеном научном магазину Нова Галаксија. Коришћењем једноставне метрике из Google Scholar-a начињене су (у свескама 1, 2 и 3 за 2019) ранг-листе „100 српских најнаучнијих“ (укључујући научнике који живе и раде у дијаспори), затим „100 најбољих у Србији“, и најзад 100 Срба по Елзевиру. Коришћени су х-индекси (у прва два случаја) и пондерисани х-индекс у трећем. На првој листи налази се четири економиста (Н. Накићеновић на 20, Б. Јовановић на 38, Б. Милановић на 73. и В. Максимовић на 79. месту), сви из дијаспоре (САД).²⁶ У другом и трећем случају на листама 100 није било економиста.

С. Стојиљковић је годинама један од најбољих популяризатора науке у Србији (и бившој Југославији). И овај његов покушај да „продрма“ нашу научну заједницу вредан је пажње. Ипак, треба указати на одређене проблеме. Први је начин на који Google Scholar региструје цитате, из чега су јасна ограничења оваквих анализа. Google Scholar је, наиме, „најдемократскија“ база података о публикованим научним радовима, и као таква показује „присуство“ истраживача и њихових радова на интернету. Али, он је неадекватан за далекосежније анализирање и закључивање. Он бележи и акумулира све цитате (дакле и аутоцитате), али као „демократски“ медиј он региструје све верзије неког рада (верзије које се налазе у разним базама, на пример, затим рукописе ако су негде пласирани и коначне верзије и т. сл.). На тај начин цитати (укључујући и самоцитате) мултипулишу се и то деформише коначни резултат.

²⁵ Пад Универзитета у Београду на Шангајској листи за 2019. за више од 100 места (иако је остао у првих 500) протумачен је као резултат преласка професора математике С. Раденовића на Универзитет краља Сауда. Међутим, чини се да је проф. Раденовић ближи реалности у оцени онога што се десило, видети: Profesor Radenović: Pad na Šangajskoj listi posledica lenjosti profesora (2019).

²⁶ Стојиљковић (2019).

Наведене проблеме истичем, наравно, не ради правдања наших економских истраживача. Уосталом, четворици економиста из расејања, који се налазе на листи, они нису били сметња. Управо обрнуто, истицање тих проблема не може, и не треба, да прикрије главни налаз – наши економисти су слабо видљиви (препознати) на међународном нивоу.

Због тих проблема за адекватније анализе (и рангирања, ако је то циљ) потребно је и пожељно користити друге базе, независно од тога који се индекси користе (х-индекс, или неки други). Иако свака од тих база има почетни недостатак (обухвата само оно што се налази на том сајту).

Иако овај недостатак не треба потцењивати, озбиљне анализе ипак се заснивају на информацијама из таквих база. Међу њима аутор овог рада жели да истакне следеће. Прва је MPRA – Munich Personal RePEc Archive, занимљива и сама по себи, и као основ за данас вероватно најцењенију – RePEc (Research Papers in Economics). MPRA обухвата рукописе (не публиковане верзије) научних радова у pdf формату са стандардном пратећом информацијом (апстракт, на оригиналном и енглеском, JEL класификација и референце). На дан 28. маја 2020. база обухвата 32.219 аутора са 49.146 радова. Међу српским ауторима најбоље рангиран (по броју преузимања радова) је Б. Милановић (САД), на 28. месту, што је изванредан резултат. Међу првих 500 пласиран је још Д. Џвијановић (383). У целини, број наших аутора у овој бази је прилично мали, а то се одражава и на ситуацију у RePEc-у.

Друга база коју треба истаћи је SSRN (Social Science Research Network). Она обухвата не само економисте, знатно је обимнија, и комплекснија (рангирање се врши не само по једном показатељу). На дан 28. маја 2020. база обухвата 485.691 аутора, са 801.552 потпуних текстова у pdf формату и 935.244 апстраката, са 22.963.696 референци и 2.721.202 цитата. Број наших аутора и у овој бази је релативно мали.

Табела 8. Водећи аутори из Србије у бази RePEc у новембру 2019. и мартау 2020.

Ранг		Аутор	Скор	
XI 2019.	III 2020.		XI 2019.	III 2020.
1	1	Will Bartlett Ekonomski fakultet, Beograd	1,48	1,74
2	2	Kosta Josifidis Ekonomski Fakultet u Subotici, Subotica	2,58	2,22
3	5	Ivana Prica Ekonomski fakultet, Beograd	4,79	5,89
4	4	Nenad M. Stanisic Ekonomski fakultet, Kragujevac	5,56	5,68
5	7	Fadil R. Govori Fakulteti i Shencave të Aplikuara të Biznesit, Pejë	5,90	7,29
6	3	Marko Vladislavljevic Institut Ekonomskih Nauka, Beograd	6,39	5,46
7	6	Bozidar Cerovic Ekonomski fakultet, Beograd	6,86	6,25
8	9	Sokol Havollı Banka Qendoror e Republikës së Kosovës, Prishtinë	7,68	8,88
9	8	Nikola Tasic Narodna Banka Srbije, Beograd	8,91	7,56

Извор: RePEc: Research Papers in Economics

С аспекта теме нашег рада најзначајнији је RePEc. За разлику од претходних, ажурирање се врши месечно. Према стању у новембру 2019. у бази је било регистровано преко 55.000 аутора, као и 3.200 часописа и 5.000 серија радних докумената (working papers, практично рукописа касније објављених радова). У бази се налази преко 2,8 милиона докумената од аутора из 101 земље. Рангирају се, коришћењем методологије која узима у обзир број радова, број преузетих радова, број цитата, и то само аутори из регистрованих институција (универзитета, пре свега), а њихов број је изузетно мали. У целини, аутора из Србије

је веома мало, према последњем стању 38 аутора из 14 институција, а међу њима и истраживачи с Космета (Ф. Р. Говори, С. Хаволи), али и Вил Бартлет (Will Bartlett) с Економског факултета у Београду. Најбоље рангиране ауторе из Србије (25% водећих) приказује таб. 9, са скоровима и ранговима у новембру 2019. и мартау 2020. Као што се види, имена су иста, а њихови рангови и скорови су изменењени.

Ово је заиста поражавајуће. Зашто је тако мали број наших аутора заступљен у овој бази? При томе и из институција које су регистроване. Сигуран сам да се уз мало ангажовања може остварити знатно већа заступљеност наших аутора, а самим тим и знатно боља видљивост и боље рангирање и аутора и институција у овој бази. Наравно, учешће на овом и сличним порталима²⁷ не представља никакву обавезу, и захтева да му се посвети одређено време, без обзира да ли се на њима постављају комплетни радови или се само ажурира листа публикација. Јасно је да има оних који не воле да се тиме баве, и да су стога њихови профили на тим порталима непотпуни или сасвим оскудни. И њихова видљивост је самим тим ниска. Иако је на основу таквих профила тешко судити о њиховом раду и научном доприносу, близко је памети да је доста нереално очекивати њихову високу оцену. Међутим, постоји и други тип истраживача, карактеристичних за нашу академску средину, оних који такво неучествовање користе као заклон иза кога могу да сакрију своју неактивност. Иако је тешко и незахвално а приори доносити суд, склон сам мишљењу које износи Д. Павловић – „мени изгледа да је то често знак да се аутор нема чиме да похвали“²⁸.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Видљивост истраживача, институција, часописа, једном речју науке, у међународним размерима свакако је легитиман и пожељан циљ научне политике, а и самих истраживача, институција, часописа. Његово достицање, у сваком појединачном случају, за мале научне заједнице увек представља велики успех. У идентитетским, друштвеним и хуманистичким наукама, тим пре. Наша наука је током претходних периода имала светлих тренутака, и несумњиву академску видљивост,

²⁷ Свакако би се морала поменути бар још два, по сазнањима овог аутора доста популарна и међу српским истраживачима – ResearchGate и Academia.edu.

²⁸ Pavlović i Žunjić (2016), стр. 24.

далеко ван граница, што се може рећи и за друштвене и хуманистичке науке.²⁹ Ипак, у целини такву репутацију она није имала. Управо стога успешне примере треба памити и проучавати, избегавајући при томе замке идеолошких тумачења и потцењивања, што у нашој научној критици није непознато. Потцењивање праксис филозофије с таквог, идеолошког становишта, и накнадног ниподаштавања тзв. самоуправног социјализма, не може издржати озбиљно преиспитивање из бар једног једноставног разлога. Зашто, наиме, све то што је, наводно, помогло уздизању праксис филозофије није помогло неким другим наукама, или научним школама. На пример, економској науци у Србији/Југославији. Јер, вероватно би било прикладније да се у тим околностима до међународних висина вине економска мисао.

Претходни текст је показао да тренутна видљивост наше економске, па и друштвене науке, није на завидној висини. Иако из тога и не следи по аутоматизму да је квалитет на истој, незавидној висини, овај аутор сматра да за такав закључак има доста простора. Међутим, важнијим од тога да ли су такво мишљење и такав закључак валидни чини се истражити узроке такве слабе видљивости. То се, наравно, односи не само на појединачне истраживаче, који могу слободно и без присиле да искористе предности савремених информатичких технологија и виртуелног умрежавања и пласирају своје радове на међународно препознате и признате сајтове. Право питање је да ли су ту резултати адекватни, односно да ли се могу побољшати. Преглед дат у овом раду није охрабрујући, али би можда баш стога могао бити подстицајан за нашу академску јавност.

Кад је реч о институцијама, часописима и њиховим издавачима, ситуација је свакако мало сложенија. За одговарајући продор потребно је, поред поменутог личног ангажовања појединача, и много организационог и другог рада и напора. И наравно – активна подршка ресорних државних тела. А она подразумева и адекватну научну политику, која би превазишла постојећа мањкава решења, од којих је и у овом раду један део дотакнут и коментарисан. Један од кључних момената у томе је неодговарајући систем вредновања рада истраживача, који наводи актере, између

²⁹ Као такве примере, поред појединачних имена, треба навести бар два. Први је наша византологија, која је дуготрајним присуством у светском научном врху прави пример за углед и извлачење пуок за будућност. Други је био краткотрајнији, али можда и познатији, премда и оспораван, и односи се на праксис филозофију.

осталог, на преваре, као што показује Ј. Ћирић у цитираном раду.³⁰ И на крају, треба нам научна политика усмерена на то да доведе светску науку у Србију, а не да српску науку одводи у свет.

ON QUALITY AND VISIBILITY OF SOCIAL AND ECONOMIC SCIENCES OF SERBIA

Abstract

The paper considers the quality and visibility of the economic and social sciences in Serbia. After the basic data about the current status of the science, especially social and economic, through the number of research institutions, researchers and published works, it was indicated on the some problems that ballast the science production and directly influence to visibility of the researchers, institutions and journals, in Serbia and so at international level. These problems are at the same time the mirror and the cause of the irregular status in (economic) periodicals. The main part of the paper is devoted to positioning of our journals, institutions and researchers at the international level. It were emphasized some recognized portals (MPRA, SSRN, RePEc), the access on that is free, and they content many authors and papers. The status of our researchers on these portals, as the status of institutions, is not enviable, as the status of our journals on famous Thomson-Reuters list. To make the status, i.e. visibility of our science better, it is necessary the personal efforts of all researchers, but also the institutional, i.e. organizational work at the other levels. The assumption for all that it was emphasized the good conceptualized science policy, that must overcome some of the actual problems, first of all problems associated with evaluation of the researchers' work.

Key words: quality, visibility, economic sciences, social sciences, Serbia, science policy, science production evaluation

³⁰ Ćirić (2017), стр. 120. и даље.

ЛИТЕРАТУРА

Буквић, Р. (2019а) Неки аспекти актуелног стања економске науке у Србији данас (Округли сто Наука и демократско друштво, Друштво економиста Београда, 26. децембар 2019, Београд), мимео.

Буквић, Р. (2019б) Самеравање науч(е)ности, Нова Галаксија, № 2, стр. 20–30.

Липковски, А. (2011). О неким негативним процесима у систему образовања и васпитања. Национални интерес, год. 12, № 3, стр. 329–341.

Научноистраживачка делатност у Републици Србији, 2018. (2019) Београд: Републички завод за статистику.

Стојиљковић, С. (2019) 100 српских најнаучника, Нова Галаксија, № 1, стр. 4–10.

Ćirić, Ј. (2017) O nauci i bodovanjima u nauci: nekoliko razmišljanja nekadašnjeg člana komisije za sticanje naučnih zvanja, u: *Zbornik za percepciju naučnog rada i poznavanje rekvizita njegove ocene (Knjiga 1.)*, Beograd: Institut za uporedno pravo, str. 117–129.

Durić, D. Z.; B. Delilbašić, S. Radisic. (2013) Evaluation of Transformative Hermeneutic Heuristics for Processing Random Data, *Metalurgia International*, Vol. 18, № 6, pp. 98–102.

Jovanović-Kranjec, M. i M. Luković. (2019) Univerzitet i nauka u Republici Srbiji u procesu evropskih integracija, u: *Ekonomski efekti tranzicije i restrukturiranja privrede Srbije u funkciji evropskih integracija*, Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, str. 533–541.

Jovićević, P. & M. Mihajlović. (2019) Possibilities for Application of Economic Analysis Model, u: D. Cvijanovic et al. (eds.) The Fourth International Scientific Conference Tourism in Function of Development of the Republic of Serbia, Tourism as a Generator of Employment (TISC 2019) – Thematic proceedings II, Vrnjačka Banja: Faculty of Hotel Management and Tourism, pp. 638–653.

Madžar, Lj. (2016) *Moj obračun sa njima: pošast preteranog državnog intervenisanja*, Beograd: Alfa Univerzitet.

Milenković, I. (2016) U ponoru, *Politika*, 18.03.2016. <http://www.politika.rs/sr/clanak/351303/U-ponoru> (Приступ: 29. 5. 2020.)

O jednom pokušaju prekrajanja istorije srpske filozofije. (2015) *Theoria*, god. 58, № 2, str. 135–138.

Pavlović, D. i S. Žunjić. (2016) *Nasilje nad filozofijom*, Pariz – Beograd, Dialogue & Čigoja štampa.

Profesor Radenović: Pad na Šangajskoj listi posledica lenjosti profesora, N1info, 20. 08. 2019. <http://rs.n1info.com/SciTech/a509083/Profesor-Radenovic-Pad-na-Sangajskoj-listi-posledica-lenjosti-profesora.html> (Приступ: 20. 05. 2020.)

Sabo, T. (2018) Nauka u Srbiji, juče, danas, sutra, *Danas*, 4. septembar 2018. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/nauka-u-srbiji-juce-danas-sutra/> (Приступ: 27. 05. 2020.)

Sokal, A. D. (1996) Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity, *Social Text*, Vol. 14, 46–47 (1–2), pp. 217–252.

Šipka, P. (2019) Časopisi FON-a isključeni iz Srpskog citatnog indeksa – Saopštenje CEON-a, 20. 5. 2019, https://www.ceon.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=617&catid=114&lang=sr&Itemid=482 (Приступ: 25. 11. 2019.)

Pregledni članak

NEKA PITANJA NASTANKA I REŠAVANJA KOSOVSKIH PROBLEMA

Milan Vujović*

milan.r.vujovic@gmail.com

Rezime

U radu je dat pregled aktivnosti u Srbiji na rešavanju problema na Kosovu i Metohiji kroz definisanje i ostvarivanje ustavno pravnog i političkog položaja Srbije u jugoslovenskoj federaciji i autonomnih pokrajina u Srbiji i Jugoslaviji, te pokretanje ekonomskih mera za brži razvoj nedovoljno razvijenih područja u Jugoslaviji i pokrajini Kosovo i Metohije. Posebno su date aktivnosti na rešavanju aktuelnih problema na Kosovu i Metohiji koje nisu proihvatale albanske političke strukture, što je dovelo do oružanih sukoba i intervencije snaga NATO-a na Srbiju. To je za posledicu imalo jednostrano i neustavno osamostavljanje pokrajine Kosova i Metohije od države Srbije. Cilj rada je da ukaže da se rešenje kosovskog problema mora zasnivati na kompromisu obe strane, uvažavajući Rezoluciju 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i Ustav Republike Srbije, koji garantuju poštovanje vladavine prava i zaštitu pravne i imovinske sigurnosti svih fizičkih i pravnih lica na teritoriji Kosova i Metohije. Istraživanje je zasnovano na dokumentima i državnih organa Republike Srbije i Savezne Republike Jugoslavije kao i pojedinih noslicaca najviših funkcija u državnim organima tog vremena.

Ključne reči: Kosovo i Metohija, Srbija, ekonomске mere, sankcije, Rezolucija 1244 Saveta bezbednosti, Ustav Republike Srbije.

JEL KLASIFIKACIJA: H56, H77, H81, N44, O19

* Član Odbora za ekonomske nauke SANU

UVODNE NAPOMENE

Povodom Okruglog stola Odbora za ekonomski nauke SANU i na osnovu pripremljenih referata na temu: Kosovska vertikala ili nekolonojalna horizontala: demografski, ekonomski, socijalni, pravni, geopolitički i ekološki aspekti kosovometohiskog pitanja, neophodno je ukazati na neka pitanja koja mogu biti od značaja za potpunije sagledavanje predmetne teme.

1. Odluka Odbora za ekonomski nauke da u SANU organizuje okrugli sto radi sagledavanja aktuelne problematike na Kosovu, prestavlja doprinos Odbora da se aktivno uključi u javni dijalog o Kosovu i Metohiji, koji je pokrenuo Predsednik Republike.

2. Po svom sadržaju, obimu i pitanjima koja sadrži tema okruglog stola, smatram da je neophodno dugoročno sagledati i analizirati celokupnu problematiku i izvući određene pravce za njihovo rešavanje. Pripremljeni referati u velikoj meri odgovaraju zadatoj temi.

Pored tema koje su pokrenute na Okruglom stolu smatram potrebnim da se ukaze i na neka dodatna pitanja koja su od značaja za potpunije sagledavanje dugogodišnjih procesa na Kosovu i Metohiji koji su dugoročno opterećivali jugoslovensku, odnosno srpsku državnu zajednicu. U mom profesionalnom radu u opštinskim, republičkim i saveznim organima¹ neposredno sam bio angažovan u brojnim komisijama i grupama u CKSKS, CKSKJ, Saveznom zavodu za društveno planiranje i Centru za razvoj Vlade Savezne Republike Jugoslavije, koji su se bavili i pitanjima rešavanja kosovskih problema iz oblasti društveno-ekonomskih odnosa i regionalnog razvoja na Kosovu i Metohiji u okviru dokumenata koja su donošena na nivou Republike Srbije i Federacije.

Na osnovu sagledavanja statusa Kosova i Metohije u SFRJ i Republici Srbiji, čiji je sastavni deo, može se konstatovati da je kroz ukupan razvoj jugoslovenske države, Kosovo i Metohija u prvi plan isticalo nezadovoljstvo svojim ustavonopravnim položajem u jugoslovenskoj federaciji i Republici Srbiji. Za sva ostala pitanja kao što su: nerazvijenost i ekonomsko zaostajanje za drugim delovima republike i federacije; ekonomski i razvojni politika; obrazovanje; kultura i nauka i drugo smatraju da je to posledica nepovoljnog

¹ Obavljao sam sledeće poslove: Sekretar Komisije za društveno.ekonomski odnose PCKSKJ, Šef Kabineta predsednika Predsedništva CKSKJ, Rukovodilac Sektora u Saveznom zavodu za društveno planiranje, Rukovodilac u Centru za razvoj Vlade SRJ, direktor u dve poslovne banke.

ustavnopravnog položaja Kosova i Metohije u Republici Srbiji i Federaciji. Za definisanje ustavnopravnog položaja i razvoja pokrajine Kosova i Metohije u jugoslovenskoj državi doneti su mnogi zakoni, uredbe i drugi pravni akti i urađene brojne analize, strategije, studije, projekti i dokumenta uz učešće domaćih i stranih stručnjaka i eksperata iz redova svih građana, računajući i predstavnike Albanaca, te međunarodnih finansijskih institucija i organizacija (MMF, Svetska banka, Evropska unija, Evropska banka za obnovu i razvoj i drugi). Taj proces se odvijajo kontinuirano i transparentno, u skladu sa važećim dokumentima koja su u interesu svih građana u zemlji. S tim u vezi, Jugoslavija se u posleratnom periodu veoma rano opredelila za strategiju otklanjanja odnosno značajnog smanjivanja velikih regionalnih razlika nasleđenih od pre Drugog svetskog rata. Ta strategija je definisana kao čvrsta ustavna kategorija na federalnom i republičkom nivou.

Imajući to u vidu u radu smo se rukovodili onim dokumentima, ocenama i stavovima koje su donosili državni i politički organi u Federaciji i Republici Srbiji od značaja za status Kosova i Metohije i njegov razvoj, u čijoj sam, posredno ili neposredno pripremi i donošenju učestvovao.²

1. EVOLUCIJA MEĐUSOBNIH ODNOSA

1.1 Mera za podsticaj razvoja Kosova i Metohije

U dokumentu „Zaključni deo Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije“ (1983. god.), koji je usvojila Skupština SFR Jugoslavije konstatovano je da će se najbrži razvoj SAP Kosova podsticati u narednom periodu, obezbeđivanjem najvećeg učešća u korišćenju sredstava po osnovu podsticajnih mera, kao i preuzimanjem posebnih mera koje će se dogovorno utvrditi društvenim planovima Jugoslavije.³ U tome su posebno značajni zakoni o finansiranju nedovoljno razvijenih područja na Kosovu i Fonda za finansirenje nedovoljno razvijenih područja u republikama i pokrajini Kosovo, na osnovu kojih je jugoslovenska zajednica izdvajala velika finansijska sredstva za njihov razvoj. Ta politika predstavljala je konstantu razvojne

² Prvi susret 1972. god. u Beogradu, kada je povodom problema na Kosovu oko 100 studenata posetilo Odbor Saveza studenata Beogradskog Univerziteta, čiji sam bio član i ukazalo na probleme njihov tešak položaj na Kosovu; drugi, 1981. Povodom kontrarevolucije Albanaca na Kosovu, treći, 1989. godine povodom mitinga Srba sa Kosova u većim gradovima u Srbiji, velikih nemira na Kosovu, štrajk rudara u Starom Trgu, promena Ustava Republike Srbije.

³ Dokument (1983), str.197.

politike SFR Jugoslavije jedan strateški cilj svakog petogodišnjeg plana. Politika bržeg razvoja zaostalih područja dominirala je i u okvirima razvojnih planova pojedinih razvijenih republika⁴. Izvori sredstava za finansiranje razvoja Kosova i Metohije alimentirani su iz sredstava Fonda po osnovu obaveznog zajma i po osnovu udruživanja; budžeta Federacije (izdvajanja iz domaćeg bruto proizvoda po stopi od 0,83% do 0,93%) i drugih izvora: krediti za trajna obrtna sredstva i ustupanje odnosno odlaganje anuiteta po kreditima Fonda⁵. Pored toga, za rešavanje tekućih ekonomskih problema doneto je niz mera: carinske olakšice za uvoz opreme i rezervnih delova, oslobođanje od plaćanja posebnih dažbina, taksa i otplata anuiteta po kreditima iz sredstava Fonda, obezbeđenje deviznih sredstava za uvozne reprodukcione potrebe elektroprivrede, površinskih kopova i tekstilne industrije. U periodu od 1966-1990. godine ukupno raspodeljena sredstva Fonda iznosila su oko 11 milijardi dolara, od čega se 4,3 milijarde dolara odnosi na AP Kosovo ili 39,9%.⁶ Sredstva Fonda predstavljala su najznačajniji izvor dodatne akumulacije za razvoj ovih područja, tako da su u periodu 1966-1984. godine učestvovala sa oko 33% u ukupnim privrednim investicijama u osnovna sredstva privredno nedovoljno razvijenih područja, a u SAP Kosovu to učešće je iznosilo 95%, tako da su to bili glavni izvor finansiranja privrednih investicija.⁷ Međutim, bez obzira na ekonomske mere koje je jugoslovenska vlada preduzimala za brši razvoj Kosova i Metohije, problemi na Kosovu i Metohiji nisu mogli biti rešeni. Nasuprot tome, stalno su rasle političke tenzije, koje su kulminirale krajem dvadesetog veka ratnim sukobima sa legalnim snagama svoje republike i Savezne države.

I pored toga što je jugoslovenska zajednica vodila aktivnu politiku ravnomernog razvoja zemlje, posebno bržeg razvoja nedovoljno razvijenih područja u republikama, pre svega pokrajine Kosovo, to nije bilo dovoljno rukovodećim strukturama na Kosovu da u kontinuitetu ne preduzimaju sve aktivnosti na ostvarivanju svojih osnovnih cilevja, a to su nezavisnost i otcepljenje. Decenijska indoktrinacija kosovskog stanovništva, posebno mladih za nezavisnost Kosova i Metohije toliko je ojačala da je pokret iz godine u godinu od demonstracija i građanske neposlušnosti, tokom devedesetih godina prerastao u oruženu borbu protiv legalnih organa sopstvene države radi sticanja nezavisnosti i teritorijalnog otcepljenja.

⁴ Čolanović, Ostojić (2009), str. 5.

⁵ “1945-1985 Jugoslavija”, str. 195.

⁶ Čolanović, Šefer (1991), str.68.

⁷ “1945-1985 Jugoslavija”, str.193.

Kraj dvadesetog veka na Kosovu i Metohiji protekao je u težnji Albanaca da na etničkoj osnovi inteziviraju oružanu borbu protiv sopstvene države Srbije s ciljem stvaranja samostalne države. Sukobi su kulminirali ratnim dešavanjima i bombardovanjem Srbije od strane NATO snaga (1999. godine). Početak 21. veka odlikuje se obustavom ratnih dejstava i prisustvom međunarodnih mirovnih snaga, koje su na Kosovo došle na osnovu rezolucije 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (10. Jun 1999). Time su Kosovo i Metohija potpale pod administraciju Ujedinjenih nacija.

1.2 Ustavnopravni okvir

Problemi u SR Srbiji po pitanju položaja i uloge pokrajina u RS, nastali su gotovo odmah po usvajanju Ustava SFRJ 1974. godine kojim je između ostalog konstatovano da je SR Srbija složena društveno-politička i državna zajednica s dve autonomne pokrajine u svom sastavu koje su istovremeno i konstitutivni element jugoslovenske federacije....pri čemu se odlučivanje u Federaciji zasniva na načelu odgovornosti republika i autonomnih pokrajina za sopstveni razvoj i za razvoj socijalističke zajednice u celini.⁸ Međutim, u primeni Ustava ubrzo su ispoljene razlike u ocenama između republičkih i pokrajinskih rukovodstava o stvorenim odnosima u praksi, a naročito o tendencijama u izgradnji tih odnosa u budućnosti.⁹ Umesto jačanja jedinstva i zajedništva u Republici Srbiji tekan je proces razvijanja pokrajina kao konstitutivnog elementa jugoslovenske federacije, a zapostavljen je i nedovoljno precizno razrađen koncept da su pokrajine sastavni deo Republike Srbije, odnosno da državnost autonomnih pokrajina proizilazi iz državnosti Republike Srbije a ne neposredno iz federalne zajednice. Ovim je faktički Republika Srbija imala ograničenu državnost a time i ograničen suverenitet u okviru koje su autonomne pokrajine stekle prerogative državne zajednice sa paralelnim organima vlasti. One su ostvarivale svoje funkcije nezavisno od Republike Srbije. Donosile su sopstveni ustav i samostalno ostvarivale zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast koja nije hijerahiski bila podređena odgovarajućim organima vlasti u Republici Srbiji. Još u javnoj debati o predlogu novog Ustava Republike Srbije tokom 1977. Godine ukazivano je na neodrživost postojećeg ustava i zahtevala se njegova promena. Tako je prema navodima Stipe Šuvara,¹⁰ na marginama tzv. „Plave knjige“ u kojoj su analizirani ustavni položaj i praksa SR Srbije i autonomnih pokrajina, a koja

⁸ Ustav SFRJ (1974), str. 38.

⁹ Vlaškalić (1982), str.8.

¹⁰ Šuvar (1989), str.42.

je ostala skrivena od javnosti, Edvard Kardelj ukazao na to da je “automatsko izjednačavanje Republike i autonomne pokrajine postalo gotovo princip - a to nije u skladu s Ustavom SFRJ. Možda je to čak glavni izvor problema između Republike i autonomnih pokrajina.” Primera radi, pokrajine su izjednačene sa republikama u oblasti kreditno-monetaryne politike, spoljno-trgovinskog i deviznog režima. Na sve to Kardelj je napisao “Tu se preteralo.” Pored toga, pokrajine su imale i takve ingerencije koje nije imala tzv. uža Srbija, jer su o promeni sopstvenog ustava odlučivale isključivo njihove skupština. Međutim, o promenama Ustava Republike Srbije, ako se ona odnosi na pitanja od interesa za Republiku kao celinu, odluku su donosile Skupština SR Srbije, ali uz saglasnost skupština autonomnih pokrajina. Iako su ove Kardeljeve primedbe bile poznate srpskom rukovodstvu na to se ono nije obaziralo, niti je preduzelo neke aktivnosti za otklanjanje takvih destruktivnih ustavnih rešenja. Ona su Srbiji proizvela velike probleme, pre svega dekomponovanje Republike Srbije kao jedinstvene celine. To je dovelo Republiku Srbiju u inferioran i neravnopravan odnos u okviru federalne zajednice.

Nakon široke rasprave u saveznim i republičkim organima razmatrana su ključna pitanja ostvarivanja ustavnih funkcija Federacije, SR Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina koje su sastavni deo SR Srbije s gotovo izjednačenih pozicija sa republikama u Federaciji. Kroz kritičku raspravu je ocenjeno da su određeni problemi u ostvarivanju zajedništva u SR Srbiji u čijem su sastavu SAP Vojvodina i SAP Kosovo i Metohija izraz zastoja u razvoju samoupravnih socijalističkih odnosa i nedoslednosti u ostvarivanju ustavom utvrđenih odnosa i odgovornosti za njihovo sprovođenje. Konstatovano je da će se osnovni pravci na kojima će se iznalaziti nova rešenja i izgrađivati nova praksa temeljiti na razvoju samoupravnih odnosa, afirmaciji ustavne autonomije pokrajina i na ustavnom zajedništvu i jedinstvu Republike¹¹. Međutim, kao što je praksa pokazala unutrašnji odnosi između Republike i autonomnih pokrajina još više su se produbljivali i ugrožavali jedinstvo Srbije i federacije. U tome je prednjačila autonomna pokrajina Kosovo i Metohija. To je dovelo do novih problema u funkcionisanju ustavne uloge Srbije na njenom prostoru i na nivou jugoslovenske federacije. Tokom osamdesetih godina to je preraslo u političku krizu koja je zahvatila celu jugoslovensku zajednicu. Jer, u dužem vremenskom periodu u odnosima između organa i rukovodstava Republike i pokrajina došlo je do ozbiljnih nesaglasnosti i suprostavljenosti, do međusobnog nepoverenja i zategnute atmosphere, koja je bitno uticala na društveno-politički život, na razvoj privrednih i drugih

¹¹ 18. Sednica CKSKS (1982), str. 495.

društvenih aktivnosti i na donošenje odluka u Skupštini SR Srbije. U javnosti su preovladali stavovi da se konstituisanje i funkcionisanje SR Srbije, kao države i samoupravne zajednice postavlja kao važno pitanje prava srpskog naroda da formira svoju državu ravnopravno i jednako kao i drugi narodi u SFRJ, koje nije do kraja ostvareno, jer nije u praksi dosledno realizovan ustavni princip da su autonomne pokrajine u sastavu SR Srbije.¹²

Rečavanje ovih problema bilo je jedino moguće putem donošenja novog ustava Republike Srbije. U javnoj raspravi o amandmanima na Ustav Republike Srbijeстало se na stanovište da predložene promene po svojoj suštini treba da otvore mogućnost da SR Srbija, kao država i društvenopolitička zajednica, može uspešno ostvarivati sve svoje funkcije na celoj svojoj teritoriji. Nasuprot tome, najviša rukovodstva u SAP Vojvodini i SAP Kosovo odlučno su se suprostavljali promenama, smatrajući da se njima suštinski menja ustavni položaj autonomnih pokrajina, osporava njihov status konstitutivnog elementa jugoslovenske federacije, pa time bitno menja i ustavni koncepciju federacije. Međutim, na društvenoj sceni tih godina širom Republike Srbije pojavljuju se organizovani mitinzi i masovno okupljanje pristalica koje podržavaju promenu ustava, kojom će jačati jedinstvo i zajedništvo u Republici Srbiji, nasuprot protestima i negodovanju protivnika ustavnih promena naročito u Kosovu i Metohiji.

Ustavom Republika Srbija¹³ (1990. god.) je definisana kao demokratska država svih građana koji u njoj žive, zasnovana na slobodama i pravima čoveka i građanina, na vladavini prava i na socijalnoj pravdi, u čijem sastavu se nalaze AP Vojvodina i AP Kosovo i Metohija kao oblici teritorijalne autonomije (čl. 6). Autonomne pokrajine obrazovane su u skladu sa posebnim nacionalnim, istorijskim i kulturnim svojstvima njihovih područja (čl. 108). U skladu s tim autonomne pokrajine donose program privrednog, naučnog, tehnološkog i socijalnog razvoja,...budžet i završni račun odnosno odluke i opšte akte u skladu sa Ustavom i zakonom, kojima uređuju pojedina pitanja od interesa za građane u pokrajinama...te izvršavaju zakone, druge propise i opšte akte Republike Srbije čije je izvršavanje povereno organima autonomnih pokrajina...obrazuju organe, organizacije i službe autonomnih pokrajina...kao i obavljaju druge poslove utvrđene Ustavom i zakonom, kao i statutom autonomne pokrajine. Statut je najviši pravni akt autonomne pokrajine, kojim se na osnovu Ustava utvrđuju nadležnosti autonomnih pokrajina, izbor, organizacija i rad njenih organa i druga pitanja od interesa

¹² Šuvar: isto. str.120.

¹³ Ustav Republike Srbije (1990).

za autonomnu pokrajinu (čl. 110). Time je novim ustavnim rešenjima otvoren proces za konstituisanje i organizovanje Republike Srbije kao jedinstvene državne zajednice.

Međutim, u procesu rasprave o amandmanima na Ustav Republike, kao i u njegovoj primeni na Kosovu i Metohiji su pokrenuti veliki protesti i demonstracije. To je naročito došlo do izražaja tokom 1987 i 1989. godine, kada se veliki pritisak vršio na srpski narod i druge nealbanske narodnosti. Istovremeno, to je period, kada srpski narod masovno protestuje zbog proganjanja, napada na ljude i imovinu, odnosno zbog terora koji se sprovodi nad njim. Suprostavljujući se napadima širom Srbije se organizuju masovni protesti Srba sa Kosova i Metohije, koji tim putem žele da ukažu na svoj težak položaj i ugroženost daljim opstankom na Kosovu i Metohiji. U pojedinim delovima zemlje, pre svega u najvišim rukovodstvima Republike Slovenije, Republike Hrvatske i autonomne pokrajine Vojvodine ne nailaze na razumevanje za svoje teško stanje na Kosovu. To izaziva velike reakcije i nezadovoljstvo širom Srbije, koja pruža podršku svom narodu na Kosovu i Metohiji da istraje u zahtevima za poboljšanje svog položaja. U vezi s tim u Republici Srbiji i Federaciji preduzimaju se brojne aktivnosti na rešavanje ovih problema, ali zbog dugogodišnje nefikasnosti, kako republičkih tako i saveznih organa u njihovom rešavanju, nepovoljno stanje na Kosovu i Metohiji se još više produbljuje.

Tokom prve decenije ovog veka, suočena sa velikim problemima na Kosovu i Metohiji posle mirovnog sporazuma u ostvarivanju Rezolucije 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, a radi ostvarivanja jedinstva na svojoj celoj teritoriji, u Preambuli novog Ustava Republike Srbije (2006. god.) se konstatiše da su Pokrajina Kosovo i Metohija sastavni deo teritorije Srbije i da ima položaj suštinske autonomije u okviru suverene države Srbije.¹⁴ Članom 182 Ustava je utvrđeno da su autonomne pokrajine autonomne teritorijalne zajednice osnovane Ustavom, u kojima građani ostvaruju pravo na pokrajinsku autonomiju, odnosno autonomne pokrajine u skladu sa Ustavom i svojim statutom uređuju nadleđnost, izbor, organizaciju i rad organa i službi koje osnivaju, a u skladu sa zakonom uređuju pitanja od pokrajinskog značaja iz oblasti prostornog planiranja i razvoja i sektorskih politika privrede, sporta, kulture, zdravstva, socijalne zaštite i javnog informisanja na pokrajinskom nivou. Međutim, kosovski privremeni organi ne prihvataju Ustav Republike Srbije i rade prema svojim ustavnim i zakonskim dokumentima, a pregovori o rešavanju kosovskog pitanja prema Rezoluciji 1244 SB Ujedinjenih nacija

¹⁴ Ustav Republike Srbije (2006), str.3.

bezuspešno traju gotovo dve decenije. To predstavlja veliki ograničavajući faktor da Republika Srbija uspostavili svoju ustavnu nadležnost na celoj svojoj teritoriji.

1.3 Međunarodno problematizovanje stanja na Kosovu i Metohiji

Poseban problem se javlja za vreme velikih nemira na Kosovu i Metohiji marta 1989. godine kada je 1300 rudara albanske narodnosti stupilo u štrajk odbijajući da napusti rudnik Stari Trg, koji su se nalazili u jami dubokoj 700 metara ispod zemlje, kod Kosovske Mitrovice, zahtevajući da se ispune njihovi zahtevi, pre svega da neće promene ustavnih načela iz 1974. godine, odnosno da neusaglašena pitanja ostanu takva kakva jesu. Protestovali su protiv novog Ustava SR Srbije, jer smatraju da se ukidaju nadležnosti pokrajine, da se ograničavaju i ugrožavaju njihova prava, jezik, institucije i sl. Posebno su isticali nezadovoljstvo nekim kadrovskim rešenjima na Kosovu i Metohiji, pre svega smenjivanjem Azema Vlasija sa funkcije predsednika PKSK Kosova i Metohije. Zahtevali su da među rudare odmah na razgovor dođu najviši funkcioneri Federacije, posebno dr Stipe Švar, predsednik PCKSKJ, Slobodan Milošević, predsednik PCKSKS i Ali Šukrija, istaknuti dugogodišnji kosovski kadar u organima Federacije.

Od mnogobrojnih demonstracija na Kosovu najviše interesovanja u javnosti su izazvale vesti sa Kosova i Metohije o dramatično teškom stanju rudara u jami, njihovoj iscrpljenosti, padanju u nesvest, opasnosti po život i sl. Na Kosovu i Metohiji i oko Starog Trga okupile su sebrojne TV stanice, novinari, kako domaći tako i strani. Vest o višednevnom štrajku i teškom položaju rudara u rudniku brzo su obišle svet i nalazile se na prvim stranicama sredstava informisanja. Najviše državno rukovodstvo u SFRJ smatralo je da se moraju preduzeti neophodne mere kako bi se rudari evakuisali iz rudnika. S tim u vezi, najveći državni rukovodioci Raif Dizdarevića, predsednik Predsedništva SFRJ i general Petar Gračanin, predsednik Predsedništva Srbije posetili su rudnik, ali rudari su odlučno odbili da učestvuju u razgovoru s njima. Drama oko rudara brzo se zaoštravala i sa njima se širila solidarnost rudara širom sveta, što je narušavalo ugled SFRJ u svetu. Posebno veliko nezadovoljstvo u Republici Srbiji je izazvala solidarnost rukovodstva u Republici Sloveniji i Republici Hrvatskoj sa zahtevima starotrških rudara, a naročito izjava Milana Kučana, predsednika Predsedništva Republike Slovenije koji je tim povodom na mitingu u Cankarjevom domu u Ljubljani izjavio da se u Starom Trgu brani Avnojska Jugoslavija.

Sagledavajući ukupno stanje na Kosovu i Metohiji, Predsedništvo SFRJ donelo je posebne mere za SAP Kosovo i Metohija, radi obezbeđenja pravne i imovinske sigurnosti svih građana i efikasnog funkcionisanja institucija koje su od vitalnog interesa za život i rad u Pokrajini, kao i eliminisanja uzroka i posledica nepovoljnog stanja na Kosovu i Metohiji. Pored toga, polazeći od široke podrške ustavnim promenama u Republici Srbiji, Predsedništvo CKSKJ je podržalo promene Ustava SR Srbije i zahtevalo od svih državnih faktora u zemlji da se one što pre donešu, kako bi Srbija mogla svoje funkcije i nadležnosti ostvarivati na celoj svojoj teritoriji.

Suočeni sa velikim problemima u kojima se našla SFRJ, Predsedništvo CKSKJ je odlučilo da se udovolji zahtevima rudara i da predsednik PCKSKJ dr Stipe Šuvar i predsednik PCKSKS Slobodan Milošević posete Kosovo i sa rukovodstvom razgovaraju o smirivanju stanja na Kosovu i Metohiji i oslobođanju rudara iz rudnika. U razgovoru sa političkim aktivom Kosova i Metohije, koga čine najodgovorniji funkcioneri u pokrajini, pored mnogih pitanja koja se odnose na stanje na Kosovu i Metohiji, posebno je značajno što je predsednik Šuvar obavestio rukovodstvo Kosova i Metohije da je Predsedništvo CKSKJ, uz aktivno učešće predstavnika svih republika i pokrajina, nedvosmisleno podržalo ustavne promene u Republici Srbiji i založilo se za njihovu doslednu primenu. Nakon tog razgovora, dogovoren je da predsednik Šuvar poseti rudnik Stari Trg, razgovara sa rudarima i založi se za njihov izlazak iz jame, a da predsednik Milošević zbog pretnji i ugroženosti njegove bezbednosti od ekstremnih Albanaca poseti Elektroprivredu Kosova u Obiliću u kojoj su u većini radili Srbi i drugi građani nealbanske nacionalnosti.

Nalazio sam se radnoj grupi PCKSK Jugoslavije¹⁵, koja je na čelu sa predsednikom dr Stipom Šuvarom¹⁶ obavila razgovore sa rudarima u starom kopu na devetom horizontu pod zemljom. Zahtev rudara je bio da se razgovori sa predsednikom Šuvarom ne održe u nekoj kancelariji već isključivo u samom rudniku. To je bio veoma rizičan, opasan i nesiguran odlazak u rudnik, ali, i pored svih upozorenja nadležnih državnih organa na opasnost silaska u jamu, s obzirom da se u rudniku nalazilo dosta zaostalog eksploziva koji se koristi za miniranje i kopanje rude, nije bilo odustajanja (Državne bezbednosti i Vojne obaveštajne službe). Na sve primedbe i upozorenja, Šuvar se nije obazirao i ostao je odlučan u stavu da ide na razgovor sa rudarima u samom rudniku. S

¹⁵ Radnu grupu su činili: članovi PCKSKJ Radiša Gačić i Uglješa Uzelac, Juri Bajec, član PCKSK Srbije i Milan Vujović, šef Kabineta predsednika PCKSKJ.

¹⁶ Šuvar (1989), str. 109-110.

obzirom da su se mnogi rudari i udruženja širom sveta solidarisali sa albanskim rudarima, cilj razgovora je bio da rudari napuste rudnik i da se u miru i u institucijama sistema razgovara o njihovim zahtevima. Razgovor Šuvara sa rudarima bio je mučan, neizvestan i sa velikim nepoverenjem. Rudari su ostali isključivi u svojim zahtevima, posebno protiv ustavnih promena u Republici Srbiji, nisu prihvatili ni predlog da se o tome razgovara u okviru institucija sistema.

Zašto ovo ističememo? Smatramo da je ovo prvi put da je štrajk rudara u Starom Trgu na Kosovu i Metohiji i uopšte kosovski problem dobio veliki publicitet u svetu, što se veoma negativno odrazilo na položaj naše zemlje. Time je problem Albanaca na Kosovu i Metohiji internacionalizovan i postao gotovo svakodnevni problem u svetu.¹⁷ Tome je u velikoj meri doprinela i podrška rudarima koja je dolazila iz pojedinih republika, u čemu su prednjačile republike Slovenija i Hrvatska. To je sve više predstavljalo veliki problem za jugoslovensku zajednicu u rešavanju ovog gorućeg problema, što će se na kraju prošlog i početkom ovog veka i potvrditi. Jer, nemiri i ratni sukobi koji su krajem devedesetih godina prošlog veka zahvatili pojedine republike u zemlji doveli su do raspada jugoslovenske federalne zajednice. Te sukobe iskoristile su terorističke grupe na Kosovu i Metohiji i uz svestranu pomoć dela međunarodne zajednice olijene u agresiji NATO-a na našu zemlju, neustavno i protivno međunarodnom pravu proglašile celokupnu teritoriju Kosova i Metohije za samostalnu državu.

2. RAZVOJNE FAZE MEĐUSOBNIH ODNOSA

Strateški zahtevi pokrajinskog rukovodstva Kosova i Metohije kroz sve godine postojanja jugoslovenske zajednice mogu se posmatrati kroz dva ključna pristupa u promeni njihovog stanja:

¹⁷ Primera radi, prilikom posete NR Indiji (1988) predsednik PCKSJ dr Stipe Šuvar održao je predavanje na državnom Institutu Gandhi u Nju Delhiju uz prisustvo Radživa Gandija predsednika i članova Vlade, u kome je govorio o razvoju Jugoslavije, pa prema tome i o problemima na Kosovu. Kada je govorio o Kosovu, jedna velika grupa novinara počela je iznenada da se smeje. Svi smo se iznenadeno gledali. Šuvar je pitao o čemu se radi. Začuđeno su pitali koji je problem Kosova kad svakog dana u Indiji u sukobima gine desetine ljudi a na Kosovu toga nema, interesovalo ih je u čemu je to problem. Šuvar je govorio o našim specifičnostima i višenacionalnoj zajednici u maloj zemlji, jer za njih ako nema poginulih to nisu veliki problemi.

2.1 Ustavnopravni položaj Kosova i Metohije

Konstituisanje Kosova i Metohije, kao autonomne pokrajine u okviru Republike Srbije predstavlja prvu fazu u težnji albanskog naroda i njegovog rukovodstva da se kroz ustavnost, zakonodavstvo i izvršnu vlast otvori prostor za samostalnost i odvajanje Kosova od Republike Srbije. U tom procesu rukovodstvo Kosova i Metohije imalo je podršku u delu najviših organa u autonomnoj pokrajini Vojvodini i pojedinim republikama. To je podrazumevalo ustavnu samostalnost u ekonomskoj i razvojnoj politici, zakonodavstvu, sudstvu, lokalnoj samoupravi, bezbednosti i direktnoj povezanosti pokrajine sa federacijom i federalnim organima, zaobilazeći Republiku Srbiju u čijem se sastavu nalazi. Tome su u velikoj meri doprinisala nastojanja pojedinih jugoslovenskih republika, pre svega Slovenija i Hrvatska, da se u primeni ustavnih rešenja teži relativizaciji svih normi kojima se konkretizuju zakonske odredbe i odluke o njihovoј primeni. To je u praksi otvaralo prostor za različito tumačenje i primenu ustavnih i zakonskih odredaba, odnosno jačanje republičkih i pokrajinskih interesa u odnosu na zajedničke interese u Federaciji.

Veoma je indikativan podatak da su pojedini najviši pokrajinski rukovodioci često zaobilazili državne organe Republike Srbije i odlazili na konsultacije, razmenu mišljenja i dogovore o ostvarivanju svojih interesa sa najvišim rukovodicima u republikama Sloveniji i Hrvatskoj. Jedno od glavnih pitanja odnosilo se na odnose između Republike – autonomnih pokrajina. Ti razgovori najčešće su vođeni sa Edvardom Kardeljem i Vladimirom Bakarićem. O tome svoje sećanje iznosi Boško Krunic visoki rukovodilac u pokrajini Vojvodini i Federaciji u svojoj knjizi “Decenija zamora i raskola,”¹⁸ u kojoj konstatiše da se rukovodstvo pokrajine držalo teze da je autonomna pokrajina ravnopravna sa republikom i da ima istu poziciju u Federaciji. S druge strane, Republika Srbija dugi niz godina nije precizno definisala područje ustavne regulative republičkih organa za celu Republiku, što je otvaralo prostor za različito ponašanje autonomnih pokrajina unutar Republike. To su posebno koristile separatističke snage na Kosovu i Metohiji u borbi za samostalnost i izdvajanje iz Republike Srbije.

¹⁸ Krunic (2009), str.29. i 361-362. U periodu 1987-88. god. obavljao je funkciju predsednika Predsedništva CKSKJ.

2.2 Internacionalizacija kosovskog pitanja

Druga faza se odnosi na to, da je jedan od najvećih problema sa kojima se suočila naša zemlja bila internacionalizacija kosovskog pitanja. Tokom postojanja jugoslovenske zajednice kosovsko rukovodstvo je stalno nastojalo da probleme Kosova i Metohije internacionalizuje i uključi strani faktor u njegovo rešavanje. Međutim, u meri u kojoj je SFRJ bila jaka kao država i uživala međunarodni ugled, pitanje Kosova i Metohije je smatrano za unutrašnju stvar zemlje i njene politike. Nesporno je da internacionalizacija predstavlja svetski proces povezivanja, sporazumevanja, udruživanja i integrisanja više država i njenih institucija i organizacija. Ona se može ostvarivati na više načina: politički, institucionalno, ekonomski, naučno-tehnološki, vojno i sl. U osnovi svakog šireg međunarodnog povezivanja i saradnje стоји određeni cilj, najčešće se radi o interesima.

Kada se radi o našoj zemlji njen je interes povezivanje sa međunarodnom zajednicom kroz ekonomsku saradnju, trgovinsku razmenu, prliv stranog kapitala, primenu i razmenu savremenih naučno - tehnoloških dostignuća, sloboden protok robe, kapitala i ljudi. Oblici saradnje zavise od razvijenosti jedne zemlje i veoma su različiti. Pored nesumnjivo pozitivnih strana koje donosi saradnja, ispoljavaju se i neki negativni trendovi koji mogu imati nepovoljne posledice po zemlju. To se posebno odnosi na dominaciju stranog kapitala u bitnim privrednim granama u državi, kao što su pre svega industrija, bankarstvo, infrastruktura i druge kapitalne privredne grane. U našoj privrednoj istoriji poznata su ta iskustva. Takav primer o negativnom delovanju stranog kapitala u jednoj državi pokazuje uticaj nemačkih banaka u Kraljevini Jugoslaviji, posebno Opštег jugoslovenskog bankarskog društva a.d. koje je od moderne evropske banke mešovitog tipa, postalo vodeća nemačka banka na Balkanu, koja je pod kontrolom držala jugoslovensku drvnu, prehrambenu i tekstilnu industriju i finansijskim uticajem prisiljivala poslovne partnera na povezivanje sa firmama Trećeg Rajha, podstičući privredno preplitanje i jačanje nemačkog uticaja.¹⁹ Širenjem uticaja na Balkanu neposredno pred Drugi svetski rat preko Opštete jugoslovenskog bankarskog društva 91,8% ukupnog akcionarskog kapitala bilo je pod kontrolom banaka iz Trećeg Rajha, koga su činili: Creditanstalt-Wiener Bankverein sa 50,3%, Societe General de Belgique sa 38,3%, švajcarski Basler Handelsbank sa 5,4% i Češka Union banka sa 4,0% akcija.²⁰ Međutim, sa novim nemačkim vlasnicima ovo akcionarsko društvo postalo je glavni nemački privredno-finansijski

¹⁹ Ristović (1991), str.240-241.

²⁰ Vučović (2002), str. 65.

instrument za obezbeđenje ekonomskih, a zatim i političkih pozicija Trećeg Rajha u Kraljevini Jugoslaviji.²¹ S tim u vezi, Dragana Gnjatović konstatiše da ulaganje inostranog kapitala u jugoslovensku privrednu, koje je u izvesnoj ograničenoj meri doprinisalo industrijalizaciji zemlje, nije dovelo do njenog privrednog osamostavljanja već do veće zavisnosti od inostranstva, jer koćeći razvoj proizvodnje finalnih proizvoda, koja bi se zanivala uglavnom na korišćenju i preradi vlastitih sirovinskih bogatstava, strani kapital je u suštini deformisao razvoj celokupne jugoslovenske privrede.²² Imajući to u vidu, možemo se upitati kakvu dugoročnu perspektivu ima naša privreda, posebno bankarstvo kada je oko 75% bankarskog sektora u vlasništvu stranog kapitala sa tendencijom rasta,²³ jer, kako s pravom konstatiše Petar Petrović model industrijskog razvoja zasnovan na stranim investicijama i pasivnoj državi ne daje rezultate, niti se sa strane investicijama može upravljati.²⁴

Kada se radi o Kosovu i Metohiji, još većoj Internacionalizaciji problema doprineli su i događaji koji su se dešavali u jugoslovenskoj državi krajem prošlog i početkom ovog veka. Ratna dejstva koja su zahvatila teritoriju država Hrvatske i Bosne i Hercegovine i sankcije koje su uvedene Republici Srbiji od strane zemalja Evropske unije i SAD bile su pogodno tlo da terorističke i separatističke snage pokrenu oružani napad na teritoriji Kosova i Metohije protiv sopstvene države, pre svega pripadnika srpskog naroda i drugog nealbanskog življa. Pod izgovorom zaštite Albanaca od iseljavanja sa Kosova i Metohije i sprečavanja “humanitarne katastrofe” pod nazivom „Milosrdni anđeo” mimo odluke Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija zemlje NATO-a predvođene SAD tri meseca su svakodnevno bombardovale teritoriju Republike Srbije.²⁵ Rat se završio Kumanovskim sporazumom i Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti 10. Juna 1999. godine, kada je Kosovo i Metohija stavljen pod upravu Ujedinjenih nacija. Umesto rešavanja sporova u skladu sa Rezolucijom Saveta bezbednosti, Albanci su, uz naklonost međunarodne zajednice, još intezivnije nastavili proterivanje srpskog naroda sa Kosova i Metohije. To je kulminiralo 17. februara 2008. kada je Kosovo i Metohija, uz podršku većine zemalja Evropske unije i SAD jednostrano proglašilo nezavisnost, što je u direktnoj suprotnosti sa Ustavom Republike Srbije i međunarodnim pravom. Nezavisnost Kosova priznalo je 106 od 193 zemlje u

²¹ Aleksić (2002), str.168.

²² Gnjatović (1985), str.45.

²³ Vujović (2015), str.279.

²⁴ Petrović (2013), str.11.

²⁵ Vujović (1999).

svetu. U međuvremenu, velikom diplomatskom aktivnošću rukovodstva naše države, onemogućen je prijem Kosova i Metohije u pojedine međunarodne organizacije (UN, Interpol, UNESCO), pri čemu je 17 zemalja povuklo odluku o priznanju nezavisnosti, tako da i dalje 97 zemalja ostaje pri priznanju Kosova i Metohije kao samostalne države. Ali, ove promene ukazuju na to da se menja slika u svetu o našoj zemlji i realnije se sagledavaju problemi sa kojima se suočavamo na Kosovu i Metohiji.

ZAKLJUČNI STAVOVI O REŠAVANJU SRPSKO-ALBANSKIH ODNOŠA

Iako u otežanim uslovima života u polarizovanom svetu, koji karakterišu sve veće blokovsko svrstavanje, rastući protekcionizam, međusobne ekonomske sankcije, Bregxit u Velikoj Britaniji i druga ograničenja, kada su gotovo sve zemlje preokupirane rešavanjem ekonomskeh problema izazvanih velikom ekonomskom krizom 2008. godine, pred Republikom Srbijom stoe velike obaveze na preduzimanju konkretnijih mera za doslednije sprovođenje Rezolucije 1244 Saveta bezbednosti i Brisedlskog sporazuma²⁶ radi ostvarivanju ustavnih prava na celoj svojoj teritoriji, uz poštovanje vladavine prava i zaštitu pravne i imovinske sigurnosti, izgradnju funkcionalnih i efikasnih institucija, poštovanje ugovora, povećanje produktivnosti, konkurentnosti i podsticanje profitabilnosti.

I pored toga što ne nailazi na potrebnu kooperativnost albanskih rukovodilaca na rešavanju kosovskih problema, zabrinjavajuće je ponašanje dela međunarodne zajednice, što se efikasnije ne založi za poštovanje međunarodnog prava i odluka Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Umesto podrške mirovnom sporazumu, pojedini strani investitori sumnjivog kapitala, koriste privilegije kod separatista za pružene usluge u radu u međunarodnim institucijama u ostvarivanju njihovog cilja o nezavisnosti. Na taj način sve više ulažu kapital u kapitalne investicije, pre svega u telekomunikacije, energetiku, rudnike, putnu privredu i druge objekte i time stiču ogromno bogatstvo, koristeći prirodne resurse, minuli rad i imovinu prvenstveno pravnih i fizičkih lica koja su proterana sa teritorije Kosova i Metohije. Nezavisno što se radi o vlasništvu teritorije Republike Srbije, ovim činom strani investitori krše sve norme međunarodnog prava, koji zbog toga ostaju nesankcionisani.

²⁶ O stanju i analizi makroekonomskih indikatora Srbije i Kosova i Metohije u periodu 2003-2017. godina, šire videti u radu: Rikalović i Molnar (2019), str. 93-110.

Stoga, naša zemlja mora istrajati na doslednom poštovanju svog Ustava i međunarodnog prava i založiti se za angažovanje miroljubuvog i progresivnog sveta da dođe do obostrano prihvatljivog kompromisnog rešenja, koje će voditi do pomirenja i dobrosusedskih odnosa, koje će obezbediti ukupni prosperitet i trajan mir na Balkanu.

Samo mobilizacijom sopstvenih stručnih, naučnih i materijalnih potencijala Republika Srbija može ostvariti svoj brži privredni i ekonomski napredak u regionu. Efikasno rešavanje međusobnih odnosa i najvažnijih aktuelnih otvorenih međunacionalnih pitanja na Kosovu i Metohiji, uz puno poštovanje međunarodnog prava i aktivno učešće međunarodne zajednice mora imati apsolutni prioritet. To je conditio sine qua non za brži i kvalitetniji razvoj naše zemlje, a time i Kosova i Metohije.

SOME ISSUES OF THE ORIGIN AND SOLUTION OF KOSOVO PROBLEMS

Abstract

The paper gives an overview of activities in Serbia to solve the problems in Kosovo and Metohija through defining and achieving the constitutional, legal and political position of Serbia in the Yugoslav federation and autonomous provinces in Serbia and Yugoslavia, and initiating economic measures for faster development of underdeveloped areas in Yugoslavia and the province Kosovo and Metohija. Activities to solve the current problems in Kosovo and Metohija, which were not accepted by the Albanian political structures, which led to armed conflicts and the intervention of NATO forces on Serbia are specially considered. This resulted in the unilateral and unconstitutional independence of the province of Kosovo and Metohija from the state of Serbia. The aim of this paper is to point out that the solution of the Kosovo problem must be based on compromise on both sides, respecting United Nations Security Council Resolution 1244 and the Constitution of the Republic of Serbia, which guarantee respect for the rule of law and protection of legal and property security of all natural and legal persons in Kosovo and Metohija. The research is based on documents of state bodies of the Republic of Serbia and the Federal Republic of Yugoslavia, as well as individual holders of the highest positions in state bodies of that time.

Key words: *Kosovo and Metohija, Serbia, economic measures, sanctions, Security Council Resolution 1244, Constitution of the Republic of Serbia.*

LITERATURA

- Aleksić S. V. (2002), "Banka i moć", Stubovi kulture, Beograd.
- Čolanović B., Šefer B. (1991), "Fond federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina 1965-1990", ECPD, Beograd.
- Čolanović B., Ostojić P. Nj., Mirković T. (2009), "Politika razvoja nedovoljno razvijenih područja", ECPD, Beograd.
- Gnjatović, D. (1985), "Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije", Ekonomski institut, Beograd.
- Krunić B. (2009), "Decenija zamora i zastoja", Prometej, Novi Sad.
- Petrović P. "Politika", Beograd. 12.maj 2013.
- Rikalović G., Molnar D., (2019), „Srbija i Kosovo i Metohija: Stanje i analiza makroekonomskih indikatora u periodu 2003-2017. godine,, *Ekonomski vidici br. 1_2/2020*, 93-110.
- Ristović M. (1991), "Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45", Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd.
- Šuvar S. (1989), "Nesavršeni mandat", knjiga 1. Globus, Zagreb.
- Vlaškalić T. (1982), "Zadaci SKS u daljoj izgradnji i jačanju jedinstva i zajedništva u SR Srbiji", Komunist, Beograd.
- "Ustav SFRJ", Savezna administracija, Bgd, 1974.
- "Ustav SRS", Sl.glasnik RS, Bgd, 1990.
- "Ustav Republike Srbije", Kancelarija za saradnju s medijima Vlade Republike Srbije, Bgd. 2006.
- Vujović M. (2002), "Put u akcionarstvo", Vedes, Beograd
- Vujović M. (2015), "Ekonomski aspekti stranog kapitala u bankarskom sektoru", *Ekonomski vidici br. 2-3/2015*.
- Vujović M. (1999), "Ratni ciljevi alijanse", Politika, Beograd, 9. i 10. Jun 1999.
- "1945-1985 Jugoslavija", SZZS, Bgd, 1986.
18. Sednica CKSKS (1982),"Zaključci o zadacima SKS ostvarivanju ustava i daljoj izgradnji i jačanju jedinstva i zajedništva u SR Srbiji", Komunist, Bgd str. 495.
- Dokument (1983): "Zaključni deo Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije", NIŠRO ,Oslobodenje, Sarajevo, str.197.

Originalni naučni rad

TRADE, ECONOMIC AND INDUSTRIAL GROWTH OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Jelena Bjelić*

jelena.nemanjabj@gmail.com

Ognjen Erić**

ognjen.eric@ef.unibl.org

Snježana Vujnić***

sn.vujnic@irbrs.org

Abstract

In the era of globalization, the world trade is growing faster than production. Countries are opening up to the global market and they are liberalizing trade. The result is accelerated growth in exports and imports, with exports increasingly becoming a new development paradigm. Many countries adapt their economic structure to the production of goods for export. These are tradable commodities produced mainly by export-oriented industrial sectors. China, South Korea, Germany, and some other countries base their economic growth on so-called export orientation. This choice is possible and desirable for both small and developing countries. The Republic of Srpska (further in text: RS), as an entity in Bosnia and Herzegovina (further in text: BiH), has a small market and is a minor player in international trade. It has no clear long-term economic strategy, and has not implemented all the necessary reforms yet. The economy, and especially the industry, are not structured according to exports, although in the last decade the coverage of imports with exports has been increasing. Exports are increasingly

* Indirect Taxation Authority of Bosnia and Herzegovina

** University of Banja Luka, Faculty of Economics

*** The Republic of Srpska Investment-Development Bank

becoming a factor of economic growth, i.e. they contribute to the GDP growth. The growth of trade with the European Union has the biggest impact on the increase in exports. The results of the regression analysis have confirmed the significance and positive impact of exports on the RS GDP. It has shown that the export is extremely important for economic growth, as each unit of the export growth contributes to the GDP growth by 1.27. The impact of export on the share of manufacturing industry in the GDP is significant and positive, whereas the impact of trade on the GDP is not significant.

Keywords: *Trade openness, exports, imports, economic growth, GDP, Republic of Srpska*

JEL CLASSIFICATION: O40, F10

INTRODUCTION (THEORETICAL ASPECTS AND PREVIOUS RESEARCH)

The international commodity flows are determined by several factors, such as the trade openness and exports. The value of trade, and especially exports, are accelerators of the economic growth. The economic growth and development are complex macroeconomic variables that are influenced by different, more or less significant factors. The current research and findings point to a significant and positive correlation between the GDP growth rates and foreign trade trends: the total trade (or the GDP share) as well as exports.

The survey relates to the RS, an entity in BiH, which geographically belongs to the Western Balkan region. BiH, as a potential candidate for the EU membership, is undergoing comprehensive reforms and processes of the social transition. The other entity is the Federation of BiH, with which the RS, with other constitutional and legal competences, has some integrated economic functions such as the joint market, the fiscal and monetary system, and so on. The reforms and transition processes in BiH are laying the foundations for the market economy. There is a general agreement that this country has liberalized the foreign trade policy and trade relations and is one of the more open economies. The pre-accession phase is characterized by a stabilization and association process, and the verification of a Stabilization and Association Agreement (SAA) which liberalizes trade with the EU.

The World Bank (WB) and International Monetary Fund (IMF) standards for small countries is below 1.5 million people. The RS as an entity

of BiH is a small state. With a population of about 1.3 million, the RS does meet these standards. The classification of the RS market as a part of the world economic space is also important. The assessment depends, to a large extent, on the volume and structure of trade, that is, the foreign trade, which is the best indicator of international integration. Again in this context, the RS and BiH are small economies. According to the WTO, the BiH's economy is a small economy. For example, in 2018, it accounted for only 0.04% of the world merchandise exports (99th place in the world) and 0.06% of imports (93rd place in the world). The RS has an even smaller exchange, which ranks 130th in terms of participation in the world exports and 142nd in terms of participation in the world imports without intra-entity trade.

The world trade and export orientation have a positive effect on the economic growth (GDP or the GDP per capita (pc)) and the economic well-being of countries with varying degrees of development. According to Krugman i Obstfeld¹, the world trade is growing faster than production.

The foreign trade balance ($X - Z$) is a part of the key balance equation. The world trade balance is a de facto balancer of the macroeconomic equilibrium:

$$Y = C + I + G + (X - Z) \quad (1)$$

Of which are: Y – GDP, C – consumption, I – investment, G – sales to the state, $X - Z$ - exports - imports.

If: $Y = C + S + T$, where: S stands for savings and T for transfers, decomposition gives:

$$C + S + T = C + I + G + (X - Z) \text{ or } (S - I) + (T - G) = (X - Z) \quad (2)$$

It can be seen that the GDP deficits or surpluses reflect a foreign trade deficit or surplus.

The interdependence and balance are noted by Meade². He has proved that the creation of trade reduces single costs. Therefore, the initiatives are underway to create new free trade zones and customs unions. Apart from Meade, the pioneer of the regional economic integration theory Balassa also acknowledged the benefits of liberalization in order to have economic growth³. The results of the globalization of the world economy and the trade

¹ Krugman & Obstfeld (2009), p.23.

² Meade (1955).

³ Balassa (1965), p.106.

expansion were seen at the time of GATT, when the global trade grew faster than the production growth Stiglitz and Charlton⁴. Mahmoodi & Mahmoodi established that the exchange growth and export orientation were conditions for having a faster GDP growth⁵.

While exploring the international aspects of trade, Singh analyzed the relationship between the international trade and economic growth⁶. He argued that the trade was one of the “catalysts” for growth and productivity. The trade contribution to economic growth depends on the exchange position relative to other economic activities. China’s experiences are of interest to all countries, including small and developing countries. The comprehensive research carried out by Heshmati & Peng proved the great importance of China’s export growth for its economic growth⁷. The econometric methods have explored and identified the key role of international trade in China’s economic growth. In general, the authors have proved the importance of trade growth for China’s economic development. The Chinese export and overall trade have grown tremendously, which led to dramatic GDP growth. This is the best reason why China plans its economy for the world market. They highlight the evolution of China’s international trade regime as a positive reaction. China is pursuing the right policy in favor of its own trade sector. The European Union is the largest economic partner of the Western Balkan countries. This space needs faster growth rates. Bartlett analyzed in detail the causes of insufficient growth in the Western Balkan region (countries of the former SFRY excluding Slovenia and Albania)⁸. He recognized that along with structural changes and more investment (including FDI), it was necessary to have increased trade, especially exports. He also emphasized both unemployment and poor business environment, which reflected in lower competitiveness. The liberalization of international trade relations is also a condition for faster development for the Western Balkans. It is a region where several liberalization and integration agreements (CEFTA, SAA, EU) are functioning. Bjelic et al. explored the importance of non-tariff barriers that some SEE economies are faced with, especially in the commodity exports⁹. The authors argued that technical barriers to trade diminished the trade between the Western Balkan countries and the EU, without affecting

⁴ Stiglitz, & Charlton (2005), p.133.

⁵ Mahmoodi & Mahmoodi (2016), p. 942.

⁶ Singh (2010), p.1538.

⁷ Heshmati & Peng (2012), p. 52.

⁸ Bartlett (2008), p.85.

⁹ Bjelić et al. (2013).

the extent of intra-regional trade within the countries themselves (this is considered to be due to the stronger cooperation in CEFTA). Gjini explored the international exchange of the Croatian industry between 2003 and 2012 with the assumption of a negative link between productivity and tariffs (he confirmed the hypothesis)¹⁰. Botrić explored the trade relations of the Western Balkan countries and the old EU member states (EU 15)¹¹. He analyzed the determinants of trade within the industry of the Western Balkan countries and the EU 15. While exploring the relationship between globalization, trade and economic growth, Vidovic noted that many successful economies used globalization and broader opportunities to export and accelerate the economic growth¹². BiH is no exception to this. The globalization and trade affect the socio-economic development. When exploring the impact of the FDI on the economic growth of the Western Balkans, Domazet and Marjanovic, in addition to the main hypothesis, also examined the impact of exports and imports on the economic growth¹³. Montanari explored the effects of trade growth between the EU and the Western Balkans¹⁴. He concluded that besides geographical proximity, the growth in exports and imports depended on the creation of trade agreements (in terms of policies and patterns). Buturac et al. stipulated that after 2008, Croatia had become dependant on imports, while commodity exports relied on industrial products¹⁵. Pervan et al. investigated the foreign trade openness index for the manufacturing industry¹⁶. They have proven some of the competitive advantages, but the export growth suggests structural changes in the industry.

The research so far has indicated a significant and positive correlation between trade, export and growth rates. The Southeastern European countries have completed the trade liberalization but still have structural problems and no economies of scale, low competitiveness, etc. The alternatives are the open access to the world market, a greater FDI influx, export and production of tradable goods.

¹⁰ Gjini (2017), p.65.

¹¹ Botrić (2013). p.13.

¹² Vidović (2017), p.99.

¹³ Domazet & Marjanovic (2017), p.8.

¹⁴ Montanari (2005), p.65

¹⁵ Buturac et al. (2019), p.113.

¹⁶ Pervan et al. (2019), p.972.

1. MATERIALS AND METHODS

The correlation and regression analysis are used to determine the interdependence of exports, trade, the GDP growth and industrial production of the RS. The exports and the share of foreign trade in GDP are independent variables, while the GDP is a dependent variable, namely:

$$Y = f((X - Z) / GDP, X)$$

where Y is GDP; $(X - Z) / GDP$ is foreign trade openness; X is export

The analysis uses a simple linear regression model showing the regression equation:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 x_i + \varepsilon_i \quad (i = 1, \dots, n) \quad (3)$$

where Y_i stands for a dependent variable; x_i is an independent (explanatory) variable; β_0, β_1 are unknown constants (regression parameters); ε_i is stochastic member (random error); n is a set size.

The estimated simple linear regression function based on the sample is used for analysis:

$$\hat{Y}_i = b_0 + b_1 x_i \quad (4)$$

where \hat{Y}_i is a dependent on the best-fit regression line; b_0 and b_1 are estimates of unknown regression parameters.

The analysis includes the standard deviation, median, maximum and minimum values, the asymmetry of distribution and a measure of the distribution plane. The regression analysis assesses the statistical significance of the variables: probability (p), t-statistics, the standard error of estimation, and coefficient of determination R^2 . These indicators assess the impact of trade openness and exports on the economic growth, and provide a hypothesis about their impact on the GDP growth. The regression and correlation analysis will show the degree of impact of trade on the GDP growth.

2. FOREIGN TRADE EXCHANGE AND ECONOMIC GROWTH

Although facing difficulties, the RS is improving its foreign trade position. From the beginning of the millennium to 2005, the coverage of imports was extremely low, with only 1/4 to 1/3 of exports per unit of the imported goods. The situation has improved significantly after 2015 when the coverage of imports exceeded 2/3 as each unit of imports accounted for 0.65-0.70 exports. Although the RS economy is still dependent on imports, the foreign trade deficit has declined relatively, from extremely high deficits in the first five years, and then there was a longer period in which the foreign trade deficit was decreasing. Finally, in 2017 and 2019 there was the lowest import dependency when deficits amounted to 1.42 and 1.48. billion marks (KM). The simplified analysis shows an improvement in foreign trade flows, although such trends are also affected by an unfavorable opening balance (in 2002, exports amounted to only KM 566 million, with a foreign trade deficit of KM 1.6 billion). Table 1 shows the RS trade with the world between 2001 and 2018. During the observed period, the exports and imports increased, except in the years of the economic crisis. The coverage of imports by exports has a positive trend and according to the latest data for 2018, it is 71.7%. Despite positive developments, the deficits still represent the key economic problem for the RS.

Table 1 Commodity exchange (2001-2018)

Year	Exports*	Index	Imports*	Index	Coverage of imports by exports
2001	0,60	100	1,70	100	35
2002	0,57	95	2,16	128	26
2003	0,61	108	2,28	105	27
2004	0,84	138	2,70	119	31
2005	1,13	134	2,95	109	38
2006	1,54	136	2,76	94	56
2007	1,67	109	3,35	121	50
2008	1,92	115	4,15	124	46
2009	1,67	87	3,57	86	47
2010	2,18	130	4,05	114	54

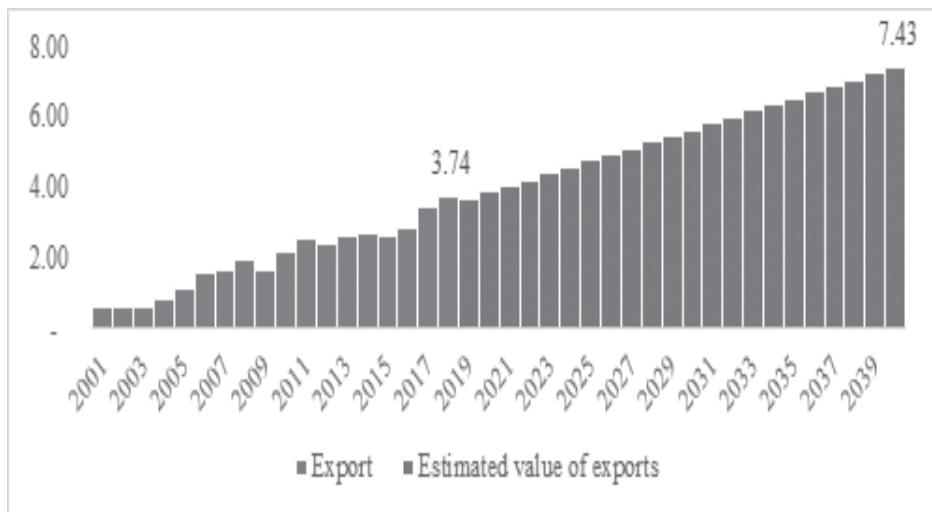
2011	2,56	118	4,58	113	56
2012	2,37	93	4,49	98	53
2013	2,60	110	4,56	102	57
2014	2,69	103	4,95	109	54
2015	2,61	97	4,37	88	60
2016	2,87	110	4,43	101	65
2017	3,48	121	4,90	111	71
2018	3,74	108	5,22	107	72

* billion KM

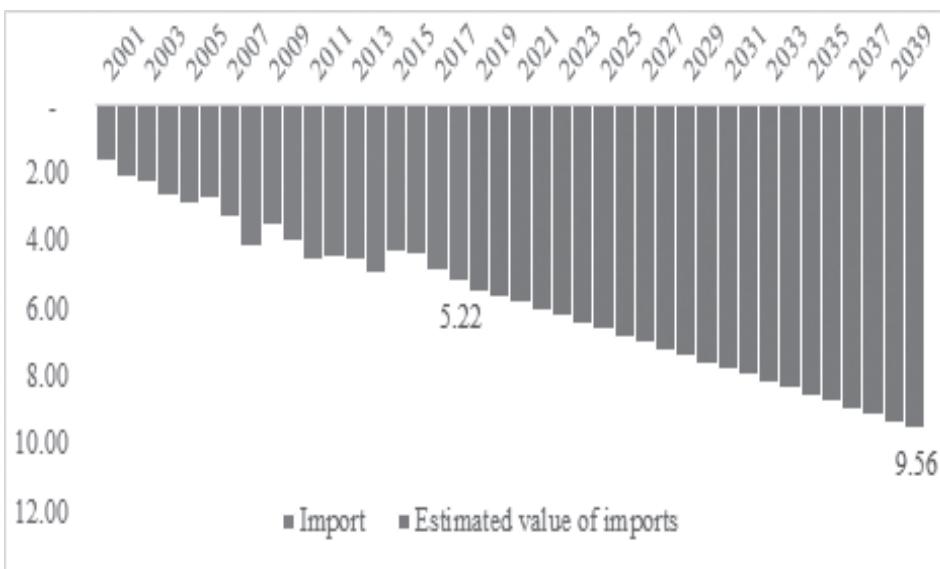
Source: Statistical Office of the Republic of Srpska, 2020.

The analysis of the geometric mean trade shows faster average growth of exports (10.60%) than imports (6.4%) in the period 2001-2018. However, the exports during the 18-year period were not sufficient in any one year to cover imports. Extrapolation of the trend gives projections of imports and exports. According to Chart 1 and 2, the surplus will not be achieved until 2040. Therefore, it is necessary to mobilize economic and other resources, increase exports and settle long-term trade deficits in the RS faster.

Chart 1 Projection of goods exports by 2040 (KM billion)

Source: Authors calculation in Xlstat software

Chart 2 Projection of goods imports by 2040 (KM billion)

Source: Authors calculation in Xlstat software

Italy and Serbia are the main foreign trade partners of the RS, with which the RS reaches the highest values of imports and exports. When considering the major partners, the RS has the largest deficits with Serbia, Russia and China, while the value of imports and exports with Italy is equalized, with almost full coverage of imports.

Table 2 Largest foreign trade partners in 2018

Country	Exports*	%	Country	Imports*	%
Italy	0,573	15,3	Serbia	0,876	16,8
Serbia	0,485	13	Italy	0,587	11,2
Croatia	0,473	12,6	Russia	0,540	10,3
Slovenia	0,404	10,8	Germany	0,446	8,5
Germany	0,336	9	China	0,340	6,5
Austria	0,287	7,7	Slovenia	0,285	5,5
Montenegro	0,160	4,3	Croatia	0,227	4,3

The Nether-lands	0,110	2,9	Austria	0,191	3,7
France	0,107	2,9	Hungary	0,160	3,1
Slovakia	0,107	2,9	Iran	0,140	2,7
Other coun-tries	0,700	18,10	Other coun-tries	1,430	27,4
Total	3,742	100	Total	5,222	100

*billion KM

Source: Statistical Office of the Republic of Srpska, 2020

The RS has the largest trade exchange with the EU members and CEFTA. The major importers are Russia and China, which account for 10.3% and 6.5% of imports in 2018, respectively. The reasons are structural in nature; the imports from Russia (10.3%) are energy, and from China (6.5%) a wider range of goods. It has the largest surpluses with Croatia, Slovenia, Montenegro, Austria, France and Slovakia. The trade with the EU and CEFTA, with Russia and China, constitute exchanges with the largest regional economic groups and countries (Table 3 shows the trade in goods for 2017 and 2018).

Table 3 Exports and imports by economic groups of countries

Region	Exports			Imports			Structure 2018	
	2017*	2018*	Index	2017*	2018*	Index	2017*	Uvoz
EU-28	2,52	2,74	109	2,44	2,65	109	73,1	50,7
CEFTA	0,65	0,73	113	0,94	0,98	104	19,5	18,8
EFTA	0,09	0,10	112	0,02	0,03	138	2,8	0,5
Other developed countries	0,10	0,06	61	0,24	0,24	101	1,6	4,7
Developing countries	0,10	0,10	95	1,25	1,31	105	2,6	25,1
Unallocated	0,01	0,02	110	0,01	0,01	95	0,4	0,2
Total	3,48	3,74	108	4,90	5,22	107	100,0	100

*billion KM

Source: Statistical Office of the Republic of Srpska, 2020.

The EU member states are the largest trading partners of the RS and

they account for over 73% in exports and over 50% in the import of goods. In 2018, the RS traded with 19.5% of commodity exports and 18.8% of imports with CEFTA. The RS has a surplus with the EU (KM 89 million in 2018) and a deficit with CEFTA (over KM 250 million). The SAA is applied with the EU and a free trade zone has been established with CEFTA.

3. RESULTS OF APPLYING REGRESSION ANALYSIS

The regression analysis was chosen to quantify the impact of commodity exports on the economic growth. In this way, the impact of trade and export on the economic growth and the impact of export on the growth of the RS manufacturing industry can be valorized. The regression analysis shows the intensity, direction and significance of trade, i.e. it shows export as a predictor variable in explaining the GDP trends, and a manufacturing industry as a dependent variable in selected models.

Table 4 GDP, trade and manufacturing industry in the RS

Year	GDP*	Trade **	Export of goods*	Import of goods*	Manufact. industry ***
2009	8,24	0,64	1,67	3,57	0,093
2010	8,32	0,75	2,18	4,05	0,086
2011	8,68	0,82	2,56	4,58	0,089
2012	8,59	0,80	2,37	4,49	0,078
2013	8,76	0,82	2,60	4,56	0,087
2014	8,85	0,86	2,69	4,95	0,087
2015	9,21	0,76	2,61	4,37	0,097
2016	9,63	0,76	2,87	4,43	0,107
2017	10,08	0,83	3,48	4,90	0,113
2018	10,68	0,84	3,74	5,22	0,117

* (billion KM); ** (% GDP); ***(% GDP)

Source: Statistical Office of the RS, 2020

The results of the regression analysis are presented in the following three tables. Each of them has three sections: (a) the results of the summary regression statistics, (b) the results of the analysis of variance (ANOVA), and (c) the evaluation of the significance of the parameters in the model and the definition of the regression equation. Table 5 shows the results of the analysis where the GDP is a dependent variable and commodity export is a predictor variable. The results of the summary statistics show a value of the coefficient of determination of 0.95, which means that 95% of the GDP changes in this analysis are explained by the movement of exports. The result leads to the conclusion about the sensitivity of the GDP to the movement of exports. The results from the first section are confirmed by the high values of the F test in the second section and the probability far below 5%, which indicates the significance of the selected model. In the third section, the value of the export coefficient is 1.27, which, with a t test value over 8.7 and a probability below 5%, again confirms the statistical significance of exports for the value of the GDP. Thus, the coefficient of exports is positive and significant, and the regression model equation is:

$$y = 1.2712x + 5.6797$$

meaning that for each change in exports per one unit, the GDP would increase by 1.27.

Table 5 The regression analysis, GDP-dependent variable, export- independent variable

<i>Regression Statistics</i>					
Multiple R	0,95				
R ²	0,90				
Adjusted R ²	0,88				
Standard Error	0,27				
Observations	10				
<i>ANOVA</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Signif. F</i>
Regression	1	5,14	5,14	70,07	0,0000..
Residual	8	0,59	0,07		
Total	9	5,73			

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	
Intercept	5,70	0,42	13,71	0,000000..	
Export of commodities	1,27	0,15	8,37	0,000000..	

Source: Author's calculation

Table 6 shows the results of a regression analysis where the share of manufacturing in GDP is a dependent variable and commodity export is a predictor variable. The results of the summary statistics show a coefficient of determination of 0.59, which means that 59% of changes in the manufacturing industry are explained by the movement of exports from the RS. The results from the first section show high values of the F test in the second section and a probability of 0.9% which is well below the 5% limit value, i.e. the model is adequate for statistical inference. In the third section, the value of the export coefficient is 0.016, the value of the t test is over 3.78, and the probability of the test is less than 5%, which indicates the statistical significance of exports for the manufacturing industry. Thus, the coefficient of export is positive and significant, but very small, as shown by the equation of the regression model:

$$y = 0.0166 X + 0.051$$

meaning that any change in exports by one unit affects the growth of the manufacturing industry by 0.016 units.

Table 6 The regression analysis, manufacturing industry - dependent variable, export – independent variable

<i>Regression Statistics</i>				
Multiple R	0,766			
R ²	0,587			
Adjusted R ²	0,535			
Standard Error	0,008			
Observations	10			
ANOVA				

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression	1	0,0009	0,0009	11,3640	0,009
Residual	8	0,0006	0,000..		
Total	9	0,0015			
	<i>Coeffi-cients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	
Intercept	0,0510	0,0135	3,7824	0,0054	
Export of com-modities	0,0166	0,0049	3,3711	0,0098	

Source: Author's calculation

Table 7 shows the results of the regression analysis where the GDP is the dependent variable and trade is the predictor variable. The summary statistics shows a coefficient of determination of 0.22 i.e. only 22% of changes in the GDP explain the movement of the trade participation. Since R² has a lower value than it is statistically acceptable, the model is not adequate for the statistical inference. This is indicated by the results of the F test, and a probability that is well above the 5% limit value (0.17). Since the coefficient of export is 5.84 and the value of the t test is 1.49, and the probability of the test is greater than 5%, the share of trade in the GDP is not significant for the GDP movements.

Table 7 The regression analysis, GDP- dependent variable, trade – independent variable

<i>Regression Statistics</i>					
Multiple R	0,47				
R ²	0,22				
Adjusted R ²	0,12				
Standard Error	0,75				
Observations	10				
ANOVA					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression	1	1,25	1,25	2,24	0,17

Residual	8	4,48	0,56		
Total	9	5,73			
	<i>Coeff.</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	
Intercept	4,50	3,08	1,46	0,18	
Trade	5,83	3,90	1,49	0,17	

Source: Author's calculation

DISCUSSION AND CONCLUSION

The international trade is imperative for faster economic or commodity export growth. This hypothesis has been proven in numerous scientific papers and researches. Therefore, a faster growth of international exchange than the growth in production is a logical sequence of economic policies that are often based on the principles of neo-mercantilism.

Therefore, the world trade and export growth contribute to economic growth and prosperity. The GDP growth is largely generated by the production of goods. The trade openness and export orientation are just some of the indicators of foreign trade for the largest and most developed economies, as well as smaller countries, whether they are fast growing or developing countries. The importance of trade is also evident from the foreign trade balance ($X - Z$), which is the constituent of the key balance equation, whereby the external balance (surplus / deficit) ensures the macroeconomic balance.

Thus, total foreign trade and exports are factors of the economic growth. The research mainly shows a significant and positive correlation between the GDP growth and trade indicators. BiH is a small country, a potential candidate for the EU membership and a member of CEFTA. Both BiH and the RS are almost insignificant as world trade actors (BiH in 2018 provided only 0.04% of the world merchandise exports and 0.06% of imports). The RS (as well as Bosnia and Herzegovina) has ongoing deficits in trade with the world. Despite the unfavorable current situation, the trends are encouraging. The reforms and the European integration largely determine the direction of the economy and industry of the RS. The BiH's domestic market must grow at an above-average rate. It must increase trade with the EU and CEFTA members, and some other countries, as well. The average duty rate applied to all products is slightly above 6%. In addition, the trade of the RS accounts for about 80% of the

GDP, suggesting that this is a country with a liberalized foreign trade regime. The openness in the sphere of the RS foreign trade stems from the fact that BiH is a signatory to several trade arrangements. A liberal import and export regime was created with the largest partners, based on mutual preferences for most of the trade in goods and services. But the benefits of a liberal approach can only be realized if exports grow and the trade surpluses are achieved. The statistical analysis has shown that trends in this area are not favorable and that deficits will not be eliminated until 2040 (unless the current approach changes). Furthermore, there is a low share of manufacturing in GDP. This is due to an unfavorable production structure. The RS needs to implement structural reforms faster, with a focus on increasing external competitiveness and exports. The industrial sector needs to be “profiled” for exports to the global market. The commodity exports mainly refer to exchangeable goods produced in the industrial sector. The results of the regression analysis are generally consistent with the hypotheses. The impact of exports on GDP is significant and positive. With a coefficient of determination of 0.95, and a probability well below 5%, the regression model equation was obtained: $y = 1.2712x + 5.6978$, showing that the export is very important for the economic growth. More specifically, the change in exports per unit contributes to the GDP growth by 1.27. The results correspond to the research conducted by the Mahmoodi & Mahmoodi, Singh, Peng and Heshmati and others. The impact of exports on the share of manufacturing in GDP is significant and positive. With a coefficient of determination of 0.59, a high F test value and a probability of 0.9% (well below 5%), the model is adequate for the statistical inference. The coefficient of export is positive and significant, but it is very small, as can be seen from the regression model equation: $y = 0.0166x + 0.051$. Each change in exports by one unit affects the share of manufacturing in GDP by 0.016 units. It should be emphasized that this is an increase in participation in a time series that is continuously recording growth (GDP), so the real increase in production is much larger than that shown by the equation.

The impact of trade on the GDP is not significant. The coefficient of determination is 0.22, so since R^2 is less than it is statistically acceptable, the model is not adequate, as confirmed by the results of the F test.

TRGOVINSKA RAZMJENA, EKONOMSKI I INDUSTRIJSKI RAST REPUBLIKE SRPSKE

Rezime

U eri globalizacije svjetska trgovina raste brže od proizvodnje. Zemlje se otvaraju ka globalnom tržištu i liberalizuju trgovinu. Rezultat je ubrzan rast izvoza i uvoza, pri čemu izvoz sve više postaje nova razvojna paradigma. Mnoge zemlje privrednu strukturu prilagođavaju proizvodnji roba za izvoz. To su razmjenjive robe koje uglavnom proizvode izvozno orijentisani industrijski sektori. Kina, Južna Koreja, Njemačka i dr. temelje ekonomski rast na tzv. izvoznoj orientaciji. Ovakav izbor moguć je i poželjan i za male zemlje, i za zemlje u razvoju. Republika Srpska kao entitet u Bosni i Hercegovini ima malo tržište i minoran je akter u međunarodnoj razmjeni. Nema jasnu dugoričnu ekonomsku strategiju, i još uvijek nije provela sve neophodne reforme. Privreda, a posebno industrija nije strukturirana prema izvozu, iako u poslednjoj deceniji pokrivenost uvoza sa izvozom raste. Izvoz sve više postaje faktor ekonomskog rasta, tj. doprinosi povećanju BDP-a. Na povećanje izvoza najveći uticaj ima rast razmjene sa Evropskom unijom. Rezultati regresione analize potvrdili su signifikantnost i pozitivan uticaj izvoza na BDP Republike Srpske. Pokazalo se da je izvoz izuzetno bitan za ekonomski rast, jer svaka jedinica rasta izvoza doprinosi rastu BDP-a za 1,27. I uticaj izvoza na učešće prerađivačke industrije u BDP-u je signifikantan i pozitivan, dok uticaj trgovinske razmjene na BDP nije signifikantan.

Ključne riječi: Trgovinska otvorenost, izvoz, uvoz, ekonomski rast, BDP, Republika Srpska

BIBLIOGRAPHY

- Balassa, B. (1965). "Trade liberalisation and -revealed- comparative advantage", *The Manchester School*, 33(2), Pp 99-123.
- Bartlett, W. (2008). *Europe's Troubled Region: Economic development, institutional reform, and social welfare in the Western Balkans*. Routledge, London & New York.
- Bjelić, P., Dragutinović Mitrović, R., & Popović Petrović, I. (Septembar, 2013). "Administrative barriers to trade as predominant non-tariff barriers in the Western Balkans trade". *3rd International Conference on International Trade and Investment "Non-Tariff Measures: The New Frontier of Trade Policy"*, Mauritius, Pp 1-23.
- Botrić, V. (2013). "Determinants of intra-industry trade between Western Balkans and EU-15: Evidence from bilateral data". *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, 6(2), Pp 7-23.
- Buturac, G., Mikulić, D., & Palić, P. (2019). "Sources of export growth and development of manufacturing industry: Empirical evidence from Croatia". *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32(1), Pp101-127.
- Domazet, I., & Marjanovic, D. (2017). "Foreign Direct Investment in the Function of Economic Development-Example of Selected Countries in the Western Balkans". *International Letters of Social and Humanistic Sciences* (ILSHS), Vol. 79, Pp 1-15.
- Gjini, K. (2017). "Total Factor Productivity and Most Favored Nations Tariffs: Evidence from Croatia". *Journal of Educational and Social Research*, 7(1), Pp 61-70.
- Heshmati, A., & Peng, S. (2012). "International trade and its effects on economic performance in China". *China Economic Policy Review*, 1(02), Pp 35-60.
- Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2009). *Međunarodna ekonomija: Teorija i politika*. Osmo izdanje. Novi Sad, Data status.
- Mahmoodi, M., & Mahmoodi, E. (2016). "Foreign direct investment, exports and economic growth: Evidence from two panels of developing countries". *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 29(1), Pp 938–949.
- Meade, J. E. (1955). *The theory of customs unions*. North-Holland Publishing Company.
- Montanari, M. (2005). "EU trade with the Balkans: Large room for

growth?” *Eastern European Economics*, 43(1), Pp 59-81.

Pervan, M., Pervan, I., & Ćurak, M. (2019). “Determinants of firm profitability in the Croatian manufacturing industry: Evidence from dynamic panel analysis”. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32(1), Pp 968-981.

Statistical Office of the RS (2018). Bilten - international trade, 2018. <https://www.rzs.rs.ba/front/category/30/170/?&add=None> [Accessed 20/03/2020.]

Singh, T. (2010). “Does international trade cause economic growth? A survey”. *The World Economy*, 33(11), Pp.1517–1564.

Stiglitz, J., & Charlton, A. (2005). “*Fair trade for all: How trade can promote development*”. Oxford University Press.

Vidović, A. (2017). “Effects of International Trade and Globalization in the Bosnia and Herzegovina”. *Socioeconomica-Naučni Časopis Za Teoriju i Praksu Društveno-Ekonomskog Razvoja*, 6(11), Pp 97-104.

Prethodno saopštenje

BRUTO DOMAĆI PROIZVOD I NOMINALNI DEVIZNI KURS KAO FAKTORI KREDITNOG RIZIKA U BANKARSKOM SEKTORU REPUBLIKE SRBIJE

Svetlana Drljača*

svetlana.drljaca@bancaintesa.rs

Rezime

Predmet ovog istraživanja je ispitivanje i kvantifikovanje veze u kretanju bruto domaćeg proizvoda, nominalnog deviznog kursa i kreditnog rizika na nivou bankarskog sektora u Republici Srbiji u periodu od 2008Q4 do 2019Q3, uključujući i navedene granice ovog intervala. Postoji značajan broj radova u okviru kojih je obradjena ova tema, ali ono što izdvaja ovo istraživanje jeste dovoljno dugačak vremenski period da obuhvati sve faze privrednog ciklusa (period od 11 godina). Rezultat ovog istraživanja može imati značajnu praktičnu primenu jer Bazelski standardi (II, III i IV), kao i medjunarodni standard finansijskog izveštavanja (MSFI) 9 zahtevaju izradu stres-testova tj. uključivanje većeg broja makroekonomskih scenaria kada je u pitanju ocena verovatnoće neizmirenja obaveza dužnika (engl. probability of default) i njen uticaj na kapital banke uvažavajući procikličnost finansiskog sistema. Korišćen je model autoregresionih distributivnih docnji tzv ARDL model (engl. autoregressive distributed lags model) jer postoji razlika u integrisanosti posmatranih vremenskih serija ($I(0)$ i $I(1)$) i jer ovaj metod daje dobre rezultate na relativno malim uzorcima.

Ključne reči: kreditni rizik, makroekonomski agregati, procikličnost, poslovne banke

JEL KLASIFIKACIJA: G21, C22, M41

* Banca Intesa AD Beograd, član Intesa Sanpaolo Grupe

UVOD

Kreditiranje je dominantna aktivnost poslovnih banaka u Republici Srbiji. Što je stepen razvoja finansijskog sistema niži to je učešće i značaj kreditne aktivnosti veći u bilansima poslovnih banaka jer predstavlja skoro jedini način obezbeđivanja eksternih izvora finansiranja za privredne subjekte. U takvim uslovima, stabilnost finansijskog sistema jedne ekonomije je upravo u direktnoj vezi sa stepenom kreditnog rizika kome su izložene poslovne banke na osnovu njihove kreditne aktivnosti. Analize medjunarodnih finansijskih institucija upućuju na zaključak da pokazatelj problematičnih kredita veći od 10% smanjuje kreditnu aktivnost za 4% (po isključenju sporednih efekata). Kreditna aktivnost je preduslov privrednog rasta i ima značajan uticaj na stopu privrednog rasta¹. Upravo zbog značaja koji ima, analiza determinanti kreditnog rizika je već godinama unazad u fokusu stučne literature. Na osnovu sveobuhvatnosti svog delovanja, faktori kreditnog rizika se mogu podeliti u dve glavne grupe: sistemski i specifični (idiosinkratski). U nedostatku istoriske baze podataka o stopama neizmirenja obaveza u prethodnom periodu, najbolja aproksimacija stepena izloženosti kreditnom riziku kome su poslovne banke izložene je bilo učešće problematičnih kredita (engl. non-performing loansili skraćeno NPL) u odnosu na bruto vrednost ukupnih kredita.

Problematični kredit definisan je Odlukom o izveštavanju banaka kao stanje ukupnog preostalog duga pojedinačnog kredita (uključujući i iznos docnje): (a) po osnovu koga je dužnik u docnji (na način predviđen odlukom kojom se uređuje klasifikacija bilansne aktive i vanbilansnih stavki banke) duže od 90 dana, ili po osnovu plaćanja kamate ili glavnice, (b) po kome je kamata u visini tromesečnog iznosa (i viša) pripisana dugu, kapitalizovana, refinansirana ili je njen plaćanje odloženo, (c) po osnovu kog dužnik kasni manje od 90 dana, ali je banka procenila da je sposobnost dužnika da otplati dug pogoršana i da je otplata duga u punom iznosu dovedena u pitanje. Značaj istraživanja stepena uzročnosti izmedju bruto domaćeg proizvoda i kreditnog rizika je uslovljen i regulativom bankarskog sektora. Bazelski standardi (II, III i IV), u okviru IRB pristupa (engl. internal rating based approach), tretiraju verovatnoću neizmirenja obaveza (engl. probability of default) i sistemski faktor kao egzogene (nezavisne) varijable modela koje se koristi za utvrđivanje i projektovanje ekonomskog kapitala. Na ovaj način kvantifikovanje uticaja bruto domaćeg proizoda na nivo kreditnog rizika je od suštinske važnosti za poslovanje banaka jer se koristi za izračunavanje

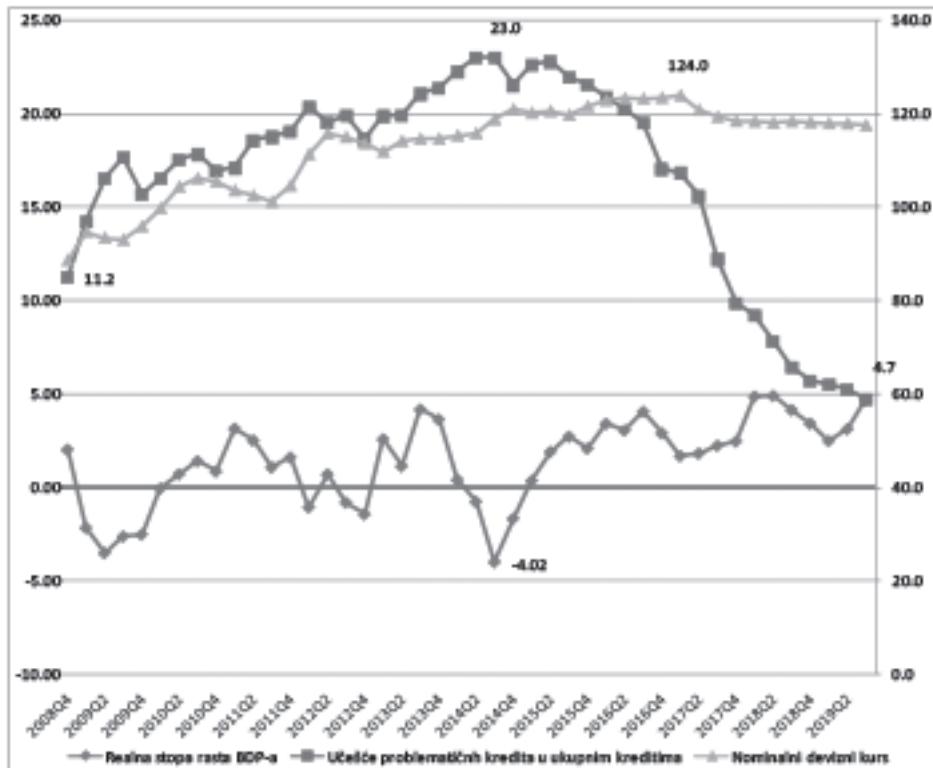
¹ Delić i Rogić Dumančić (2016), str. 552.

ekonomskog kapitala banke. Medjunarodni standard finansijskog izveštavanja (MSFI) 9, koji je u primeni od januara 2018. godine, zahteva izradu stres scenaria tj. uključivanje većeg broja makroekonomskih scenaria kada je u pitanju ocena verovatnoće neizmirenja obaveza dužnika (engl. probability of default). Na ovaj način uticaj osnovnih makroekonomskih pokazatelja, preko ocene verovatnoće neizmirenje obaveza dužnika (engl. probability of default) je uključen u bilans uspeha banke (u formi rezervisanja za očekivane gubitke) i u bilans stanja banke (u formi minimalnog kapitalnog zahteva tj. ekonomskog kapitala). Ovde ne treba dalje naglašavati da profitabilnost banke direktno određuje prinos na kapital i prinos na aktivu banke (engl. return on capital and return on asset), kao i volumen njenog budućeg rasta zasnovan na internim izvorima fiansiranja. Konačno, kontinuirano kvantifikovanje procikličnosti finansijskog sistema se nameće Bazel III standardom koji uvodi zaštitne slojeve kapitala (engl. capital buffers). Ovi makroprudencijalni instrumenti treba da ograniče sistemske rizike u finansijskom sistemu, koji mogu biti ciklične (zaštitni sloj za očuvanje kapitala i kontraciclični zaštitni sloj) ili strukturne prirode (zaštitni sloj za sistemski značajne banke i zaštitni sloj za strukturni sistemski rizik). Brojne analize koje su do sada realizovane potvrđuju da postoji značajan uticaj sistemskih faktorana nivo problematičnih kredita u Republici Srbiji.

1. PREGLED LITERATURE

Ispitivanje uzročnosti izmedju nivoa kreditnog rizika u bankarskom sektoru Republike Srbije, sa jedne strane i bruto domaćeg proizvoda i ostalih osnovnih makroekonomskih agregata, sa druge strane, je bilo predmet istraživanja većeg broja naučnih radova. Ineteresovanje za navedenu problematiku je eskaliralo posebno od 2014. godine kada je učešće problematičnih kredita u ukupnom bruto iznosu kredita dostiglo svoj istorijski maksimum od 23% vs. 11.2% u 2008. godini. Jako visoko učešće problematičnih kredita u ukupnom bruto iznosu kredita, koje je ugrožavalo stabilnost celog finansijskog sistema, je bilo glavni pokretač za Vladu Republike Srbije da u avgustu 2015.godine usvoji strategiju o rešavanju problematičnih kredita.

Slika 1. Kretanje učešće problematičnih kredita u ukupnom bruto iznosu kredita, realne stope rasta BDP-a i nominalnog deviznog kursa u periodu od 2008Q4 do 2019Q3 godine

Izvor: kompilacija autora na bazi podataka NBS-a

U radu Otaševića (2013) analiziran je uticaj makroekonomskih faktora na realizaciju kreditnog rizika u bankarskom sektoru u periodu od 2008Q3 do 2012Q2 i na uzorku od 33 poslovne banke. Ekonometrikska analiza ukazuje da su statistički najznačajniji faktori rasta kreditnog rizika pad privredne aktivnosti i deprecijacija dinara.

U doktorskoj disertaciji Jovića (2017) istražen je uticaj osnovnih makroekonomskih agregata na kreditni rizik bankarskog sektora. Vremenske serije na kvartalnom nivou su obuhvatile period od 2008Q3 do 2014Q4. Primjenjena je analiza vremenskih serija: vektorski autoregresioni model i model sa korekcijom ravnotežne greške. Utvrđen je statistički značajan uticaj promene u nivou desezoniranog bruto društvenog proizvoda i promene nominalnog deviznog kursa evra na kretanje problematičnih kredita u privredi.

U radu Božovića (2019), predmet analize je zavisnost stope neizmirenja obaveza dužnika od osnovnih makroekonomskih pokazatelja. Korišćeno je nekoliko metoda ocene: agregirani panel, regresija sa fiksnim efektima, model sa slučajnim efektima, kao i autoregresioni model rasporedjenih docnji u dinamičkom panelu. Došlo se do saznanja da su statistički značajni prediktori promena u stopi neizmirenja obaveza njena četvrta docnja (negativan predznak), referentna stopa NBS-a (pozitivan predznak) i stopa rasta BDP-a (negativan predznak).

Autori Kjosevski, Petkovski i Naumovska (2019) analiziraju specifične i makroekonomске determinante problematičnih kredita u Republici Severnoj Makedoniji u periodu od 2003Q4 do 2014Q4 primenom ARDL metoda. Rezulati ovog istraživanja ukazuju na to da profitabilnost banaka, rast kredita privredi i stanovništву kao i rast BDP-a imaju negativan uticaj na rast problematičnih kredita, dok rast solventnosti bankarskog sektora i stope nezaposlenosti imaju pozitivan uticaj na rast problematičnih kredita u oba modela.

Benazić i Radin (2015) su analizirali makroekonomске determinante problematičnih kredita i vanbilansnih obaveza u hrvatskom bankarskom sektoru u periodu od 1997Q1 do 2013Q3. Primljena je ARDL metoda. Utvrđeno je da realan rast BDP-a utiče na smanjenje problematičnih kredita i vanbilansnih obaveza u hrvatskom bankarskom sektoru, dok rast cene, nezaposlenosti, kamatnih stopa i deprecijacija hrvatske kune u odnosu na evro doprinose rastu problematičnih kredita.

Tanasković i Jandrić (2015) su analizirali makroekonomske i institucionalne determinante problematičnih kredita u periodu od 2006. do 2013. godine (godišnji podaci) i na uzorku od 12 zemalja (Albania, Bugarska, Bosna i Hercegovina, Grčka, Hrvatska, Madjarska, Litvanija, Severna Makedonija, Crna Gora, Rumunija, Srbija i Slovenija). Korišćen je panel sa fiksnim efektima. Istraživanje je pokazalo da kretanje BDP-a ima uticaj sa negativnim predznakom na kretanje problematičnih kredita, dok učešće kredita sa deviznim znakom u ukupnim kreditima i deprecijacija lokalne valute imaju pozitivan uticaj na rast problematičnih kredita.

Bykova and Pindyuk (2019) su analizirale determinante problematičnih kredita u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi. Vremenske serije obuhvataju period od 2009Q1 do 2018Q3. Korišćen je panel model sa fiksnim efektima. Model je pokazao statistički značajan uticaj realnog rasta BDP-a na sve segmente problematičnih kredita, ali je veza najača kod sektora privrede što i odgovara ekonomskoj intuiciji i ekonomskoj teoriji².

² Bernanke, Gertler and Glichrist (1998), str. 3-75.

2. PODACI

U radu su korišćeni podaci o kretanju problematičnih kredita, desezoniranog bruto domaćeg proizvoda i nominalnog deviznog kursa koji su dostupni na sajtu Narodne Banke Srbije. Uzorak obuhvata period od 11 godina (2008Q4-2018Q3) i vremenske serije se sastoje od kvartalnih podataka. Za potrebe ovog istraživanja kreditni rizik (zavisna varijabla) je aproksimiran nivoom ukupnih problematičnih kredita, u milionima dinara. U literaturi, problematični krediti, njihov nivo (Jović, 2017), njihovo učešće u ukupnom bruto iznosu kredita (Kjosevski, Petkovski & Numovska, 2019), logaritamska transformacija njihovog učešća u ukupnom bruto iznosu kredita (Tanasković & Jandrić, 2015) ili prva differenca njihovog učešća u ukupnom bruto iznosu kredita (Bykova & Pindyuk, 2019) se obično koriste kao pokazatelj stepena kreditnog rizika kome je izložen bankarski sektor. Kao objašnjavajuće promenljive su uzeti desezonirani bruto domaći proizvod u milionima dinara i nominalni devizni kurs dinara u odnosu na evro jer su sva prethodna istraživanja potvrdila statističku značajnost njihovog uticaja na nivo problematičnih kredita. Deskriptivna statistika posmatranih varijabli je prikazana u tabeli br.1, u tekstu dole.

Tabela 1. Deskriptivna statistika

	LGBI ^a	LNPL	LER
Mean	13.88034	12.64767	4.721188
Median	13.64113	12.71124	4.751889
Maximum	13.79578	12.98102	4.820023
Minimum	13.58131	11.62953	4.484143
Std. Dev.	0.064368	0.423688	0.089433
Skewness	0.897320	-0.791198	-1.062579
Kurtosis	2.812787	2.301643	3.036413
Jarque-Bera	6.988939	6.486010	8.282182
Probability	0.050568	0.064409	0.015905
Sum	601.0550	552.0931	207.7323
Sum Sq. Dev.	0.127058	7.714881	0.343827
Observations	44	44	44

Izvor: uredio autor

Izvršena je logaritamska transformacija (transformacija Boksa i Koksa)³ vremenskih serija svih posmatranih varijabli.

³ Mladenović i Nojković (2012), str. 25-27.

3. SPECIFIKACIJA MODELAA/ TEST JEDINIČNOG KORENA

Osnovni model je razvijen u formi prostog linearog regresionog modela.

$$\text{LNPL}_t = \beta_0 + \beta_1 (\text{LGDP})_t + \beta_2 (\text{LER})_t \quad (1)$$

gde oznake varijabli imaju sledeće značenje: LNPL- logaritmovane vrednosti nivoa problematičnih kredita u celom bankarskom sektoru, LGDP- logaritmovane vrednosti desezoniranog bruto domaćeg proizvoda, I LER- logaritmovane vrednosti nominalnog deviznog kursa dinara u odnosu na evro. U ovom radu predmet analize su vremenske serije, tako da pre odluke koja će se metodologija primeniti, neophodno je utvrditi koliko je puta potrebno primeniti diferenciranje da bi se eliminisalo prisustvo jednog ili više jediničnih korena. Primenom metode običnih najmanjih kvadrata u regresionom modelu vremenskih serija sa jediničnim korenem dobijaju se ocene parametara sa nepoželjnim statističkim svojstvima. Klasičan linearni regresioni model ne predstavlja potpuno adekvatan okvir za analizu medjuzavisnosti vremenskih serija sa jediničnim korenem⁴. Uvidom u grafički prikaz posmatranih vremenskih serija, primećana je promena u smeru kretanju u posmatranom periodu (2008Q4-2019Q3) koje se može okarakterisati kao trajna promena u kretanju vremenskih serija (postojanje trajnog strukturnog loma). Ova pojava se može objasniti činjenicom da je ovde posmatrani period bio dovoljno dug da obuhvati momenat inicijalnog dejstva svetske finansijske krize na srpsku privredu, njena odložena dejstva jer je ekonomskim vremenskim serijama svojstveno kašnjenje u reagovanju na inicijalni impuls kao i period oporavka srpske privrede I finansijskog sistema. U slučaju postojanja trajnog strukturnog loma u trendu stacionarne vremenske serije, DF test jediničnog korena je pristrasan u pravcu prihvatanja hipoteze o postojanju jediničnog korena⁵. U literaturi je definisana grupa testova jediničnog korena koja unapred uključuje informaciju o postojanju trajnog strukturnog loma. To su Perenov (engl.Perron) i Zivot Endrujsov (engl.Zivot-Andrews) test. Ovde je primenjen Zivot-Endrujsov test jer kod ovog testa nije potrebno unapred znati momenat nastanka strukturnog loma. Primenjena je forma testa koji pretpostavlja nastanak strukturnog loma u isečku i u trendu vremenske serije. U ovom slučaju nulta hipoteza glasi: vremenska serija je slučajni hod sa konstantnim prirastom. Od trenutka TL+1 trajno se menja nivo konstantnog

⁴ Mladenović i Nojković (2012), str.159.

⁵ Mladenović i Nojković (2012), str.224.

prirasta slučajnog hoda i to za jednu vrednost u TL+1 i drugu u ostalim trenucima, TL+2, TL+3 itd. Suština je da se nulta hipoteza zasniva na tvrdnji da posmatrana vremenska serija ima jedinični koren sa strukturnim lomom u odsečku i trendu. Alternativna hipoteza se definiše na sledeći način: vremenska serija je stacionarna oko trenda čiji se odsečak i nagib trajno menjaju počev od trenutka TL+1. Za testiranje postojanja jediničnog korena u nivou serija primenjena su dva testa jediničnog korena: ADF test i Zivot Endrujsov test. Kod serija kod kojih je usvojena nulta hipoteza o postojanju jediničnog korena u nivou serije, testiranje prve diferencije nastavljeno primenom ADF testa jer ovaj test omogućava donošenje ispravnih zaključaka kada postoji jednokratan strukturni lom. Kritične vrednosti za oba testa jediničnog korena su utvrđene na nivou značajnosti od 5% i ovaj nivo značajnosti će se koristiti za statističko zaključivanje u ovom istraživanju. Primenom navedenih testova (rezultati su prikazani u tabeli br. 2, u tekstu dole), utvrđeno je da je vremenska serija BDP-a stacionarne (I (0)) oko trenda čiji se odsečak i nagib trajno menjaju počev od trenutka TL+1. Vremenske serije koja opisuje kretanje nominalnog deviznog kursa i problematičnih kredita u Republici Srbiji su integrisana provod reda (I (1)). Upravo zbog toga, kod vremenske serije BDP-a, ADF test i Zivot Endrujsov test daju različite rezultate u nivou vremenskih serija. Ova pojava je već objašnjena u tekstu gore. Odsustvo normalne raspodele reziduala odredjene vremenske serije je prvi signal mogućeg postojanja strukturnog loma⁶ jer u tom slučaju postoje ekstremni dogadjaji. Takvi dogadjaji utiču na rep empiriske raspodele koji je teži od repa normalne raspodele i manifestuju se u većoj spljoštenosti empiriske raspodela od normalne () i asimetričnoj raspodeli ()).

Tabela 2. Testovi jediničnog korena

Varijable	Zivot-Andrews test		Augmented Dickey Fuller Test-ADF			
	U nivou		U nivou		Prva differenca	
	t statis-tika	kritična vrednost	t statis-tika	kritična vrednost	t statis-tika	kritična vrednost
LNPL	-4.14	-5.08	-1.85	-2.93	-2.16	-1.94
LGDP	-6.54	-5.08	-2.26	-3.51	-7.75	-2.93
LER	-4.66	-5.08	-1.40	-3.51	-4.47	-2.93

Izvor: uredio autor

⁶ ibidem

4. PRIMENJENA METODOLOGIJA

U skladu sa dobijenim rezultatima testa jediničnog korena, jasno je da posmatrane vremenske serije nemaju isti nivo integrisanosti ($I(0)$) i $I(1)$), tako da nije moguće primeniti dvostepenu proceduru Engla i Grejndžera (Engle & Granger, 1987) i Johansonov metod kointegracije (Johansen & Juselius, 1990) za utvrđivanje dugoročne povezansosti u kretanju problematičnih kredita i ostalih objašnjavajućih promenljivih. Primena ovde navedenih metoda zahteva da sve posmatrane vremenske serije moraju biti integrisane provog reda ($I(1)$). Metoda autoregresivnih distributivnih docnji (ARDL metoda) predstavlja odgovarajući metodološki okvir kointegracije kada posmatrane vremenske serije nisu istog nivoa integracije (Pesaran i Pesaran (1997)). Uslovi za njegovu primenu su da: zavisna varijabla ne sme biti stacionarna u nivou i da nijedna od posmatranih vremenskih seirja ne budu drugog reda integrisanosti (Ouattara (2004)). Pomenuti uslovi su u ovom istraživanju ispunjeni. Pored toga ovaj metodološki okvir daje bolje rezultate na manjim uzorcima, od 30 do 80 opservacija (Pattichis, 1999; Mah, 2000) u odnosu na ostale metode za utvrđivanje kointegracije. Model sa korekcijom ravnotežne greške može se dobiti linearnom transformacijom ARDL modela, koji se može predstaviti sledećom formulom:

$$\Delta y_t = \rho_0 + \sum_{i=1}^p \rho_i \Delta y_{t-i} + \sum_{j=0}^p \rho_j \Delta x_{t-j} + \lambda_1 y_{t-1} + \lambda_2 x_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

gde je y zavisna varijabla, x su nezavisne tj. objašnjavajuće varijable, su koeficijenti kratkoročne dinamike, su koeficijenti dugoročne dinamike i je slučajna greška. Prvi deo modela opisuje kratkoročnu dinamiku, dok drugi deo modela pokazuje dugoročnu povezanost izmedju zavisne varijable i objašnjavajućih varijabli u modelu. Pre primena ARDL modela ključno pitanje je koliko docnji treba da bude uključeno u model. Odluka o optimalnom broju docnji se donosi na bazi informacionih kriterijuma i ako su ispunjeni uslovi dobre specifikacije modela (reziduali imaju normalnu raspodelu, nema autokorelacije medju rezidualima i reziduali imaju konstantu varijansu tj. nema heteroskedastičnosti).

5. REZULTAT ISTRAŽIVANJA

Izbor optimalnog broja docnji je izvršen primenom Akaike-ovog informacionog kriterijuma. Model je zadovoljio osnovne kriterijume dobre specifikacije: reziduali imaju normalnu raspodelu, imaju konstantnu varijansu i ne postoji autokorelacija. Testovi specifikacije su prikazani u tabeli br. 3, u tekstu dole.

Tabela 3. Testovi specifikacije modela i vrednost informacionog kriterijuma

Specifikacija modela	Model
Broj docnji	ARDL (2,0,4)
Akaike-ov informacioni kriterijum	-2.57
Testovi specifikacije modela	Model p vrednost
JB (Jarqua-Bera) test normalnosti reziduala	0.368
Q (20) test autokorelaciјe	0.877
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM test	0.2988
Heteroskedasticity test: Breusch-Pagan-Godfrey	0.894

Izvor: uredio autor

Sledeći korak je testiranje postojanja kointegracije tj. dugoročne ravnotežne veze izmedju varijabli u modelu. Statističko zaključivanje se sprovodi primenom testa graničnih vrednosti (engl. bounds test) gde se nulta hipoteza zasniva na tvrdnji da nema dugoročne povezanosti izmedju posmatranih varijabli. Ako je vrednost F statistike veća od gornje granične vrednosti, koja je date za variable koje su stacionarne u prvoj diferenci ($I(1)$), onda se odbacuje tvrdnja nulte hipoteze i usvaja alternativna hipoteza koja u okviru ovog testa znači postojanje statistički značajne dugoročne ravnotežne veze izmedju posmatranih varijabli. Gornja granična vrednost je data za sva četiri nivoa značajnosti: 10%, 5%, 2.5% i 1%. Vrednost F testa i graničnih vrednosti je prikazana u tabeli br. 4 u tekstu dole.

Tabela 4: Rezultati testa graničnih vrednosti

		Model	
F statistika		6.120609	
k		2	
Kritične vrednosti Testa graničnih vrednosti		I(0)	I(1)
10%		3.17	4.14
5%		3.79	4.85
2.50%		4.41	5.52
1%		5.15	6.36

Izvor: uredio autor

Na nivou značajnosti od 2.5%, odbacuje se nulta hipoteza i usvaja alternativna hipoteza o postojanju kointegracije tj. dugoročne ravnotežne veze u kretanju problematičnih kredita, bruto domaćeg proizvoda i nominalnog deviznog kursa. U modelu postoji statistički značajan dugoročni uticaj BDP-a (oznaka LGDP) na kretanje problematičnih kredita, što je u skladu sa rezultatima dosadašnjih istraživanja i sa ekonomskom teorijom o procikličnosti kreditnog rizika. U dugom roku, rast BDP za 1% će uticati na pad problematičnih kredita za 12.19%, pod ostalim nepromenjenim okolnostima. U dugom roku, veza izmedju problematičnih kredita i BDP-a je negativna (sa negativnim predznakom) jer rast privredne aktivnosti povećava agregatnu tražnju i potrošnju što pozitivno utiče na otplatni kapacitet svih pravnih lica, nezavisno u kojoj industriji (privrednom sektoru) posluju i na taj način utiče na smanjenje problematičnih kredita. Uticaj nominalnog deviznog kursa na problematične kredite je statistički značajan i dobijeni rezultat je u skladu sa dosadašnjim istraživanjima i ekonomskom teorijom. U dugom roku, rast nominalnog deviznog kursa za 1% (deprecijacija od 1%), dovodi do rasta problematičnih kredita za 3.34%, pod ostalim nepromenjenim uslovima. Deprecijacija povećava devizni rizik, ali i kreditni rizik jer povećanjem deviznih obaveza privrednih subjekata i fizičkih lica dolazi do smanjenja njihovog otplatnog kapaciteta i povećanja problematičnih kredita.

Tabela 5: Koeficijenti dugoročne povezanosti

Pokazatelji	Regresori		LGDP			LER		
	ocena	stand. greška	p	ocena	stand. greška	p		
Model	-12.19	2.27	0.00	3.34	1.21	0.00		

Izvor: uredio autor

Analiza je nastavljena sa fokusom na koeficijente koji pokazuju kratkoročnu dinamiku, uključujući i koeficijent prilagodjavanja modela sa korekcijom ravnotežne greške. Detaljan prikaz je dat u okviru tabele br. 6 u tekstu dole. U modelu sa korekcijom ravnotežne greške, koeficijent prilagodjavanja je statistički značajan ($p < 0.05$), ima negativan predznak i ukazuje da se 21% kretanja problematičnih kredita u jednom kvartalu prilagodi dugoročnoj ravnotežnoj vezi sa bruto domaćim proizvodom i nominalnim deviznim kursem. Koeficijent prilagodjavanja od 21% pokazuje da se za 4.7 kvartala (100%/21%) ili 14 meseci kretanje problematičnih kredita u potpunosti uskladi sa putanjom dugoročne ravnotežne veze koju gradi sa nominalnim deviznim kursem i bruto domaćim proizvodom. Objasnjavajuća moć modela sa korekcijom ravnotežne greške je 52% (korigovani koeficijent determinacije) tj. 52% varijacija kontinuelne stope rasta problematičnih kredita se može objasniti varijacijama u bruto domaćem proizvodu i nominalnom deviznom kursu. U delu modela koji pokazuje kratkorčnu dinamiku, postoji jedan statistički značajan koeficijent ($p < 0.05$). U kratkom roku aprecijacija deviznog kursa za 1pp će sa docnjom od tri kvartala izazvati povećanja stope rasta problematičnih kredita za 1.55pp. Veza je sa negativnim predznakom što odstupa od rezultata ovog istraživaanja u dugom roku. Rezultat se može objasniti činjenicom da su obe posmatrane varijable pod uticajem državne intervencije što u kratkom roku dovodi do odstupanje od očekivanog rezultata. U model je uključena veštačka promenljiva koja obuhvata period od 2015Q1 do 2016Q2 jer se u ovom periodu smanjenje problematičnih kredita može objasniti državnom intervencijom u cilju stabilizacije celog finansijskog sistema. Primenom tehnika sekvencijalne analize utvrđeno je da nema rekurzivnih reziduala za aritmetičku sredinu i varijansu i da su ocenjeni koeficijenti modela stabilni.

Tabela 6: Model sa korekcionom ravnotežne greške

Varijable	Model		
	Koeficijent	Standardna greška	p
C	34.93	7.89	0.000
D(LNPLL(-1))	0.28	0.14	0.052
D(LER)	-0.38	0.76	0.619
D(LER (-1))	0.11	0.82	0.891
D(LER (-2))	-0.50	0.74	0.501
D(LER (-3))	-1.55	0.62	0.018
BREAK	0.02	0.02	0.355
Koeficijent prilagodjavanja	-0.21	0.04	0.000

Izvor: uredio autor

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na osnovu sprovedenih istraživanja potvrđeno je da su desezonirani bruto domaći proizvod i nominalni devizni kurs dobri prediktori kreditnog rizika u bankarskom sektoru Republike Srbije. Doprinos ovog rada je što rezulati do kojih se došlo mogu biti korišćeni za projektovanje problematičnih kredita nekoliko godina u budućnosti. Ovaj doprinos je posebno značajan ako se ima u vidu da bankarska regulativa tj. Bazelski standardi i medjunarodni standardi finansijskog izveštavanja zahtevaju izradu stres tesova kreditnog rizika na promene u makroekonomskim pokazateljima na nivou jedne banke, ali i celog bankarskog sektora.

GROSS DOMESTIC PRODUCTS AND NOMINAL EXCHANGE RATE AS KEY DRIVERS OF CREDIT RISK IN BANKING SEKTOR OF REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

Subject of this Article is analysis and quantifying relationship between gross domestic products, nominal exchange rate and credit risk in banking sector of Republic of Serbia in period from 2008Q4 do 2019Q3, including borders of this period. There is lot of articles with focus on this subject, but key competitiveness of this Article among others is the length of observed period, covering all phases of one economic cycle (period of 11 years). Result of herein presented research can have significant implementation in practise because Basel standards (II, III and IV) and International financial reporting standard no. 9 require stress –testing i.e. application of several macroeconomic scenarios and evaluation of their impact on bank's economic capital. Autoregressive distributed lags model has been applied because there is difference in order of integration of time series ((I(0) and I(1)) and this method provides satisfied results for relatively small sample.

Key words: *credit risk, macroeconomic aggregates, procyclicality, commercial banks*

LITERATURA

Benazić, M. i Radin, D. (2015), "Macroeconomic Determinants of the Non-performing Placements and Off-balance Sheet Liabilities of Croatian Banks" *Organizacija*, Volume 48, Pp 75-87

Božović, M. (2019), "Postoje li makroekonomski prediktori za point-in-time PD ?" *Bankarstvo*, 2019, vol. 48, br.2, Pp 12-29

Bykova, A. i Pindyuk, O. (2019), "Non-Performing Loans in Central and Southeast Europe" *Policy Notes and Reports* 32, The Vienna Institute for International Economic Studies, Pp 1-20

Jović, Ž. (2017), Analiza determinanti kreditnog rizika u uslovima izražene informacione asimetrije: primer bankarsko sektora Republike Srbije, doktorska disertacija, Ekonomski Fakultet, Univerzitet u Beogradu

Delić, A. i Rogić Dumančić, L. (2016), "Utjecaj razvijenosti finansijskog sustava na gospodarski rast zemalja Srednje i Istočne Evrope" *Ekonomski Pregled*, Vol. 67, No.6, Pp 535-556

Kjosevski, J., Petkovski, M. i Naumovska, E. (2019), "Bank-specific and macroeconomic determinants of non-performing loans in the Republic of Macedonia: Comparative analysis of enterprise and household NPLs" *Economic Research*, 2019, Vol.32, NO. 1, Pp 1186-1203

Mladenović, Z. i Nojković, A. (2012), *Primenjena analiza vremenskih serija* (drugo izdanje), Ekonomski Fakultet Univerziteta u Beogradu

Odluka o izveštavanju banaka, Službeni Glasnik RS br. 125/14 I 4/15-Prilog 8 (NPL 1)

Otašević, D. (2013), "Analiza makroekonomskih determinanti kvaliteta kreditnog portfelja banaka u Srbiji" *Narodne Banke Srbije- Stručni radovi*, br. 27, Pp 1-29

Strategija za rešavanje problematičnih kredita, Službeni Glasnik RS br. 55/05, 71/05-ispravka, 101/07, 68/05, 16/11, 68/12-US, 72/12, 7/14-US I 44/14

Tanasković, S. i Jandrić, M. (2015), "Macroeconomic and Institutional Determinants of Non-performing Loans" *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 2015, 1, Pp 47-62

Pregledni članak

REGIONAL PERFORMANCES OF THE SERBIAN ECONOMY IN THE CONTEXT OF EU COHESION POLICY

Gojko Rikalović*

gojko.rikalovic@ekof.bg.ac.rs

Dejan Molnar*

dejan.molnar@ekof.bg.ac.rs

Abstract:

The pronounced regional inequalities in different domains, as a rule, cause numerous problems in the functioning of the national economy and society as a whole. Hence, the consideration of regional issues from the economic point of view appears as an indispensable moment. Several proposals for regionalization have been put forward in Serbia, regarding its strategic commitment to European Union accession. This paper starts from the current regionalization of our country, in accordance with the Nomenclature of Statistical Territorial Units (NUTS) of the EU. The basic characteristics of the development image of our NUTS 2 regions are analyzed. The need to harmonize the institutional framework for regional development of Serbia with EU Cohesion policy is discussed in the final part of the paper.

Key words: regional development, NUTS 2, regional indicators, institutions, Serbia.

JEL CLASSIFICATION: P25, R11, R12

* University of Belgrade – Faculty of Economics

* University of Belgrade – Faculty of Economics

INTRODUCTION

Regional development today is an important segment of the contemporary development paradigm, especially in the European Union. By integrating economic, social, environmental and political dimensions and development goals, an integrative approach to regional development is realized. Regional inequalities are a phenomenon present in almost all countries, and are particularly pronounced in our country. They have largely determined both the competitiveness and the perspectives of the region's development sustainability. Namely, in EU perspective the quality of institutions, macroeconomic stability, infrastructure, health, education, labor market efficiency, market size, technological competence, sophistication of business processes and innovation appear as the main levers and key drivers of strengthening the competitiveness and economic sustainability of the region.

The problem of regionalization has long been neglected in our country, that is, even when it was the subject of interest, it was founded on the basis of wrong assumptions and goals. This is true in both theoretical and practical terms. Namely, during the first twenty years of the 21st century, Serbia faces emphasized and growing regional disparities in almost all segments of economic and social development. This situation is the result of marginalizing this issue in the country's development policy, as well as of adapting and implementing inappropriate measures to mitigate regional inequalities in the previous period. Sporadic and irrelevant measures have often been the result of pretensions to resolve the piled problems in the domain of regional development in a short period. Given that the regional problem is of a structural and long-term nature, such an approach has proven to be wrong. It is important that economic and overall policy makers take into account the fact that it is a difficult, expensive and slow process. From this point, it is necessary, first of all, to institutionalize regional policy, in its three basic segments: (a) implementation and improvement of the regional approach to development, (b) forming the institutions for regional development and (c) the provision of financial resources for regional development.

1. REGIONALIZATION AND REGIONS IN SERBIA

Tables 1 and 2 represent some of the relevant proposals and the current framework for regionalization of Serbia¹.

Table 1. Some earlier proposals for regionalization of the Republic of Serbia

	NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3
<u>Proposal 1</u> (according to Strategy of regional development of Republic of Serbia 2007-2012)	Republic Serbia	a. Belgrade b. Central Serbia (without Belgrade) c. AP Vojvodina d. AP Kosovo and Metohija	counties (29) + Belgrade
<u>Proposal 2</u> (according to Strategy of regional development of Republic of Serbia 2007-2012)	Republic Serbia	a. Belgrade b. Eastern Serbia c. Western Serbia d. AP Vojvodina e. AP Kosovo and Metohija	counties (29) + Belgrade

¹ For more details see: Molnar (2016), p. 318-331; Devetaković, Jovanović Gavrilović, Rikalović (2005); Devetaković (2011), p. 183-184; Jakopin i Devetaković (2009), p. 92-95; Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije 2007-2012; Zakon o regionalnom razvoju, *Službeni glasnik RS*, br 51 /2009; Uredba o nomenklaturi statističkih teritorijalnih jedinica, *Službeni glasnik RS*, br. 109/2009 i 46/2010.

<u>Proposal 3</u> (according to prof. Stevan Devetakovic, 2010)	Republic Serbia	a. Belgrade b. Eastern Vojvodina (Banat) c. Western Vojvodina (Backa and Srem) d. Eastern region e. Western region f. Central region g. Southern region h. Eastern Kosovo and Metohija i. Western Kosovo and Metohija	counties (29) + Belgrade
<u>Proposal 4</u> (E. Jakopin and S. Devetakovic, 2009)	Republic Serbia	a. Belgrade b. AP Vojvodina d. Eastern Serbia e. Western Serbia f. Central Serbia g. South - East Serbia h. AP Kosovo and Metohija	Administrative areas/subregions (13) ² : - Banat, - Backa, - Srem, - Belgrade, - Kolubara and Macva county, - Podunavlje and Branicevo county, - Moravica, Sumadija and Pomoravlje county, - Zlatibor county, - Raska and Rasina county, - Bor and Zajecar county, - Nisava, Toplica and Pirot county, - Jablanica and Pcinja county and - AP Kosovo and Metohija.

Source: According to Molnar 2016, p. 322.

² In order to develop both regional areas and the national economy as a whole more effectively, it may be appropriate to define administrative areas such as these as the NUTS 3 level.

Table 2. Current regionalization of the Republic of Serbia according to the NUTS methodology

NUTS 1	NUTS 2 (regions)	NUTS 3 (subregions)
Serbia - north	Vojvodina Region	seven counties (administrative districts): North Backa, West Backa, North Banat, Central Banat, South Banat, South Backa and Srem
	Belgrade Region	Belgrade district
Serbia - south	Sumadija and Western Serbia Region	eight counties (administrative districts): Žlatibor, Kolubara, Macva, Moravica, Pomoravlje, Rasina, Raska, Sumadija
	South and East Serbia Region	nine counties (administrative districts): Bor, Branicevo, Zajecar, Jablanica, Nisava, Pirot, Podunavlje, Pčinja, Toplica
	Kosovo and Metohija Region ³	5 counties (administrative districts): Kosovo, Pec, Prizren, Kosovskomitrovacka, Kosovskopomoravska

Source: Adapted from Molnar 2016, p. 329.

The regional polarization of Serbia to the developed area, north of the Sava and the Danube and southern, undeveloped area, did not change or mitigate significantly during the transition period. The advantage of the northern regions of Serbia lies in the relatively higher income per capita and the employment, in the created preconditions for the development, in the built infrastructure, their position at international corridors and in a relatively more developed economic structure. In contrast, areas in southern Serbia are homogeneously underdeveloped over a wide area. However, in the course of the transition, regional inequalities in Serbia, in certain development dimensions, have increased and become much more nuanced. The biggest differences refer to demographic features and economic potential, economic structure and productivity, social exclusion, ecological problems and internal inhomogeneity (participation of municipalities with special problems in relation to the total territory and participation of municipalities in the region with the status of underdeveloped or devastated areas).

³ Due to the specific situation, our country has no jurisdiction in Kosovo and Metohija. Since 1999, the Statistical Office of the Republic of Serbia (SORS) does not have individual data for the AP of Kosovo and Metohija, so they are not contained in this paper.

The Belgrade region has an area of 3,234 km² and an estimated 1.7 million inhabitants in mid-2018. The average age of the population is 42.3 years. According to the Labor Force Survey (2018), the employment rate reaches 50.1% and the unemployment rate is 10.9%, while the inactivity rate is 43.8%. According to the Census (from 2011), the illiteracy rate (population aged 10 and older) is 0.83%, while the rate of computer literacy (population aged 15 and above) is 46.9%. In 2018, about 82.2% of households had an internet connection. Of our total R&D investment in 2018, 67.7% refers to the Belgrade region. About 94.3% of households were connected to public water supply. At the same time, 288 inhabitants came to one doctor. About two-fifths of Serbia's GDP is created in the Belgrade region. Gross domestic product per capita in 2018 reaches around EUR 10,500.

The estimated population in mid-2018 in the Vojvodina region was approximately 1.9 million, with an area of 21,614 km². The average age of the population is 42.7 years. According to the Labor Force Survey for 2018, in the Vojvodina region the employment rate was 47.3% and the unemployment rate was 10.5%, while the inactivity rate was 47.2%. According to the 2011 Census, the illiteracy rate (population aged 10 and older) is 1.59%, while the rate of computer literacy (population aged 15 and above) is 34.9%. In this region, in 2018, about 70.7% of households had internet access. Around 25.2% of our total R&D investment in 2018 refers to the Vojvodina region. Almost 96% of households were connected to public water supply. There were 397 inhabitants per one doctor. The Vojvodina region's share in national GDP in 2018 was just over 1/4. Gross domestic product per capita in 2018 reaches around EUR 5,970.

The area of Sumadija and Western Serbia region is 26,493 km², while the estimated population in mid-2018 was over 1.9 million. The average age of the population in this region is 43.4 years. According to the Labor Force Survey for 2018, in this region the employment rate reaches 48.3% and the unemployment rate is 13.8%, while the inactivity rate is 43.9%. According to the Census (from 2011), the illiteracy rate (population aged 10 and older) is 2.38%, while the rate of computer literacy (population aged 15 and above) is 27.8%. In this region, in 2018, about 70.2% of households had internet access. Only 2.7% of our total R&D investment in 2018 is related to the Sumadija and Western Serbia region. There were 78.3% of households connected to public water supply and 389 inhabitants per one doctor. The share of the Sumadija and Western Serbia region in the GDP of Serbia in 2018 was about 18.6%. Gross domestic product per capita in 2018 reaches around EUR 4,150.

The area of Southern and Eastern Serbia region is 26,248 km², with an estimated population of about 1.5 million in mid-2018. The average age of the population in this region is 43.8 years. According to the Labor Force Survey for 2018, in the region of Southern and Eastern Serbia the employment rate was 44.1%, the unemployment rate was 16.2%, while the inactivity rate was 47.4%. According to the Census (from 2011), the illiteracy rate (population aged 10 and over) was 3.05%, while the rate of computer literacy (population aged 15 and over) was 26.9%. In this region, in 2018, about 68.1% of households had internet access. Of our total R&D investment in 2018, only 4.4% is related to the region of Southern and Eastern Serbia. Some 67.3% of households were connected to public water supply. About 335 residents came to one doctor in the same year. The share of this region in the country's GDP for 2018 was 14.1%. The gross domestic product per capita in 2018 is around EUR 4,050⁴.

The following tables (Table 3 and Table 4) provide a comparative overview of some other important indicators of the development of the regions of Serbia in the period 2014-2018.

Table 3. Comparative overview of selected indicators of regional development in Serbia

Average for the period 2014-2018	SERBIA	Belgrade	Vojvodina	Sumadija and Western Serbia	South-ern and Eastern Serbia
GDP (in mil. eur)	37964.64	15251.82	10101.88	7350.45	5260.49
Number of employees	1938474	672249	493306	438477	334442
Realized investments in new fixed assets (in mil. eur)	4389.27	1839.10	1246.62	681.43	622.12
Foreign direct investments (FDI)*, (in mil. eur)	1063.49	341.36	566.29	73.58	82.27
Export (in mil. eur)	13589.88	3391.34	4511.76	3574.64	2109.69
Import (in mil. eur)	18007.48	8119.68	5095.34	2995.97	1767.47
Balance of trade (in mil. eur)	-4417.60	-4728.33	-583.58	578.67	342.22
Labor productivity (in eur)	19560.99	22647.11	20463.58	16756.88	15706.93

⁴ According to: Републички завод за статистику (2019a) and (2019b).

Marginal coefficient of effectiveness (average for the period 2015-2018)	0.31	0.37	0.24	0.29	0.33
Population (number of inhabitants)	7057791	1683245	1881674	1956543	1536329
Surface area, km ² (Serbia without Kosovo and Metohija)	77589	3234	21614	26493	26248
Realized investments in new fixed assets per capita (in eur)	621.90	1092.59	662.51	348.28	404.94
FDI per capita (in eur)	150.68	202.80	300.95	37.60	53.55
Realized investments in new fixed assets rate (% of GDP)	11.56	12.06	12.34	9.27	11.83
FDI rate (% of GDP)	2.80	2.24	5.61	1.00	1.56
GDP per capita (in eur)	5382.16	9058.59	5370.94	3759.19	3428.34
Export per capita (in eur)	1927.61	2013.44	2400.66	1827.77	1376.86
Import per capita (in eur)	2553.91	4821.61	2710.55	1532.44	1152.23
GDP density (000 eur per km ²)	489.30	4716.09	467.38	277.45	200.41
Realized investments in new fixed assets density (000 eur per km ²)	56.57	568.68	57.68	25.72	23.70
FDI density (000 eur per km ²)	13.71	105.55	26.20	2.78	3.13
Employment density (employees per km ²)	25	208	23	17	13
Export density (000 eur per km ²)	175.15	1048.65	208.74	134.93	80.38
Import density (000 eur per km ²)	232.09	2510.72	235.74	113.09	67.34
Balance trade density (000 eur per km ²)	-56.94	-1462.07	-27.00	21.84	13.04
Population density (inhabitants per km ²)	90.96	520.48	87.06	73.85	58.53

*Average for the period 2009-2016.

Source: Authors calculations based on data from: РЗС „Општине и региони у Републици Србији“, од 2015. до 2019. год., РЗС “Статистички годишњак Републике Србије”, од 2015. до 2019. год., Миљковић (2019).

Comparative observation of development indicators shows that there are asymmetries between regions (NUTS 2), which are the key causes of their developmental constraints. One of the basic characteristics is

uneven demographic development, in terms of depopulation and regional concentration. Comparative analysis has confirmed a high correlation between demographics and the economy - namely, economically successful regions, i.e. regions with high rates of economic growth, have positive demographic characteristics compared to other regions.

Table 4. Region's share in key macroeconomic aggregates

	Region's share (in %), average for the period 2014-2018					
	GDP	Number of employees	Realized investments in new fixed assets	FDI*	Export	Import
Belgrade	40.03	33.44	41.91	32.10	24.69	44.94
Vojvodina	26.57	25.61	28.50	53.25	33.13	28.26
Sumadija and Western Serbia	19.40	23.54	15.38	6.92	26.72	16.78
Southern and Eastern Serbia	14.01	17.41	14.21	7.74	15.44	9.85

* average for the period 2009-2016.

Source: Authors calculations based on data from: РЗС „Општине и региони у Републици Србији“, од 2015. до 2019. год., „Регионални бруто домаћи производ: Региони и области Републике Србије“, од 2016. до 2020. год., РЗС “Статистички годишњак Републике Србије”, од 2015. до 2019. год., Мильковић (2019).

According to all characteristics and development capacities (spatial, demographic, economic, financial, educational, health, scientific, cultural, infrastructural and other), the Belgrade region stands out from other regions, and consequently the largest influx of so-called ‘economic’ migrants, is recorded precisely in the city of Belgrade. From the aspect of spatial imbalance of development, the city of Belgrade is an emphasized point of polarization and is the most developed and promising area of Serbia according to all key development indicators, especially the volume and structure of human capital⁵. Regional asymmetries in Serbia are directly conditioned by economic development. The economy of Serbia is unidimensionally concentrated in the areas of larger centers, which have a distinct appeal in relation to the rural area

⁵ More about Belgrade’s position in the Serbian economy see in: Molnar (2018), p. 101-102.

for both domestic and foreign owners of capital.

Besides population, location and production are also significant determinants of regional development. Districts, that is, regional areas (viewed as a broader development area) of Serbia differ in terrain, which is crucial for infrastructure equipment (above all roads) and the degree of modernization and development of different economic and non-economic sectors. This means that, depending on the natural predispositions, location characteristics and available infrastructure, a given area will develop those activities, that is, sectors that will achieve the highest economic effects and provide specialization⁶.

Considering the regional dimension of key macroeconomic indicators in Serbia may provide relevant insights into the importance of sustainable regional development for enhancing the efficiency and competitiveness of the national economy.

Throughout the period under review, the Belgrade region has a dominant position over other regions in Serbia: it generated, on average, around 40% of Serbia's GDP, employed on average more than 1/3 of the country's total employees, this region absorbed over 41% of realized investments in new fixed assets, while the level of labor productivity in the Belgrade region was 20 index points above the Serbian average. When it comes to foreign trade of goods, it can be seen that the Belgrade region predominantly determines our country's total deficit (close to 94%). In addition to the Belgrade region, the Vojvodina region also has a deficit in foreign trade of goods. In contrast to these northern regions, the regions of Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia have a surplus in foreign trade and thus contribute to reducing Serbia's overall trade deficit.

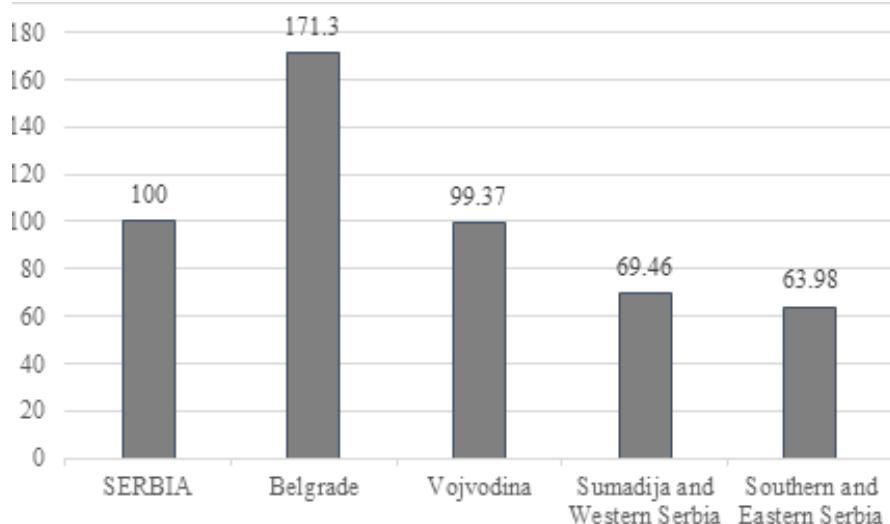
Based on the presented data, it can be concluded that in Serbia there is a polarization of development according to the "north-south" principle, since Serbia - north (Belgrade and Vojvodina) compared to Serbia - south (Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia) during the observed period achieves almost twice more in share of GDP, employs 1.44 times more workers, absorbs 2.46 times more investment in new fixed assets and has above-average labor productivity. However, the fact that the foreign trade of Serbia - north generates the whole our trade deficit cannot be neglected.⁷

⁶ For more details see: Devetaković, Jovanović Gavrilović, Rikalović (2019), p. 173-176.

⁷ The data below are the result of calculations made by the authors themselves, based on the following sources, which contain data for regional issues: Републички завод

Graph 1 represents the position of each of the four NUTS 2 regions in relation to the Serbian average over the ten-year period (2009-2018). What is clear is that only the Belgrade region achieved a level of development above the national average during the observed period. At the same time, the Vojvodina region has slightly lower level of development than the average of Serbia, while the remaining two regions (Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia) are significantly behind in their development compared to our northern regions.

*Graph 1. Average level of development of Serbian regions in the period 2009-2018
(GDP per capita, Serbia = 100)*

Source: author's review based on: Републички завод за статистику, „Прелиминарни резултати обрачуна регионалног бруто домаћег производа“, „Регионални бруто домаћи производ: Региони и области Републике Србије“, appropriate years.

за статистику, „Прелиминарни резултати обрачуна регионалног бруто домаћег производа“, „Општине и региони у Републици Србији“, „Регионални бруто домаћи производ: Региони и области Републике Србије“, appropriate years.

2. EU COHESION POLICY AND INSTITUTIONAL CAPACITIES OF SERBIA

According to Regions in the European Union (2018) EU member states are divided into 281 NUTS 2 level regions. According to their economic size (by aggregate GDP), the European regions could be divided into: gigantic (GDP over 300 billion euros), mega-regions (GDP from 200 to 300 billion euros), hyper-regions (GDP from 100 to 200 billion euros), large (GDP from 50 to 100 billion euros), medium (GDP from 10 to 50 billion euros): medium larger (GDP from 25 to 50 billion euros) and medium smaller (GDP from 10 to 25 billion euros), small regions (GDP from 5 to 10 billion euros), mini-regions (GDP of 1.5 to 5 billion euros) and micro-regions (GDP below 1.5 billion euros). It follows that according to this classification in the EU in 2017 there were 2 gigantic, 6 mega-regions, 28 hyper-regions, 61 large regions, 147 medium-sized regions (74 medium-sized larger and 73 medium-sized smaller), 24 small regions, 12 mini-regions and 1 micro-region.

Should the NUTS 2 level regions of Serbia be added to this list, it is interesting to consider their relative position in relation to other regions of EU member states. If ranking them by their economic size, expressed in terms of GDP volume, our regions would take the following positions: Belgrade would be only 228th, Vojvodina region 248th, while the regions of Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia would be at the very bottom, at positions 263 and 272, respectively. It follows that the Belgrade region would belong to the group of medium-sized smaller regions, while the regions of Vojvodina, Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia would be in the group of small regions.

According to the level of development, measured by GDP per capita, relative to the average of the EU regions, the NUTS 2 regions can be classified into seven categories: regions with the lowest GDP per capita (below 10 thousand euros), regions with a lower GDP per capita (10-15 thousand euros), regions with low GDP per capita (15-20 thousand euros), regions with medium GDP per capita (20-45 thousand euros): with medium lower (20-30 thousand euros) and with medium higher (30-45 thousand euros), regions with high GDP per capita (45-60 thousand euros), regions with higher GDP per capita (from 60-100 thousand euros) and regions with highest GDP per capita (over 100 thousand euros). In the European Union there is only 1 region with the highest GDP p.c., 7 regions with higher, 20 regions with high, 170 regions with medium (75 with medium lower and 95 with medium higher), 24 regions with low, 32 regions with lower and 27 regions with the lowest GDP per

capita.

According to the above classification, all our NUTS 2 regions would be in the category of those with the lowest GDP per capita, because they are at the very bottom of the ranking of European regions by the level of development (according to 2016 data): Belgrade region would be at 262nd place, the Vojvodina region at 280th, while the regions of Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia would take the last two positions⁸.

Cohesion policy or EU regional policy is created to promote economic, social and territorial cohesion among EU member states. This common policy is one of the key common policies of the Union, accounting for around a third of its budget, what makes it the most important investment policy of EU.

According to European Commission⁹, econometric studies have shown that at the aggregate level, every euro invested through Cohesion policy will generate an additional 2.74 euro in the period up to 2023. Namely, every region and country will benefit from Cohesion policy, even those who are net payers. The overall effect of Cohesion policy is seen through direct (investment effects) and indirect (increased exchange/trade volume) impacts. In this context, it is estimated that, by 2023, GDP in countries with net donors will grow by 0.4%, and in countries with net recipients by 4.2%. In other words, the projected increase in GDP at the aggregate level is close to 1,000 billion euros, which is a significant return on investment¹⁰.

The functioning of EU regional policy so far demonstrates that Cohesion policy has evolved and is constantly adapting to the demands of reality, but is also in line with advances in theoretical aspirations (regional growth is increasingly thought to be driven primarily by endogenous factors such as education, innovation, agglomeration, etc.). Over time, since cohesion policy, from a top-down approach based on direct incentives to reduce disparities, has become a policy of strengthening local and regional competitiveness, indicating that it relies on a bottom-up concept¹¹.

Cohesion policy is designed with the aim of closing the gap between poor and rich regions in EU. Consistent with this orientation, the main principle underpinning allocation is that resources are directed towards the

⁸ Both classifications (both in economic size and in GDP per capita) were made by the authors based on their own calculations based on Eurostat data: https://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/data/database?p_p_id=NavTreeportletprod_WAR_NavTreeportlet-prod_INSTANCE_BQqmHeCfV1BE&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=1 (last visited: 18/04/2020).

⁹ European Commission (2016), p. 3-4.

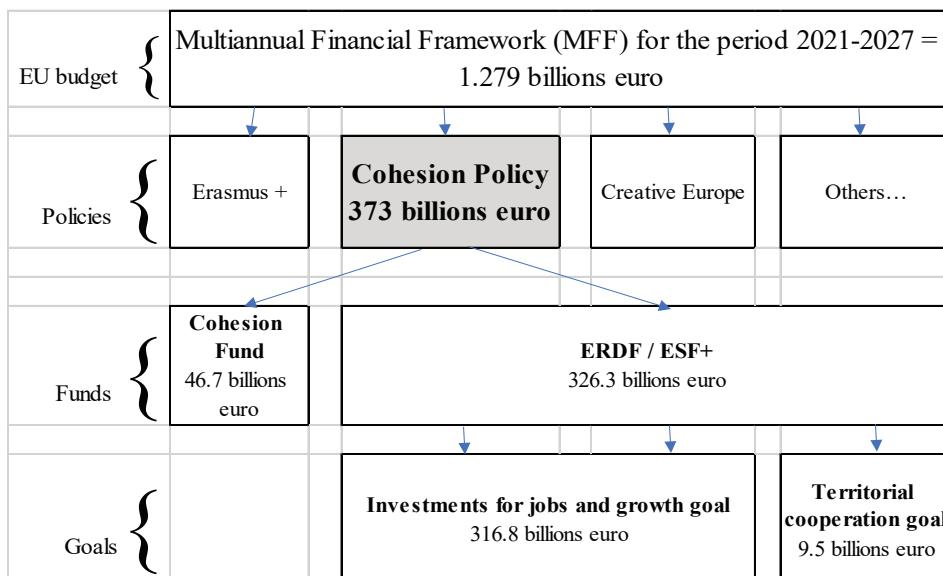
¹⁰ For more details see: Mohl (2016), p. 7-33.

¹¹ See: Rikalović and Molnar (2018), p. 256-258.

poorest territories (countries, regions, counties). However, as in previous budget periods (2006-2013; 2014-2020), also for the next one during period 2021-2027 proposed multiannual financial framework (MFF) does not exclude richer regions from funding. According to the European Commission, this is because many of the greatest challenges (such as globalization and the transition to a low carbon economy) increasingly affect many regions across the EU, including more developed ones.

It is proposed that the EU spends 373 billion euro in the next budget period (2021-2027), on Cohesion policy (CP), designed to narrow the gap between rich and poor European regions (see Figure 1 below). Funding is planned through three funds: the European Regional Development Fund (ERDF), the European Social Fund Plus (ESF+) and the Cohesion Fund (CF). Within CP, the Commission proposes to allocate a total of 326.3 billion euro to the ERDF/ESF+, and the remainder, 46.7 billion euro, to the CF. Within the former, there are two high level goals: Investment for jobs and growth (316.8 billion) and European territorial cooperation (9.5 billion). Figure 1 below gives an overview of the Commission's proposal for translating the total EU resources for the period into allocations for Cohesion policy¹².

Figure 1: The position of Cohesion policy in the EU budget for the period 2021-2027

Source: European court of auditors, 2019, p. 12.

¹² For more details see: European court of auditors (2019), p. 7-11.

European Regional Development Fund (ERDF) is a fund formed to strengthen economic and social cohesion throughout the EU by correcting regional imbalances through financial support for priority areas: innovation and research, the digital agenda, small and medium-sized enterprises and the low carbon economy.

European Social Fund Plus (ESF+) is an EU fund under the 2021-2027 budgetary period for creating educational and employment opportunities and improving the situation of people at risk of poverty. Unlike its predecessor the European Social Fund, ESF+ encompasses the Youth Employment Initiative and the Fund for European Aid to the Most Deprived.

Cohesion Fund (CF) is an EU fund for reducing economic and social disparities in the EU by funding investments in member states where the gross national income per inhabitant is less than 90% of the EU average.

Different processes are used to allocate funding related to the two goals of ERDF/ESF+. Within the first goal (investment for jobs and growth) an important criterion is the relative wealth of regions (measured by using gross domestic product - GDP, and gross national income - GNI). The following categorization of EU NUTS 2 regions is for 2021-2027 budget period is proposed:

- Less developed regions - average GDP per capita below 75 % of the EU average
- Transition regions - average GDP per capita is in range 75 % - 100 % of the EU average
- More developed regions - average GDP per capita above the EU average (above 100%).

Next table (Table 5) gives an comparative overview of Cohesion policy spending by fund and type of region.

What can be concluded is that in the upcoming budgetary period, special attention will be paid to the less developed regions, since they are to receive $\frac{3}{4}$ of Cohesion policy funds. In this respect, it is important to consider the position of the NUTS 2 regions in Serbia, since the strategic orientation of the country is EU membership. The data in the following table (Table 6) provide information on the relative position of the Serbian regions in terms of GDP per capita relative to the EU-28 average.

Table 5. Allocation by type of region

Fund/Type of region	2014-2020	2021-2027
Cohesion Fund	22%	13%
ERDF/ESF+ Less developed regions	53%	62%
ERDF/ESF+ Transition regions	10%	14%
ERDF/ESF+ More developed regions	15%	11%
Total	100%	100%
Share CF + ERDF/ESF+ Less developed regions	75%	75%

Source: European court of auditors 2019, p. 26.

Table 6. Position of the Serbian regions in relation to the level of EU development (EU average = 100)

	GDP per capita, index level (EU28 = 100), PPP						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	average 2013-2018
SERBIA	37.8	36.9	36.2	38.8	40	42.3	38.67
Belgrade	64.7	60.9	60.2	65.3	61.5	63.2	62.63
Vojvodina	38.5	37.9	35.6	38.8	36.4	35.9	37.18
Sumadija and Western Serbia	25.5	26.1	26.1	27.2	25.4	24.9	25.87
Southern and Eastern Serbia	23.9	23.7	23.7	24.3	23.3	24.2	23.85

Source: Републички завод за статистику, „Прелиминарни резултати обрачуне регионалног бруто домаћег производа“, „Регионални бруто домаћи производ: Региони и области Републике Србије“, appropriate years.

It is noted that all our NUTS 2 regions belong to the group of less developed according to the Cohesion policy criteria. After the expiration of the Regional Development Strategy of Serbia 2007-2012, there has been a lull in terms of the regional aspect of development in our country. The adoption of the National Plan of Regional Development, and in particular the regional policy action plan, is delayed. With the closure of the Ministry of Economy and Regional Development, regional issues are being neglected in our public policies (it goes down to the level of departments in the respective ministries, that is, today to the level of competence of the minister without portfolio). In addition, there is a lack of regional and/or territorial aspect of development in the study programs of economic higher education institutions, as well as an under-representation of this topic in the domestic literature and in the academic community in general. In doing so, regional disparities in Serbia are among the largest in Europe. In this context, the fact that public policy makers do not attach adequate importance to the preparations for the opening of Chapter 22 on regional development is worrying. Therefore, the Republic of Serbia is using European funds insufficiently to ensure a balanced regional development, which is its constitutional obligation. Occasional and inconsistent activities aimed at supporting the development of underdeveloped areas only produce sporadic and insufficiently sustainable results. All this seems to be a significant brake on the successful growth and development of the country as a whole. Therefore, the urgent task is to modernize institutions and adopt a functional regional policy with a quality action plan. In doing so, the focus should be on the intensities of EU Cohesion policy, especially from the point of view of its mechanisms and measures to reduce regional unevenness and inequalities.

Regional policy objectives will largely have to be achieved through the coordination of line (sectoral) ministries. In this regard, it is necessary to implement a regional dimension in the work of ministries. It is necessary to create such regional development measures and policies that will stimulate growth in all regions, especially in less developed ones. For their part, regions should independently seek new sources of growth by mobilizing local resources and funds in a more creative way, with the aim of reaping their specific comparative advantages. Regional policy should stimulate all localities to develop their own growth potential, primarily on the basis of their internal, endogenous potential (territorial capital).

When it comes to regional policy measures, the so called a place-based concept whose main features are based on adjusting interventions to

specific territorial circumstances and their spatial connections, and mobilizing and gathering knowledge and strengths of local actors should be applied in Serbia. The approach suggests a new role for local and regional development policy makers in the sense that they should facilitate and foster connection, networking and cooperation between parties, both micro-economic entities and territories. Significant place in the planning and programming processes at the regional level should belong to inter-municipal cooperation. Namely, for harmonious regional development, it is necessary for local self-governments to gradually adopt standards of EU regional policy in their work, through the aforementioned active participation in the national system of regional policy. In this sense, it can be noticed that infrastructure projects are being implemented more in our country, which will have corresponding effects on the immediate environment as well as on the wider community.

Starting from the previous detailed considerations and analyses of regional reality and politics, from the point of view of sustainable regional development and competitiveness of our economy, it is necessary to take into account the following basic recommendations¹³: to follow the direction from “competitive” to “generic” concept of regional development; foster endogenous regional growth; expedite the opening of Chapter 22; strengthen the “regional perspective” of sectoral institutions/ministries; implement gradual functional and fiscal decentralization in order to strengthen the capacity of local governments¹⁴; to promote inter-municipal cooperation (especially through networks and other forms of associating) and to promote local economic development; redefine the sub-regional level (NUTS 3) and its role in regional policy; introduce Regional manager institutions (for all NUTS 2 and NUTS 3 level regions, as has already been done for the Belgrade region). In this context, one of the most important tasks is to align domestic regional statistics from the perspective of Cohesion policy needs with Eurostat standards and requirements.

CONCLUSION

The current EU development model is based on the concept of sustainable regional development. There are very pronounced regional inequalities and developmental unevenness in our country. They have a significant impact on macroeconomic competitiveness and the sustainability

¹³ Rikalović and Molnar (2018), p. 261-262.

¹⁴ For more details see: Molnar (2014).

of regional development. Therefore, our regional and development policies must be based on the essential levers of sustainable regional development and competitiveness, starting with basic factors (quality of institutions, macroeconomic stability, infrastructure, health), through indispensable efficiency factors (basic and higher education, continuous learning and training, effective labor market) until the strengthening of innovative capacities and processes (market size, technological competence, sophistication of business processes, innovation).

The terms for Serbia's economic integration into the EU, as well as the use of structural and pre-accession funds, imply compliance of the institutional framework with European standards and regulations. In order to successfully integrate into the EU, Serbia's priority activities relate to the establishment of an effective institutional framework composed of different policy instruments, which should ensure stability and continuity in the field of regional development.

However, a number of topical issues still remain (respect for the territorial aspect in setting development goals, typology of regions according to development criteria, interregional and intraregional relations, the problem of overcoming regional disparities in development). Regionalization, in terms of decentralization of governance, is an inevitable condition without which greater territorial cohesion of the Republic of Serbia cannot be expected, nor can accession to the European Union.

By gaining EU candidate status, Serbia has undertaken the responsibility to adopt the *acquis communautaire* (common law), which applies, *inter alia*, to the structural instruments of EU Cohesion policy, as well as to the construction of a decentralized implementation system of EU funds.

REGIONALNE PERFORMANSE PRIVREDE SRBIJE U KONTEKSTU KOHEZIONE POLITIKE EU

Rezime

Izražene regionalne nejednakosti u različitim domenima po pravilu uzrokuju brojne probleme u funkcionisanju nacionalne privrede i društva u celini. Otuda se razmatranje regionalne problematike sa ekonomskog stanovišta javlja kao neizostavni momenat. U Srbiji je bilo izneto nekoliko predloga regionalizacije imajući u vidu njeno strateško opredeljenje za pristupanje EU. U radu se

polazi od aktuelne regionalizacije naše zemlje, uskladjene sa Nomenklaturom statističkih teritorijalnih jedinica (NUTS) Evropske unije. Analiziraju se osnovne karakteristike razvojne slike naših regiona NUTS 2 nivoa. U završnom delu rada razmatra se potreba za harmonizovanjem institucionalnog okvira za regionalni razvoj Srbije sa Kohezionom politikom EU.

Ključne reči: regionalni razvoj, NUTS 2, regionalni indikatori, institucije, Srbija.

REFERENCE

Devetaković, S. (2011), „Regionalni razvojni podsticaji i razlike u Srbiji danas“, u: *Srbija i svet: razvoj i integracije*, (ur. S. Grk), Institut društvenih nauka, Beograd, p. 172-191.

Devetaković, S., B. Jovanović Gavrilović, G. Rikalović, (2005), *Nacionalna ekonomija*, CID, Ekonomski fakultet, Beograd.

Devetaković, S., B. Jovanović Gavrilović, G. Rikalović, (2019), *Nacionalna ekonomija* (16. izmenjeno i dopunjeno izdanje), CID, Ekonomski fakultet, Beograd.

Devetaković, S. (2010). „Aktuelne regionalizacije i njihove implikacije na ocenu nivoa razvijenosti, napredak, te smanjenje postojećih teritorijalnih razlika u Srbiji“, *Tematski zbornik radova Ekonomski politika i razvoj* (redaktori: B. Jovanović Gavrilović i T. Rakonjac-Antić), CID, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd.

Devetaković, S. (2010). „Društvena infrastruktura i kreativni sektor u regionalnom razvoju Srbije“, *Kultura* (ur. G. Rikalović), Zavod za proučavanje kulturnog razvijenosti, Beograd.

European Commission, (2016), *Ex post evaluation of the ERDF and Cohesion Fund 2007-2013*, https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2013/wp1_swd_report_en.pdf

European court of auditors, (2019), *Rapid case review Allocation of Cohesion policy funding to Member States for 2021-2027*, https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/rcr_cohesion/rcr_cohesion_en.pdf, last visited 18 April, 2020.

https://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/data/database?p_p_id=NavTreeportletprod_WAR_NavTreeportletprod_INSTANCE_148

BQqmHeCfV1BE&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=1, last visited 18 April, 2020).

Jakopin, E. i S. Devetaković, (2009), „Regionalizacija u Srbiji“, u: *Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza*, (red. B. Cerović i M. Kovačević), Naučno društvo ekonomista Srbije, Beograd.

Mohl P. (2016), *Empirical Evidence on the Macroeconomic Effects of EU Cohesion Policy*, Springer Gabler, Wiesbaden.

Molnar, D. (2014), „Fiskalna decentralizacija i privredni rast: Evropska unija i Srbija“, u: *Reforme i razvoj: stanje, rezultati i početak pregovora Srbije sa EU*, (red. B. Jovanović Gavrilović i J. Žarković Rakić), NDES, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, p. 73-88.

Molnar, D. (2016), *Regionalne nejednakosti i privredni rast: teorijska i empirijska analiza*, CID & Asocijacija “Banat-info”, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd.

Molnar, D. (2018), „DOMINANTAN POLOŽAJ GLAVNIH GRADOVA: ISKUSTVA IZ EU I SRBIJE“, u zborniku radova 23. naučnog skupa *Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope*, Ekonomski fakultet u Nišu (29.06.2018.), Niš, p. 95-103.

Regions in the European Union. 2018. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9397402/KS-GQ-18-007-EN-N.pdf/68c4a909-30b0-4a90-8851-eddc400a5faf>, last visited 18 April, 2020.

Rikalović, G. i D. Molnar (2018), „Nužnost reafirmacije regionalne politike u Srbiji“, u: *EKONOMSKA POLITIKA SRBIJE u 2018. godini: Kvalitet institucija i ekonomski rast*, (ur. A. Praščević), NDES sa AEN i Ekonomski fakultet u Beogradu, CID, Beograd, p. 251-263.

Uredba o nomenklaturi statističkih teritorijalnih jedinica, *Službeni glasnik RS*, br. 109/2009 i 46/2010.

Vlada Republike Srbije (2007), *Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije 2007-2012*, Beograd.

www.nbs.rs

Zakon o regionalnom razvoju, *Službeni glasnik RS*, br 51 /2009

Миљковић, М. (2019), Утицај инвестиција у саобраћајну инфраструктуру на привредни раст европских земаља, докторска дисертација, одбрањена на Економском факултету Универзитета у Београду фебруара 2020. године.

Републички завод за статистику, „Општине и региони у Републици Србији“, од 2010. до 2019. год., Београд.

Републички завод за статистику, „ПРЕЛИМИНАРНИ РЕЗУЛТАТИ ОБРАЧУНА РЕГИОНАЛНОГ БРУТО ДОМАЋЕГ ПРОИЗВОДА“, 2010. и 2014. год., Београд.

Републички завод за статистику, „Регионални бруто домаћи производ, Региони и области Републике Србије“ од 2010. до 2020. год, Београд.

Републички завод за статистику, „Статистички годишњак Републике Србије“, од 2012. до 2019. год., Београд.

Републички завод за статистику, *Анкета о радној снази у Републици Србији, 2018*, бр. 646, Београд. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20195646.pdf>, last visited 15 April, 2020)

Републички завод за статистику, *Региони у Републици Србији, 2018*, Београд. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G201926001.pdf> (last visited 17 April, 2020).

UPUTSTVO ZA AUTORE

NASLOV RADA (TIMES NEW ROMAN, BOLD, VELIKA SLOVA,
CENTRED, 12 PT)

Ime i prezime prvog autora*

E-mail: <>

Ime i prezime drugog autora**

E-mail: <>

Naslov rada treba da bude napisan na centru prve stranice fontom Times New Roman, velikim bold slovima, 12 pt. Prored naslova treba da bude: Before 12 pt, After 12 pt. Naslov rada treba da bude praćen imenom autora na centru stranice, bold slovima, 12 pt; bez proreda. U fusnoti upisati naziv institucije u kojoj autor radi. Ispod imena autora treba navesti e-mail autora u Times New Roman, 10 pt, centrirano.

Rezime

Rezime na srpskom treba da bude napisan fontom Times New Roman, Italic, 11 pt. Tekst apstrakta treba da bude napisan nakon navoda “Rezime” (Bold, 11 pt), Single, Before 6 pt, After 0 pt.

Ključne reči: (mala slova, regular, font 11)

JEL KLASIFIKACIJA: Ne više od 5 JEL kodova. JEL kodovi mogu se pronaći na sledećoj adresi:

<https://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php?view=jel>

1. PRVI NIVO NASLOVA (TIMES NEW ROMAN, BOLD CAPITAL LETTERS, CENTERED, 12PT, SA PROREDOM: BEFORE 6 PT, AFTER 0 PT)

Rad treba da bude napisan u programu Word for Windows, na A4 papiru (210 x 297 mm), margine: gornja 5.8 cm, donja 5.8 cm, leva 4.2 cm i desna 4.2 cm, header: 4.9, footer: 5.0. Tekst treba da bude napisan u Times New Roman 11.5pt, sa proredom - Single, Before 6pt, After 0pt; prvi red pasusa uvučen 1.25 cm (First Line 1.25 cm).

Rad treba da bude napisan latinicom na srpskom, maksimalnog obima 12-14 stranica, prema ovom uputstvu (uključujući apstrakt, jednačine, tabele, reference literature i dodatke).

* Institucija/Afilijacija: Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu (Regular, 10pt)

** Institucija/Afilijacija: Saobraćajni fakultet, Univerzitet u Beogradu (Regular, 10pt)

<ovo je primer kako treba navesti afilijaciju u fusnoti>

1.1. Drugi nivo naslova: podnaslov (Times New Roman, bold letters, justified, 11,5pt, sa proredom: Before 6 pt, After 0 pt)

2. PRIMERI TABELA, JEDNAČINA, GRAFIKONA

Tabele i grafike numerisati i pozicionirati na centar (table/chart title - Center, 10 pt, Italic, Before 6 pt, After 6 pt).

Tabela 1. Indikatori recesije

Zemlja	GDP	
	2000	2008
USA		
France		
Germany		
Italy		

Izvor:

Izvor koji se citira u fusnoti treba da bude napisan tako da je najpre navedeno prezime autora, nakon čega je u zagradama navedena godina izdanja, a zatim stranica.¹

¹ Stiglitz and Charlton (2005), str. 23. (Regular, 10 pt)

Jednačina treba da bude napisana u Equation Editor, sa desnom numeracijom (arapskim brojevima).

$$Z-Y = V \quad (I)$$

3. NA KRAJU RADA SE DAJE NASLOV RADA NA ENGLESKOM JEZIKU I APSTRAKT RADA NA ENGLESKOM JEZIKU

THE ARTICLE'S TITLE

(Times New Roman, velikim bold slovima, 12 pt. Prored naslova treba da bude:
Before 12 pt, After 12 pt)

Abstract

The abstract in English should be written in Times New Roman, Italic, 11 pt. The text of the abstract should be written after the quote “ Abstract” (Bold, 11 pt). The abstract line spacing is Single, Before 6pt, After 0 pt.

Key words: (small letters, regular, font 11)

LITERATURA

U literaturi treba navesti samo radove koji su direktno korišćeni u radu i to abecednim redom prezimena autora.

<Primer knjige:>

Klein, E. (1973), *Mathematical Methods*, Cambridge University Press, Cambridge.

Abel, A. and Bemanke, B. (2004), *Macroeconomics*, Cambridge University Press, Cambridge.

<Primer čianka u časopisu:>

Greenwald, B. and Stiglitz, J. E. (1993), “Financial Market Imperfections and Business Cycles” *Quaterly Journals of Economics*, Vol. 108, Pp 77 - 114

< Primer za knjigu koja je uređivana:>

Blinder, A. S. (2006), "The Case Against the Case Against Discretionary Fiscal Policy", in Kopcke et al. (ed.) (2006), *The Macroeconomics of Fiscal Policy*, MIT Press, Cambridge Massachusetts, Pp 25-61

< Primer za working paper:>

Li, G. and Smith, P. A. (2009), "New Evidence on 401(k) Borrowing and Household Balance Sheets", Federal Reserve Board, Washington, Working paper, No. 19, May2009

< Primer za internet referencu:>

<http://www.nber.org/cycles.html> [Pristup: 08/02/07]

Pripremljen rad na način izložen u ovom uputstvu u elektronskoj formi treba poslati na e-mail adresu: deb.ekonomski.vidici@gmail.com

Svi poslati radovi podležu anonimnim recenzijama. Samo pozitivno recenzirani radovi biće objavljeni.

